

Анатоль Гаж (Мартин Задека)

НА ДВОХ ТРИБУНАХ

Оповідання
та
фейлетони

АНАТОЛЬ ГАК (МАРТИН ЗАДЕКА)

НА ДВОХ ТРИБУНАХ

ОПОВІДАННЯ ТА ФЕЙЛЕТОНИ

НОВИЙ УЛЬМ

— 1966 —

ФІЛЯДЕЛЬФІЯ

ANATOLE HAK (MARTYN ZADEKA)

ON TWO TRIBUNES
STORIES AND FEUILLETONS

Технічний редактор А. Глинін

Обкладинка роботи мистця В. Дорошенка

Друк: Друкарня «Українських вістей», Новий Ульм, Німеччина

Тираж — 1025 примірників

ПЕРША ТРИБУНА
ОПОВІДАННЯ

РОМЕО ТА ДЖУЛЬЄТТА

Того разу в нашому діпістському таборі мав відбутися прилюдний конкурс на найкраще усне оповідання. Щоб заохотити людей до участі в цьому оригінальному змаганні, культвідділ визначив п'ять грошових премій. Широко оповістили про конкурс, навіть поза межами табору. Тим то увечорі до приміщення таборового театру набилося стільки народу, що й місць усім не вистачило. Поприходили не тільки наші таборяни, а й люди із сусідніх таборів: поляки, прибалти, росіяни. Між ними багато було і старих емігрантів.

Щоправда, початок конкурсу видався мало вдалим. Присутні почали були навіть ремствувати: не цікаво, мовляв. Та ось на трибуну як черговий оповідач вийшов пан К-ко. Своєю імпозантною поставою, приемним голосом, умінням складно оповідати він, без перебільшення, за кілька хвилин зумів привернути до себе увагу цілої залі.

Ще й досі впомку мені зима 1919-20 року. Влада в Києві, від початку революції, змінилася вже, здається, десятий раз: після денікінців прийшли червоні. Місто тряслося від холоду, голоду, реквізицій, трусів, арештів та розстрілів. Тим часом новонаставлені командири більшовицьких військових частин, — переважно колишні фельдфебелі, унтер-офіцери або й звичайні рядовики, — один поперед одного поспішали міняти своїх непоказних жінок на плеканих поручниць, капітанш, полковниць, ба, навіть, генеральш, «повдовілих» після відступу Добармії. А ті з черво-

них командирів, що ще не були одружені, молодші, і донедавна мали собі за Дульціней панських покоївок та куховарок з Липок, — ті тепер ходили на зальоти до офіцерських дочок, проти чого ні мамуні, ні бабуні тих офіцерівен не перечили, бо кандидати в їхні зяті часом урятовували їх від лабет жорстокої Че-Ка.

Щось подібне сталося тоді й зо мною. Правда, я не належав до більшовицьких військовиків, бо тоді вчився в університеті, проте за своєю психологією мало чим різнився від червоних командирів. Син селянина, донедавна учень провінційної хліборобської школи, що тільки після революції дістав право вступити до університету, — я, як був, так і лишився надалі типовим сільським парубком. Трохи кострубатий, трохи наївний, трохи чванькуватий. А якщо до цього всього додати ще й те, що більшовицьку революцію, як покарання панів за їхні соціальні кривди, я сприйняв з не абияким ентузіазмом, то тоді ясно буде — мій психологічний портрет майже нічим не різнився від портретів тих, що сходилися в ті дні на мнєголюдні мітинги й погрозово виспівували:

Ми всіх катів зітрем на порох, —
Повстань же, військо злидарів...

І ось, бувши кострубатим селюком та ненависником панів, що похвалявся стерти всіх їх на порох, я, несподівано для самого себе, закохуюся в дівчину аристократичного роду. Подія нібито й неймовірна, але факт є фактом — закохуюся. Мушу зазначити, що хоч я й народився під селянською стріхою, проте своєю зовнішністю міг би не одного аристократа заткнути за пояс: був з мене бравий хлопець.

Зустрілися вперше ми з героїнею мого роману не на Хрещатику, що й у ті дні київ народом, — зустрілися ми на Брест-Литовському шосе, коли я, з сокирою за поясом, віз із сирецького лісу дрова. До речі, тієї зими всі кияни, поробивши собі ручні санчата, самотужки возили дрова аж з Сирця (10 кілометрів від Києва), бо тільки там, у сирецькому лісі, дозволено збирати для власного вжитку сухе гілля та рубати старі пеньки.

Уже заходив зимовий вечір. Дужчав мороз. Поблизу лісу не видно було ані людини. І тільки переґодя я

помітив — поперед мене бовваніє на шосе жіноча по-стать. Зацікавлений, хто ж то може мені бути за по-дорожнього товариша, приспішую ходу. Ось я вже коло неї, придивляюся: молода дівчина, в сукняних ботиках, у легенькому пальті, на голові вовняна ша-почка.

— Що вам, дівчино? Що сталося? — звертаюся я до неї.

Мовчить. Тільки засльозиненими очима показує на свої санчата. Та мені й не треба багато оповідати. Сам бачу. Санчата поламалися, дрова розсунулися. Вона ж сама безпорадна щось зробити. Мушу їй допомогти. Вихопив із-за пояса сокиру, постукав, поцюкав, заплі-шив копил — готові санчата. Склав дрова, ув'язав, причепив її санчата ззаду до своїх — і:

— Беру вас, дівчино, на буксир. Поїхали!

Сил мені тепер побільшало. Я трохи чи не бігцем пер за собою обоє санчата. Дівчина ледве встигала за мною. Я час від часу скидав на неї оком. Хто ж вона така? Покоївка? З одягу — може й так, але поведін-кою — щось інше. Мені хочеться, щоб дівчина обізва-лася до мене, заговорила, посміхнулася. Одначе моя нова знайома, мов затялася, мовчить. Тільки вже коли ми стали наблизатися до Києва, вона зрівнялася зо мною, йде обіч і каже несміливо:

— Я хто-зна-як дякую вам, що ви мене порятува-ли. Бо сама я, мабуть би, була на шляху й замерзла.

— А хто ж це вас саму послав по дрова? Та ще в таку холоднечу? — зрадів я, що, нарешті, почув її голос.

— Ніхто мене не посилав. Сама поїхала.

— Хіба ви самі живете?

— З бабунею. Більше нікого в мене нема, — тихо відказала дівчина, і вже не відстає від мене.

— А як же вас звати?

— Джульєтта.

— Джульєтта?! — вражений її відповіддю, я рапто-во зупиняюся і спроста, по-парубоцькому хапаю дів-чину за руку. — Джульєтта, кажете?

— Так, Джульєтта. А чого це вас так дивує? — за-питливо дивиться вона мені в очі. — Не подобається вам моє ім'я, чи що?

— Навпаки, — беру я її й за другу руку, — мені ваше ім'я дуже подобається. А дивуюсь я із збігу обставин. Річ у тому, що мене звать Ромео, хоч пишусь я — Роман.

— Оце справді! — посміхнулася дівчина. — Як у Шекспіра — Ромео і Джульєтта. Може, читали?

— Читав, якже. Я студент. Учуся на літературному відділі. От де любов! Ромео, через нещасливу любов, позбавляє себе життя біля домовини його милої Джульєтти.

— А Джульєтта? — випрямилася дівчина і, делікатно звільнивши свої руки від моїх, поправила шапочку на голові. — Джульєтта навіть двома нападами позбавляє себе життя через любов до Ромео.

Тепер я зрозумів, що моя подорожня — не панська покоївка. Рушили далі. Але Шекспірові герої вже не сходили нам з уст. Ми так захопилися їхньою долею, що незчулися, як добралися до Києва. Скажу одверто: зо мною діялося щось неймовірне. Замість повернути з Жидівського базару на Фундуклівську, де було мое мешкання, я Маріїнсько-Благовіщенською заїхав аж на Терещенківську, де жила Джульєтта із своєю бабунею. Але це ще й не все. Упровадивши Джульєттині санчата до дровітні, я взяв та й вивернув і свої дрова до купи з її дровами.

— Що ви зробили? Навіщо? — стала заперечувати Джульєтта.

— Це на долю вашої бабуні, — відказав я.

— То я вам за них заплачу.

— Ніякої плати мені не треба. Я маю досить дров. А ви, якщо хочете, щоб з вами знову колись не сталося такого, як оце сьогодні, — виходьте в суботу, о третій годині, з своїми санчатами до Миколаївського скверу — разом поїдемо на Сирець по дрова. Згода?

— Згода, — привітно кивнула головою Джульєтта. — Одначе за ваші дрова...

Та я вже її не слухав. Віддавши «надобраніч», загуркотів своїми санчатами з подвір'я.

Відтоді ми щосуботи їздили з Джульєттою на Сирець по дрова. Роблячи туди й назад по десять кілометрів, ми мали вдосталь часу і надивитися один на одного, і наговоритися, і докладно дізнатися про себе

— хто ми такі і хто є наші батьки. Про Джульєтту я дізнався таке. Дочка гвардійського полковника. Батька вбито в 1915 році під Перемишлем. Мати ще раніше вмерла. Росла й виховувалася Джульєтта в бабуні, у матеріної матері. Її бабуня — не проста собі бабуня, а графиня, аристократка. Отож і живуть вони тепер удвох. Життя їхнє тяжке й турботливе. До них, як до «колишніх людей», щоночі приходять з трусами. То чогось шукають, то когось шукають, то давай їм гроші, коштовності, одяг, білизну.

Та як ми з Джульєттою добре не потоваришували, як прихильно вона до мене не ставилася, проте додому до себе ніколи не запрошувала. А мені ж дуже хотілося побачити її бабуню, поговорити з нею — що то за аристократка? Коли це одного разу Джульєтті спало з уст:

— Моя бабуня казала дякувати вам за те, що ви опікуєтеся мною під час наших подорожей до лісу.

Я від цих Джульєттиних слів підріс на цілу голову. Виходить, Джульєтта мала розмову про мене з бабунею. Виходить, і стара графиня знає вже, що, крім Джульєтти, існує, у моїй особі, київський Ромео.

Проминула зима. Виринаючи з тополевої Полтавщини, вище зводиться над Києвом весняне сонце. Кияни, що взимку поспішали на Сирець по дрова, тепер цілими юрбами сунуть на Володимирську горку, до садів, до парків. Не відстаємо й ми від них із Джульєттою. Посідаємо десь на узбіччі Володимирської горки і видивляємося на скреслий від криги Дніпро, на Труханів острів, на Десну, що, мов онука до свого дідуся, тулиться до сивовусого Славути-Дніпра. Проте, щодо мене, то я найбільше видивлявся на Джульєтту. Дивився на неї — і не міг надивитися, милувався — і не міг намілуватися, був з нею цілі весняні вечори — і не набувся. Одне слово, я вже любив Джульєтту, як тільки міг і як тільки вмів. Не знаю, чи щиро, чи кон'юктурно, але й Джульєтта мене любила. Я схильний був думати, що вона, оця молода аристократка, любить мене щиро. Думки про нашу з нею любов по самі вінця виповняли моє серце. Де ж пак: мене, селюка, гречкосія полюбила дівчина аристократичного роду. Та ще ж і дівчина! На виду — яблуневий цвіт,

очі — блискотливі озера, брови — гинкі шелюжини, волосся на голові — закрути та перекрути густого горобиноного горошку. До всього — розумна, вихована, делікатна. Але, разом з отакими думками про Джульетту, десь із глибини моєї душі подавало свій голос моє сумління. «А куди ж це ти, Романе, йдеш, куди завертаєш? Син селянина, що день-крізь-день вигукує: «Ми всіх катів зітрем на порох», а, бач, як пестиш та голубиш дочку одного з тих катів. Чи не соромно тобі? Чи не зрадник ти, бува, революції? Подумай но, поки ще не пізно, Романе». Одначе я знаходив на цей докірливий голос мого сумління потрібну відповідь. Чи ж Джульетта винна в тому, що вона вийшла на аристократку? Ййбогу ж то не винна! Он і Руссо, — я навіть закликав собі на допомогу Жана Жака Руссо, щоб виправдати свій вчинок, — і він повчає, що всі люди родяться рівними, а вже обставини життя роблять між ними поділ. Звісно, я й надалі не відмовляюся стирати катів на порох, але Джульетти не тільки не вважаю за ката, а, навпаки, люблю її, і коли хтось зважиться стати на нашій дорозі, того я власноручно зітру на порох. Я навіть став роздумувати над нашим з Джульеттою майбутнім. Треба нам якнайшвидше одружитися. Після я їх обох з бабунею одвезу на село до батьків. Нехай там живуть. А сам тим часом кінчатиму університет. Може й лад краший настане. Тоді всі зможемо жити там, де я матиму учительську посаду.

Якось, гуляючи в Миколаївському сквері, я й почав з Джульеттою про це розмову. Слово за словом, не криючись, виклав перед нею все те, що думав про наші стосунки та про наше майбутнє.

— Воно, може б, і так, — відказала, помітно ніякуючи Джульетта, — якби не одне «але».

— А що то за «але»? — поцікавився я. — То ж у ті часи, коли жили Шекспірові Ромео та Джульетта, могло виникнути смертельне для них «але». Їхні родини стояли в кривавій ворожнечі між собою. Ото саме через ту ворожнечу батьків і сталася страшна трагедія молодих люблених сердець. Наші ж з тобою, Джульетто, родини не тільки не ворогують, а й не знають одна одної.

— Ти правду кажеш, Ромео. Але моя бабуня — я тобі про неї розповідала — має свої особисті погляди на стосунки людей. Вона ніколи не погодиться на наш шлюб.

— Е, твоя бабуня, мабуть, досі ще живе стародавніми забобонами. Час уже їй зрозуміти, що світ, яким вона жила й дихала, навіки завалився. Старе вже не вернеться. Розумієш, Джульєтто?

— Я то розумію, але моя бабуня — стара людина. Ти її нічим не переконаєш. А на суперечки з бабунею я не піду. Вона мене витодувала, виховала, вона для мене єдина в світі.

— Якщо так, то я сам піду до твоєї бабуні, поговорю з нею.

— Що ти? — злякано скрикнула Джульєтта. — Ні в якому разі!

— А то ж чому? — не переставав я провадити своє. — Чому, Джульєтто?

— Ну, поперше, ти її не переконаєш, а подруге — в моєї бабуні хворе серце. Як тільки скажеш їй щось накриво, вона може одразу вмерти.

— А я буду поводитися з нею якнайласкавіше, якнайделікатніше

— Ні, дуже прошу тебе, Ромео, кинути про це думку.

Ще не раз верталися ми з Джульєттою до цього питання. Я іноді дозволяв собі жарти. Вставав з лавки, на якій ми сиділи, і вирушав у напрямку Терещенківської вулиці. Іду, мовляв, до твоєї бабуні. Джульєтта не рухалася з місця. Але озираючись, я бачив, з яким острахом слідкувала вона за мною очима — боялася, щоб я й справді не пішов до її бабуні. За хвилину я вертався до неї.

— От і не пішов! — радісно вигукувала Джульєтта, обдаровуючи мене вдячним поглядом своїх блискотливих очей. — І не підеш!

— Піду!

— Не підеш!

— Кажу тобі — піду!

І ось, одного квітневого дня, коли ми сиділи з Джульєттою у Миколаївському сквері, я сказав:

— Я таки вирішив, Джульетто, піти до твоєї бабуні і поговорити з нею про наш шлюб.

— Можеш собі йти, — байдуже обізвалася на мої слова Джульетта та й далі читала книжку, що тримала в руках.

Одначе я вирішив піти цього разу до тієї старої аристократки. Треба ж було, нарешті, розв'язати оте прокляте «бути — чи не бути». Звісно, я хвилювався. Як вона мене зустріне, ота стара графиня? Що скаже? І я сам собі дав слово — буду з Джульеттиною бабунею якнайшляхетніше поводитися.

Приходжу на Терещенківську вулицю. Знайомий будинок. Знаю й двері, до яких я не раз проводив Джульетту. На ганок, відчинивши двері, вийшла стара пані. Висока, сива, з довгастим обличчям. Підсліпувато мружить на сонце очі. Я враз догадався — графиня! Але спроста звертатися до неї, як до графині Борецької, я вважав за незручне. Спинився коло ганку, зробив приемне лице, ввічливо вклонився.

— Даруйте мені, добродійко, що я вас турбую. Чи міг би я бачити її ясновельможність графиню Борецьку.

— Графиню Борецьку? — насторожено дивиться на мене стара. — А навіщо вона вам? І хто ви такий будете?

— Я... мое ім'я й прізвище — Ромео...

— Ах, Ромео! — скинула на мене очима графиня, і її довгасте обличчя, досі похмуре й непривітне, все аж засяяло. — Ромео! Прошу вас до моєї господи...

Стара повела мене до свого покою, запросила сісти. Сама вона вместилася у високому старовинному кріслі. На столику, що стояв обіч крісла, лежала мініатюрна, сріблястими цяточками обцяцькована табатирка. Графиня взяла її до рук, клацнула накришкою — поволі підносить табатирку собі до носа, тим часом каже:

— Я дуже рада бачити вас, шановний Ромео, в моїй господі. Джульетточка багато розповідала мені про вашу добрість до людей. На жаль, її зараз нема вдома. Одначе, сподіваюсь, вона незабаром прийде. Як же ви живете, шановний Ромео? Даруйте мені, що я звертаюся до вас просто на ім'я. Я ж таки — стара людина.

Ну, а потім, потім... і взагалі... То як ви, Кажу, живе-
те? Теперішнє життя незвичайно тяжке...

Щойно стара перестала ставити мені запитання, я взявся відповідати їй, а відповівши, став змальовувати перед нею тодішнє загальне становище. Справді, мовляв, тяжке життя. А кінця громадянської війни не видно. Цілковита безперспективність. Особливо ж тяжко доводиться жінкам, що не мають у своїй родині чоловіків. От узяти б, мовляв, вашу родину. Не легко доводиться вам удвох з Джульеттою боротися за своє існування. Нарешті, дійшовши до «кульмінаційного пункту», я звівся з стільця, вирівнявся і, наслідуючи котрогось героя із прочитаних мною романів, звернувся до графині з пишномовними словами:

— Ваша ясновельможносте! Глибоко шануючи вас, звертаюся до вас з великим проханням. Ви, ваша ясновельможносте, як людина висококультурна, певно знаєте, якою сильною любов'ю палали одне до одного серця Шекспірових Ромео та Джульетти. Ще до сьогодні цілий світ дивується з їхньої любови. Ваша ясновельможносте! Я не менше від Шекспірового Ромео люблю вашу Джульетту і тому маю сміливість просити у вас, ваша ясновельможносте, її руки та серця...

Докінчивши оце свою тираду, я став перед графинєю навколішки і, зробивши благальне лице, покірно чекав на її відповідь.

— Ромео, мій любий Ромео!.. — На цьому графиня заткнулася — довго не могла нічого вимовити, мабуть хвилюючись. Після нахилилася з крісла і ніжно поцілувала мене в голову. — Ви мене оцщасливили своїм зворушливим словом, Ромео... Ви скрашуєте останні дні мого життя...

Ці слова графині я, зрозуміла річ, сприйняв як її цілковиту згоду на наш шлюб. Підцвюхнутий цією думкою, беру старої руку і з особливою поштивістю починаю прикладатися до неї устами, як до хто-зна-якої святині.

— Дякую вам, ваша ясновельможносте... від усього мого серця дякую...

— Прощу, мій любий Ромео, встаньте... Сядьте на своє місце...

Я підвівся з підлоги. Сів на стільці. А в графині, бачу, сльози виступають з очей, — звісно, сльози радощів.

— Я була вже втратила надію, — заговорила стара нерівним від хвилювання голосом, — щоб і в ці чорні дні зустріти молодого чоловіка з шляхетним серцем, — чоловіка, що ще не за grubів і може по-джентлменському поводитися з людьми похилого віку. Ви, дорогий мій Ромео, оце зараз тут виявили належне джентлменство. І за це велика від мене дяка вашим високодостойним батькам. Бо це ж, очевидно, вони — нехто інший! — виховали такого милого моему серцю сина.

А я від цих слів старої ріс, як тісто на дріжджах. Бачу: перемагаю. Та що там — перемагаю? Уже переміг! Аджеж з усього видно — графиня погоджується на наш шлюб. І, головне, все обійшлося без особливого хвилювання, без сердечних нападів, від чого, за словами Джульєтти, її бабуня могла б одразу вмерти. А тепер — куди там їй умирати! Аж наче вся помолоділа на виду.

— То скажіть же мені, мій любий Ромео, — нюхнувши кілька разів підряд табаки, поновлює стара нашу розмову, — скажіть мені, де перебувають ваші високодостойні батьки: тут десь, чи, може, закордоном?

— Тут, ваша ясновельможносте.

— У Києві, чи поза Києвом?

— Поза Києвом, ваша ясновельможносте.

— Як? Досі ще сидять у своєму маєтку, чи як? — злякано витріщила графиня очі. — Небезпечно ж! Їх можуть там повбивати.

— Ніхто їх, ваша ясновельможносте, не повбиває. Вони спокійно собі живуть у селі.

— У селі? А хто ж вони такі, дозвольте вас запитати?

— Та хто ж? Селяни.

— Тобто як — селяни? — аж уся струснулася в кріслі графиня.

— Ну, селяни. Ви ж знаєте, ваша ясновельможносте, які бувають селяни.

— Значить — прості мужики?

— Ну, нехай по-вашому будуть і «мужики», — почав я втрачати свій добрий настрій. Кудись не в той бік гне стара.

Почувши, що мої батько-мати — селяни, графиня не всиділа — звелася на ноги, обвела виряченими очима всю кімнату, потім знову сіла і до мене, та ще гостро-докірливим голосом:

— Що ж бо це ви, молодий чоловіче? Чому ви мені одразу не сказали про себе більше? Чи надумали поглузувати з мене? Так? Бо чи ж може бути мова про те, щоб я згодилася на шлюб моєї онуки з простим мужиком? Та ви знаєте, молодий чоловіче, чия кров тече в Джульєттиних жилах? Не знаєте? То я вам скажу. В її жилах тече кров славних у віках графів Борєцьких...

І стара, мов із святців вичитуючи, почала згадувати сановитих предків та родичів Джульєтти. Котрийсь там її предок, здається дід, бився під Плевною в 1877 році. Другий був царемонімайстром при царському дворі. Третій доводився зятем якомусь князеві, що походив із дому Романових. І ще, мабуть, чоловіка з десять дідів, дядьків та двоюрідних братів Джульєттиних згадала стара. А сама під цей час так хвилювалася, що, замість підносити табатирку до носа, тицяла нею собі в підборіддя. А я, зрозумівши, що з графинею каші не наварю, встав і кажу:

— Значить, ви не даєте згоди на наш із Джульєттою шлюб?

— І не говоріть мені про це! — аж потемніла на виду графиня. — Не хочу й чути!

— Гаразд! Але знайте, що, так чи інакше, Джульєтта буде моєю, — сказав я твердо. — Чуєте? Я ні на крок від неї не відступлюся.

— Тобто як? — визвірилася на мене графиня, — Ти її силою хочеш від мене забрати? — раптом перейшла вона на «ти». — То, може, ти чекіст? розбійник? душоуб? — І, трохи передихнувши, як гуконе на весь голос: — Забирайся геть! грубіян! мужик!..

Якби вона була не сказала останніх двох слів — «грубіян», «мужик», я, певно, мовчки, хоч і стиснувши зуби, залишив би її кімнату. Але оті два слова так

копнули мене під саме серце, що моє бажання «зітерти всіх катів на порох» тепер вибухнуло цілим вулканом.

— Як ти сказала, білогвардійська бабище? — ступнув я до неї ближче. — Як ти сказала? Повтори!

— Геть звідси! Забирайся! — аж уся задихаючись від злоти, вигукувала стара. І ще й ще: — Грубіян! мужик!..

Ну, тепер я вже, здавалося, втратив розум. Ще ближче підступаю до старої, і, мов із скорострила, запустив:

— Білогвардійка!.. експлуататорка!.. царський недобиток!.. миколаївське сміття!..

І ні трохи не відступаючись, дошкуляю старій як-найгострішими словами. Ще б пак! Через оцю стару відьму, через оцю нюхачку табаки наша любов із Джульеттою має зійти нанівець. Ні, стривай ти, стара бабо, я тобі отут наговорю такого, що ти, може, зроду й не чула. Знатимеш, як дорікати мені «мужиком». Отож, іще й ще частую стару найрізноманітнішими епітетами, від яких бабуня то біліє, то чорніє, то широко роззявляє рота, наче їй нема вже чим дихати. Коли це бачу: графиня вся ніби зів'яла; руки безсило впали донизу; табатирка покотилася кудись на підлогу; а очі пішли під лоб. Дивлюся — стара не ворухиться, не дихає. «У бабуні хворе серце» — згадалися Джульеттині слова. Мене поняв холодний жах. Я ще ніколи не бачив, як умирає людина, а тут — смерть! Та ще ж яка смерть — нагла. Ще раз скинув оком на бабуню — не дихає. Оступився трохи назад, потім — за двері. На вулицю. Що я наробив? Убив словами жінку. А що скаже тепер Джульетта? Вона може зненавидіти мене навіки. Ні, задля нашого спільного з нею блага, треба затаїти від неї правду. Так, так! Я не скажу Джульетті правди про те, що сталося межи мною та її бабунею.

Углядівши мене в сквері, Джульетта встала з лавки, поспішає насупроти. Уся, бачу, стурбована, злякана. Ще здаля гукає до мене:

— Де ти був, Ромео? Невже в бабуні?

— Так, я був у твоєї бабуні, Джульетто.

— Ні, ти жартуєш? Кажі мені — жартуєш? — Во-на хапає мене за обидві руки, тисне їх і все допитується: — Скажи — жартуєш?

— Ні, не жартую, Джульетто, — мобілізую я всі свої сили, щоб бути спокійним і не виявити того, що сталося. — Я таки був у твоєї бабуні і переконався, що ти, Джульетто, помилялася, коли казала, що бабуня не згодиться на наш шлюб.

— А що, хіба згодилася? Ні, ти жартуєш, Ромео? — не спускала Джульетта з мене своїх збуджених очей.

— Одну хвилинку, Джульетто, — казав я їй заспокойливо. — Ходімо на лавку, там я тобі про все розповім.

А в самого в голові цілий розгардіяш. Як мені їй сказати, з чого почати? Підійшли до лавки, посідали поруч, моя рука лежить у Джульетти на плечі.

— Справа була ось так, Джульетто, — почав я свою розповідь. — Поперше, ти повинна знати, що я поведився з бабуною по-джентлменському. Став перед нею навколішки, цілував її в руку. Навіть трошки заплакав, — так просив бабуню погодитись на наш шлюб.

— А що ж на це тобі бабуня? — нетерпеливилася Джульетті.

— Я справив на неї велике й приємне враження. Бабуня поцілувала мене в голову і, молитовно звівши догори очі, сказала: «Нині отпускаєш раба твого, по глаголу твому з миром». Одне слово... тільки прощу тебе, Джульетто, не хвилюйся...

— Що? Бабуні зле з серцем сталося? — скрикнула Джульетта.

— Так, ти вгадала, Джульетто. — Бабуня так зраділа, що тут таки, при мені, віддала Богові душу.

— Як? Моя бабуня вже не живе?! — бризнули у Джульетти з очей сльози.

— Так, не живе. Але ти, Джульетто, не плач, не горюй. Ах, якби ти тільки бачила, якою тихомирною смертю вмирала бабуня. Мені здавалося, що ця людина не в негоду, а в ясний соняшний день вирушає в далеку світову подорож. Лагідно, спокійно, навіть з щасливою усмішкою на устах умерла твоя дорога бабуня...

Але Джульєтта вже не слухала мене. Схилившись на руки, вона ридма ридала. І через те ридання я чув докори на свою адресу: «Ну й чого ти пішов? Чого ти пішов? Я ж тебе просила, я тебе попереджала». Я заспокоював Джульєтту, обнімав її, утирав їй сльози. Бабуня, мовляв, однаково довго не жила б. І, може, краще для неї, що вона умерла в себе дома, а не в катівнях Че-Ка. А їй, Джульєтті, за свою долю нема чого турбуватись. Я не дозволю порошині впасти на її голову. Щождо бабуні, царство їй небесне, то ми завтра улаштуємо покійниці урочистий похорон.

— Ти Джульєтто, зараз же йди на Бульварно-Кудрявську і запроси до себе знайомих покійної графині (Джульєтта про них мені не раз розповідала), — сказав я, коли вона трохи заспокоїлася. — А я тим часом піду до похоронного бюро і замовлю домовину та жалобний вінок.

— Гарзд, — відповіла крізь плач Джульєтта. — Ось тобі ключ від нашого мешкання. Я маю ще один про запас. Рушаймо, поки раніше.

У похоронному бюро я довго не забарився. Замовив найбільшу (без мірки) домовину та вінок, а на стрічці попросив написати: «Дорогій і незабутній нашій бабуні — від Ромео та Джульєтті». Той вінок службовці похоронного бюро порадили мені взяти з собою, бо його, казали, можуть реквізувати червоногвардійці, що мають завтра ховати убитого кимсь їхнього товариша. Отож, тримаючи в руках вінок, я пішов Великою Володимирською в напрямку Терещенківської. По дорозі роздумував про завтрашній похорон. Треба буде, міркував я, виголосити над домовиною графині таку вдумливу промову, від якої усі присутні розплакалися б. І раптом мені стукнуло в голову: «Таж табатирка старої лишилася на підлозі! Як же це графиня могла спокійно вмерти, коли табатирку випустила з рук? Е, треба поспішати, щоб Джульєтта, бува, раніше не вернулася додому та не помітила табатирки на підлозі».

Приходжу на Терещенківську. Відмикаю двері. Не зупиняючись у передпокої, йду до кімнати, де я залишив мертву графиню. Від того, що я тут бачу, чуб мені пнеться догори, а кров, здається, зупинилася в

жилах. Та де ж пак: її ясновельможність графиня Борецька — жива-живісінька! — сидить у своєму кріслі і з не абиякою насолодою нюхає табаку. Побачивши у мене в руках жалобний вінок з написом: «Дорогій і незабутній нашій бабуні — від Ромео і Джульєтти», стара спочатку широко вирячила очі, а після залилася таким сатанинським сміхом, що мені аж моторошно стало.

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!..

А в моїй голові, наче від блискавки, враз прояснилося. Ах, дурень же я, дурень! Ошукала мене, наївного селяка, оця рафінована аристократка. Та ще ж як ошукала — вдала з себе мертву. Збагнувши, як мене одурено, я просто таки знесамовитів.

— Ах, так ти, виходить, не вмерла, білогвардійська чортихо? — Загукав я до старої. — Ну, то зараз же ти мені вмереш.

На похваті лежав грамофонний рупор. Кинувши геть жалобний вінок, я схопив той рупор, наставив його старій до самого вуха і заревів:

— Умирай, осоружна білогвардійко! Умирай, кажу тобі, а ні — я покличу Че-Ка, — вона допоможе тобі вмерти. Умирай швидше!..

Тепер, через тридцять років, мені соромно згадувати про те, як брутално та не по-людському я поведився з тією старою жінкою. Алеж то було, кажу, тридцять років тому. Я будь-що-будь хотів, щоб вона вмерла. Бо як вмере стара — мені, після того, як дізнаються про все люди, а зокрема Джульєтта, — треба буде крізь землю провалитися. Ні, краще нехай умре стара. Їй однаково мало лишилося жити. І вона, мабуть би, таки вмерла, коли б не стукнули в передпокої двері і не почувися людські голоси: Джульєтта прийшла із знайомими. Мені урвалося дихання. Ганьба ж, ой, яка ганьба! Тікати! Але куди? У передпокої люди — побачать. Я як стій метнувся до вікна, не відчинив, а розломив його надвое — і сторч головою полетів у палісадник. А звідти, пригнувшись, на вулицю, далі — попід парканами...

Після того я цілий місяць не потикався до Миколаївського скверу. Боявся стати перед очі Джульєтти. Звісно, я міг би їй сказати, що на все те зважився че-

рез любов до неї, але чи повірила б вона мені. А крім того — соромно було, ой, як соромно!

Через якийсь час у Києві знову сталася зміна: прийшли поляки.

І тільки вже коли польські військові частини залишили місто, я таки насмівився піти на Терещенківську. Запитав двірника з того двору, куди я возив дрова, чи не скаже він мені чогось про Джульетту.

— А, це та, що жила з бабунею? — сказав двірник. — Виїхали обидві з поляками за кордон.

Відтоді я втратив будь-яку надію зустрітися колись із Джульеттою і попросити її, щоб вона простила мені отой негідний культурної людини вчинок, на який я зважився, повторюю, тільки через сильну любов до неї. Ще й тепер, через тридцять років, я часто-густо звертаюся в думці до тієї дівчини аристократичного роду і кажу:

— Прости мені мою молодечу дурість, моя незабутня Джульетто!

На цьому пан К-ко закінчив своє оповідання. Пригадавши, що котрийсь із слухачів подав йому записку, він почав на неї роздивлятися, а в цю хвилину від дверей почувся жіночий голос.

— Але ви, шановний добродію, не згадали ще про один важливий деталь, — сказала жінка виразною російською мовою.

Люди на лавах поворухнулись. Оглядаються назад, знизують плечима. Хто там обзивається? Та ще — по-російському!

— Я вас, пані, не розумію, — підводить пан К-ко свої очі від записки. — Про що мова?

— Я кажу, — знову обізвався той самий голос, — що ви, оповідаючи про свої романтичні пригоди, не згадали ще про один факт, який міг би значно посилити гумористичний фінал вашого оповідання.

— Що ви, пані, маєте на увазі? — і далі не розумів пан К-ко. — Скажіть ясніше.

— Я маю на увазі той факт, що ви, тікаючи від графині, замість свого кашкета, захопили з собою грамофонний рупор, — карбуючи кожне слово, відповіла пані.

Ну, тепер слухачі вже хто-зна-як обурилися. Постиналися на ноги, залунали голоси: «У чім річ? Кашкет? Грамофонний рупор? Чи не п'яна, бува, вона? Попросили б її вийти геть!..»

А під цей галас, десь із крайніх рядів узялася поважна пані. Віком, може, років із п'ятдесят, але досить ще свіжа й миловида. Спокійною ходою попрямувала вона на кін, там перемовилася кількома словами з членами конкурсного жюрі, що сиділи біля столу, після ступила до пана К-ка, щось тихо йому сказала. Пан К-ко змінився на виду і, здавалося, не знав, що йому робити. А тим часом хтось із перших рядів, — мабуть, почувши, що та пані сказала п-ві К-кові, — гукнув: «Вона!» — «Хто — вона?» — запитав другий. — «Та його ж Джульєтта. Через тридцять років зустрілися».

І, ніби на підтвердження цих слів, присутні побачили, як пан К-ко, шанобливо вклонившись, припав устами до руки пані, що, шаріючи на виду, дивилася кудись понад його головою. Тоді заля, як одна людина, підвелася на ноги, почулися вітальні вигуки, заgrimіли оплески. Але ще дужче grimіли оплески, — ні, то вже були не оплески, а ціла овація, — коли жюрі конкурсу оголосило, що першу премію — 100 німецьких марок — воно ухвалило розподілити між паном К-ком та пані Р-ою.

Р. С.: Не маючи на це їхньої згоди, я не зважився подати повні прізвища пана К-ка та пані Р-ої, які за моїми відомостями, в теперішній час живуть обоє в Нью-Йорку.

СЕРЕД СТЕПУ ШИРОКОГО

Діялося це давненько, точніше, в першому десятиріччі нашого століття, коли заборона вживати української мови в школах залишалася чинною й далі, і про Тараса Шевченка по селах, особливо ж у східніх губернях України, люди майже нічого не знали й не чули.

Жило тоді в глухому степовому селі Воздвижівці селянське подружжя, Радивон та Оляна на ймення, Шугаї на прізвище. Побравшись дев'ятнадцятилітніми, вони щось понад десять років не мали дітей. Одначе по якомусь часі у них таки народився хлопчик, якого Шугаї назвали Гараськом. Доки Гарасько був малим, батько-мати не могли ним навтішатися, не спускали його з рук, а як зіп'явся на ноги та підріс, — довелося їм через сина мати багато клопоту. Бо з Гараська удався невиданий бешкетник, урвитель, збитошник. На всьому Сопунівському кутку, де жили Шугаї, не було й однієї хати, господарям якої він не наробив би якоїсь шкоди. Не краще поводився Гарасько і в школі: то вскубне свого сусіда по парті за вухо, то, нахиливши донизу голову, закувікає по-поросячому, то принесе до школи з дому горобця і випустить його з рукава під час навчання. А священикові, коли отець Мардарій розповідав учням про Пресвяту Трійцю, сказав: він, Гарасько Шугай, на власні очі бачив Бога Отця.

— А який же Бог Отець з себе? — запитав священик.

— На вас, батюшко, схожий, — відповів Гарасько. — З вусами, з бородою.

— Іди, йолопе, в куток і стань там навколішки! — сердито grimнув отець Мардарій. — А вдома скажеш батькові, нехай прийде увечорі до мене.

Батько-мати всякого способу прибирали, щоб якимсь чином подіяти на сина. Оляна подавала за Гараська на часточку в церкві, ходила з ним по бабах-шептухах, напувала його свяченою водою. А Радивон — важкуватий на руку чоловік — за кожну провину давав грішителяві, як він називав Гараська, такої прохуханки, що той по три дні не міг сидіти на стільці.

Якось, уже по Зелених святах, коли селяни пообсівалися в полі та посадили на городах картоплі, воздвижінські жінки стали лагодитися на прощу. Баба Сердючка давай підмовляти й Шугайку: їдьмо, мовляв, до Києва. Оляна дала згоду. Гаразд, сказала, поїду. Радивон не перечив жінці. Людина богобояща, проте зовсім неписьменна, він полюбляв слухати, коли хтось читав про життя святих угодників Божих. До вподоби були йому і псалми, яких частенько співала сусідка Шугаїв — баба Сердючка. Особливо ж Радивона зворушувала псалма «Кому повім печаль мою...» Слухаючи тієї псалми, він засмучено схиляв додолу голову і шкарубкими щиколотками тер свої зволожені очі.

Побачивши, що Оляна заходжується шити собі подорожню торбу, Радивон забалакав до неї про Гараська:

— Узяла б, Оляно, з собою і отого нашого грішителя. Поводила б його в Києві по церквах та монастирях. Висповідалася б з ним у котрогось відпустителя гріхів. Та нехай би він, дурноверхий, на нетлінні моці святих угодників Божих познаменувався. Може б, йому від того хоч трішки розвиднилося в голові. Бо як не розвидниться, то з нього виросте такий зарізяка, що й нас з тобою не пожаліє — поріже. Візьми, кажу, його з собою.

— Про мене, нехай їде, — обізвалася від столу Оляна. — Тільки ти побалакай з ним. Скажи, щоб слухався мене.

— Гаразд, побалакаю. А ти пошій і йому торбу. Щоб і він мав щось за плечима.

І Радивон вийшов із хати на подвір'я.

Гарасько саме під той час дражнився з Тарановими хлопцями. Сидячи верхи на паркані, він ляскотів на весь голос: «Тарани — барани! Таранчата — баранчата!» А ті йому відповідали: «Шугай — бугай! Шугайчук — Бугайчук!»

— Йди но, баяндраснику, сюди! — покликав Радивон сина.

Гарасько миттю злетів з паркана. Вже стоїть за два-три кроки від батька. Ближче підійти боїться: раптом батько схопить його за руку і почне давати прочуханки — не дражнися з Тарановими хлопцями!

— Слухай, бовдуре, що я тобі казатиму, — звернувся Радивон до Гараська. — Мати їде з жінками до Києва на прощу. Богу, значить, молитися. То поїдеш і ти з нею. Та гляди мені, щоб слухався матері. Не слухатимешся — шкуру з тебе спущу. Чуєш?

— Чую, — буркнув собі під ніс Гарасько.

— Що мати робитиме, те й ти роби. Хреститься мати — і ти хрестися. Б'є поклони — і ти бий. Знаменуються на нетлінні мощі угодників Божих — ти й собі знаменуйся. Та гляди, лобуряко, не доторкайся до святих мощей. Гріх! Доторкнешся — руки тобі покорчить. Чуєш?

— Чую, — знову буркнув собі під ніс Гарасько.

Потім того Радивон забалакав лагіднішим голосом.

— Наша мати, — казав він, — неграмотна, темна людина. Оченашу ніяк не може навчитися. «Оче наш, оже еси на небеси» — скаже, а далі й слова не вміє. А ти вже два класи пройшов. «Родное слово» тямеш читати. Півень на малюнку — читаєш: «питух», вівця — «вовця», жаба — «ляйгушка», зозуля — «куквушка». Добре читаєш! Якби не був таким бовдуром, то вже й Савтиря чи Вангелію міг би читати. Тож слухай сюди. Я дам тобі п'ятдесят копійок — купи в Києві священну книгу. Та вибирай таку, щоб із неї можна було і читати, і псальом співати. А ще — щоб у тій книзі печаталося про угодників Божих, преподобників, затворників, пустельників, цілителів та всяких чудотворців. Як от, приміром, Прохір Лободник. Цей святий, кажуть, робив із лободи сіль. Або — Данило Стовпник. Чи Іван мученик. Він, кажуть, стоїть у печерах по шию в землі. А як увійде в землю з го-

ловою, тоді вже буде кінець світу. Значить, Страшний Суд. Та й за пророка Іллю, що воює в небі з нечистою силою, тоже хотілося б прочитати. І цар Салимон мене цікавить. Найпаче ж пильнуй, щоб у тій священній книзі була псальма «Кому повім печаль мою...» Розумієш?

— Розумію, тату, — вже веселішим голосом обізвався Гарасько, бо бачить: цього разу йому менеться без прочуханки.

— То на ж тобі, — виїняв Радивон із кишені калитку з грішми, — п'ятдесят копійок... п'ять гривеників, — полічив на долоні і віддав їх Гараськові. — Нагадай матері, нехай вона зашиє гроші в поясок твоїх штанів. Бо з кишені київські босяки витягнуть. Їх там, кажуть, такого є, що на собаку кинеш, а босяка влучиш. Отож не будь роззявою. Тримайся матері. Чуєш?

— Чую, тату.

— А зараз іди до матері. Вона шиє тобі подорожню торбу.

На цьому й кінчилося Радивонове напучання сина.

*

Гараськові, що далі свого села ще ніколи не був, по дорозі до Києва здалася нечуваною казкою. Та найбільше враження на хлопця справили київські церкви — високочолі, плечисті, з вогнянозолотим видом хрестів на банях. Скільки тут їх є, цих церков? Усіх, мабуть, не обійти, не обдивитися. І всюди бачиш: панікадила, свічники, іконостаси, охрести. І все те сріблом-золотом блищить, горить, у сяйві засвічених свічок грайливо переливається. Мабуть, сам Бог його позолотив...

Чотири дні плентався Гарасько слідом за воздвижівськими жінками. Побували гуртом у багатьох церквах, познаменувалися на мощі святих у печерах, одговілися, накупили в крамницях, що біля лаврської брами, хрестиків, дукачів, граматок, образків, ладану. А на п'ятий день стали лагодитися додому. По дорозі з Печерського до пристані зайшли на Подільський базар. Кожна прочанка хотіла купити хустку — якщо не собі, то комусь із домашніх. Обаранили з усіх боків крамаря, що мав на рундучному столику цілу купу

хусток: любують, приміряють, прицінюють, торгуються. Вибирає собі хустку й Оляна. А Гарасько тим часом стоїть геть осторонь і сторожко скидає навкруги оком, чи не підкрадається до нього котрийсь київський босяцього, щоб попоратися в його торбі. За кілька хвилин чує — хтось поблизу вигукує:

— Книжки! книжки! Всякі є! Про відьом, про чортів, про київських багатирів. Навались, у кого гроші завелись! Останній день торгую. Завтра ви мене тут не побачите. Продам жінку, продам хижку — виїжджаю до Парижу...

Дивиться Гарасько — то книгар так закликає людей купувати в нього книжки. І враз відчув, як йому похолонуло серце. Таж батько наказував купити в Києві священну книжку, а він, роззява, зовсім забув про це. А чи ж цілі його гроші? Може, босяки вирізали вкупі з латкою? Тремтячою рукою лапнувся за поясок штанів — від серця одлягає: гроші — цілі-цілісінькі! — мулять під латкою. Зараз він вийме їх звідти. Одвернувся від людей, щоб ніхто часом не побачив, віддер латку, дістав гроші і, затиснувши п'ять гривеників у кулак, підступає до книгареного столика. Роздивляється на книжки. Ого, скільки їх у нього є! І всякі: грубі й тоненькі, білі й мальовані. Так би, здається, й нагилів повну торбу, — було б на цілий рік читати.

— Що тобі, хлопче? — приязно поблискує книгар своїми витрішкуватими окулярами. — Книжечку хочеш купити? Дуже прошу. У мене знайдеться для тебе книжка. — І вже показує пальцем на книжки: — Це — «Казка про Бову королевича». Друга, що поряд із нею, «Казка про Іллю муромця та Солов'я Розбійника». А он та, синенька, — «Сім кіп брехні та мішок реготу». Смішна! Як читатимеш, то боки рватимеш від сміху. П'ять копійок коштує. А тобі віддам за чотири. Хочеш?

— Ні, мені, дядьку, — заперечливо крутить головою Гарасько, — не такої книжки треба.

— А якої ж? — дивується книгар.

— За п'ятдесят копійок, — каже Гарасько. — І щоб з тієї книжки можна було б співати псалмом. І щоб у ній печаталося про святих угодників Божих, та про пророка Іллю, та ще про царя Салимона...

Дослухаючись до Гараськових слів, книгар не спускає з хлопця своїх пильних очей. Яку ж йому книжку продати? І чи ж є в нього, малого, п'ятдесят копійок? Запитує:

— А хіба ти маєш при собі п'ятдесят копійок?

— Авжеж, маю. Оось вони! — показує Гарасько на долоні п'ять гривеників. — Тато мені дали. Сказали купити за них у Києві книжку.

— Ага! — зрадів книгар. — Значить, ти хочеш купити книжку не для себе — для батька?

— Так. Тільки наші тато — неграмотні, то я їм читатиму.

— А звідки ж ти приїхав?

— З Воздвижівки, дядьку. Може, чули? Богу молитися з мамою приїхав.

— Гаразд, синашу! — щось, видно надумавши, весело ляснув книгар долонею об долоню. — Зараз я покажу тобі книжку. Якраз для твого батька. — І, нахилившись над дерев'яною скринькою, що стояла біля його ніг, вийняв звідти грубеньку книжку. Подає її Гараськові: — На, бери! Оце й є та книжка, якої потребує твій батько. Він тебе за неї по голові погладить?

— А чи в ній напечатано про святих, та про Іллю пророка, та про царя Салимона? — з недовірою зиркає Гарасько на книжку.

— Так, про все в ній надруковано, — каже книгар.

— І псальма «Кому повім печаль мою...» — є? — ще й далі допитується Гарасько.

— Є, синашу, в ній не одна псальма — багато! Давай сюди твої п'ятдесят копійок.

Гарасько віддав книгареві гроші, а сам тим часом так і прикипів очима до великих чорних літер на білій обкладинці. «КОБЗАР» — прочитав. Але що означало те слово, не знав, бо ніколи його не чув. Намірівся був запитати книгаря, що воно за «КОБЗАР», аж тут раптом почувся здала материн голос:

— Де ти є, Гараську? Швидше йди! Бо спізнимося на параход.

Гарасько похапцем дістав із-за плечей торбу, заховав книжку, після рушив наздоганяти жінок.

Було вже по півдні. Степове сонце, перетнувши Орхівський шлях, нижче й нижче схилялося над Чорноморською могилою. Бовкав суботній дзвін, нагадуючи воздвиживцям про святий вечір.

Радивон, як і щосуботи в цей час, замітав коло хати. Поспішав: думка була сходити до вечерні та помолитися Богу за своїх прочан, щоб їм на добре йшлося десь у дорозі. Коли це чує — заскрипіли ворота. Глянув: Оляна з Гараськом увіходять з вулиці на подвір'я. Дуже зраділий, Радивон поставив мітлу до стіни, а сам ледве не бігом поспішає назустріч прочанам.

— Аж ось коли я вас діждався! — гукає до жінки з сином. — Живі? Здорові? — перепиняє їх біля хатнього порога.

— Живі ... здорові, — стомленим голосом відповідає Оляна.

— І ніякої притичини в дорозі не трапилося?

— Бог милував. А ти ж як тут хазяїнував?

— Дякувати Богові, — озирається Радивон на подвір'я. — Хата, сама бачиш, стоїть на місці. Скотина не хворіє. Коні — теж. Та й сам я не слабую.

— Ну й слава Богу, — хреститься Оляна. — чи є в хаті вода? — запитує. — Аж душа болить, так хочу пити.

— То йди напийся, — показує Радивон рукою на двері. — Я оце недавно приніс свіженької.

Оляна пішла в хату, а Радивон давай розпитувати сина про Київ та чи Гарасько знаменувався на нетлінні моці святих угодників Божих у печерах. Аж ось, очевидно, пригадавши що він дав синові гроші на книжку, батько раптом запитує Гараська:

— А священну книжку ти купив? Я ж тобі дав на неї п'ятдесят копійок.

— Купив, тату! — весело заблискав очима Гарасько. — Зараз я її вам покажу, тату. — Зняв з плечей торбу, поклав на призьбі, розв'язав і, шурхнувши на самий спід рукою, дістав звідти «КОБЗАРЯ» (в дорозі він його не виймав із торби). — Ось яка, тату, книжка! — віддає батькові. — Велика, товста.

— Справді, книжка величенька, — повертає Радивон на всі боки «КОБЗАРЯ», видивляється. — Як

Вангелія завбільшки. Ні, як Савтир! А чи ж є в ній псалма «Кому повім печаль мою...»?

— Є, тату. Той чоловік, в якого я купив цю книжку, казав, що в ній про все напечатано: і про угодників Божих, і про Іллю пророка, і про царя Салимона...

— Та я й сам бачу — книжка путяща, священна, — каже Радивон і, нахилившись над «КОБЗАРЕМ», нюхає папір. — Вірно, священна, бо пахне ладаном. Пам'ятай, сину: всі священні книги пахнуть ладаном. Сядьмо но та подивімося трохи на цю книжку.

Батько з сином посідали на призьбі! Радивон обережно, аркуш за аркушем, перегортає «КОБЗАРЯ», придивляється до кожної сторінки. А Гарасько й собі, щоправда здаля, пасеться очима в книжці. Білий, наче з крейди, папір. На кожній сторінці — стовпчик рівних рядочків. Як ото в його «Родном слове», де надруковано віршика:

«Дети, в школу собирайтесь,
Петушок пропел давно...»

Тільки це не про «петушка», ні, — псалми!..

— Що воно таке? — починає дивуватися Радивон. — Дивись, Гараську, сюди. То були букви, а тепер — самі крапки стоять. Бачиш? Тут ось — чотири рядки крапок. Тут — вісім. А ось тут, дивись, Гараську, — повна сторінка крапок. Що воно за дивація? Ти не знаєш? — переводить Радивон свої очі з книжки на Гараська.

— Ні, не знаю, тату, — не менше за батька дивується з отих крапок і Гарасько. — У мене в «Родном слове» такого нема.

— А може, це... ноти? — силкується додуматися Радивон. — Га? Мабуть, ноти до псалом? Таж ні: ноти — я бачив у дяка — напечатано карлючками, а тут — крапки. Ну що воно за морока? Зроду не доводилося такого бачити.

Неписьменний Радивон (воздвиживці його віку майже всі не вмiли читати), зрозуміла річ, не міг знати про те, що всюди в книжці, де він натрапляв рядочки крапок, мали б стояти слова, але ті слова, як заборонені, повикреслювала з «КОБЗАРЯ» царська цензура. А друкарі, щоб у книжці не було білих «лисин», наставили натомість крапок.

— А може б, я, тату, збігав до дядька Дениса? — спало Гараськові на думку. — Вони розтолкували б мені, що то за крапки.

— Е, що той дядько Денис тямить! — насупився Радивон. — Тільки язиком плеще. Краще збігай розвідайся в учительки. Скажи: тато просили розтолкувати, що воно за крапки. Часом учительки не буде вдома, гайни до Оксентія Кукуріки. Він служив в Одесі в солдатах і, каже, багато всяких книжок бачив. А як і Кукуріки не застанеш вдома, тоді доскоч до Лимпїяди-черниці. Біжи, сину. Та не барися!

*

Безмаль не годину гасав Гарасько з «КОБЗАРЕМ» у руках по всій Воздвижівці. Учительки він не застав удома, а тому одразу ж подався до Оксентія Кукуріки. Цей Кукуріка — швець з фаху — за п'ять років своєї служби в солдатах навчився лише підписуватися: «Авксентий Кукурека». Більше він нічого ні писати, ні читати не тямив. Зате з нього був не абиякий брехун, хвалько та п'яниця. Отож, коли Гарасько переступив поріг шевцевої хати, Кукуріка, як завжди під чаркою, сидів на своєму круглomu стільці і, латаючи чийсь чоботи, виспівував солдатської пісні:

«Соловей, соловей — пташечка!
Канарейочка жалобно поють».

— Точки, говориш, у книзі? — витріщив швець на Гараська свої посоловілі очі. — Подавай, брат, ету книгу перед мої собствение глаза. Ми всьо розберьом по форме. Я в Одесі навидався разних книг. Даже книгу про белого генерала Скобелева держав у руках. А точки — это, брат, пустяк-дело. Всьо мені ясно, как в солнечний день. Смотри, брат, сюди. Здесь, де стоятъ точки, должна була битъ напечатана ругательная словесность. Што это за ругательная словесность, я тобі сейчас об'ясню. Например: «сукин син», «барбос», «чортова кукла» і прочая, говорю, ругательная словесность. А вот здесь, де много точек, — здесь, брат, ідьоть такая матиматика, которой я тобі, малолетньому, не імею права виразить. Но ти должен знать: його величество государь імператор запрещасть печатать в книгах ругательную словесность. Нідзя, говорить. Чу-

жі государі, говорить, будуть надо мною сміяться. А хто, говорить, не послушаєть мене, того я в арештанські роти отдам. От почему, брат, в етой книзі множество точок. А книжка, видать, умная. Вроді как устав внутрешньої служби. Я мог би тобі її прочитать, но не імею времені: нужно латать старой Кандьориси сапоги. Она женить свого єдиноутробного сина, і даже просила мене пожаловать до неї на свадьбу.

Далі, віддавши Гараськові книжку, Кукуріка скомандував:

— Кру-гом! Ша-гом — марш!

Гараськові, коли він слухав, що йому казав Кукуріка про крапки, волосся на голові ворушилося. Кажє — «ругательная словесность». Якщо б, не дай Боже, цьому була б правда, то батько не тільки спустив би з нього шкуру, а й на смерть убив би його за таку книжку. Але Кукуріка, видно, тільки таке варнякає. Бо п'яний як хлющ.

І Гарасько щодуху помчав від Кукуріки до Лимпїяди-черниці.

Лимпїяда замолоду пробула кілька років у манастирі. Згодом її за якусь провину звідти випровадили. Повернувшись до свого села, вона взялася пекти проскурки для церкви. Крім того, вишивала дівчатам хусточки, сорочки, рушники тощо.

Гарасько докладно розповів Лимпїяді, чого він до неї прийшов. Показав їй «КОБЗАРЯ». Купив, мовляв, цю книжку в Києві. З неї можна співати. Є в ній і псалма «Кому повім печаль мою...». А що в цій книжці дуже багато крапок, то тато просили розтолкувати.

— Е, я цієї книжки не вчитаю, — розгорнувши «КОБЗАРЯ», одразу ж сказала Лимпїяда. — Мене вчено читати по-церковному, а тут — по-гражданському. Ні слова не втну. А про крапки, якщо в цій книжці надруковано псалми, я скажу тобі, хлопче, таке. Кожна черниця носить на руці чотки — разок намиста, щоб лічити поклони. Ударила один поклін — відлічує одну намистину, другий — другу намистину. І так далі. Отож і ти так роби. Співаєш якоїсь псалми, — співай. А коли натрапиш на крапки, зупинися

й починай бити поклони. Скільки ось тут крапок? Полічи.

Гарасько полічив.

— Тридцять дві, — каже.

— Значить, ти повинен у цьому місці вдарити тридцять два поклони.

Лимпіядине тлумачення крапок цілком задовольнило Гараська. Так воно й має бути. Бо якщо співається псалом, то й поклони б'ється. А п'яний Кукуріка намолов йому такого, що й купи не держиться. Бо сам він нічого не тямить. А Лимпіяда тямить: у монастирі святого письма вчилася...

І, радіючи, що йому пощастило з'ясувати справу з крапками, Гарасько підскоком поспішає вулицею додому. Аж гульк — священик, вийшовши з церковної огради, прямує до своїх воріт. Гарасько ніколи не забував про те, як не долюблює його отець Мардарій, — заметався на всі боки. Куди б його сховатися від батюшчиного ока? Але спізвився: священик уже углядив хлопця — манить його до себе пальцем. Гарасько хапнув з голови шапку, підбіг до батюшки, шанобливо схилив перед ним голову.

— Що то в тебе за книжка? — запитує священик.

— Це я купив у Києві, — відповідає Гарасько.

— У Києві? — дивується отець Мардарій. — А хіба ти був у Києві?

— Був. З мамою на прощу їздили. Тільки сьогодні вернулися. То там і книжку купив. Тато сказали купити таку книжку. В ній є й псалма «Кому повім печаль мою...». І про угодників Божих, та про Іллю пророка, та про царя Салимона...

— А дай но її сюди! — перебивши Гараськову мову, простягає отець Мардарій руку по книжку.

Гарасько віддав священикові «КОБЗАРЯ». Глянувши на обкладинку, отець Мардарій так і встромився своїми сердитими очима в Гараськове обличчя.

— Бігом біжи, — каже, — додому та скажи батькові, щоб він зараз же прийшов до мене. А книжку я залишу в себе.

Та й пішов до своїх воріт.

Бідолашний Гарасько, дослухаючись до слів отця Мардарія, так хвилювався, що не закріпив, як змі-

нилося батюшине обличчя, коли він прочитав на обкладинці назву книжки. А що батюшка залишив книжку собі, то, на Гараськову думку, це означало — книжка таки справді священна. Бо якби вона не була такою, то отець Мардарій не зацікавився б нею. А то взяв. Та ще й сказав, щоб батько прийшов до нього додому. І Гараськовому серцю стало тісно в грудях — так хлопець зрадив.

Та куди дужче зрадив Радивон, коли Гарасько розповів йому про свою зустріч з батюшкою. Гукає до жінки: «Чуеш, Оляно, яку книжку купив Гарасько в Києві? Навіть батюшці вона уподобна: взяв собі. Сказав прийти мені до нього. Видно, хоче зо мною побалакати». І до Гараська, — той стояв біля нього: «Спасибі тобі, сину, що зумів купити священну книгу». Узяв обома руками за голову і тричі поцілував хлопця в тім'я, чого досі з ним ніколи не траплялося. «На ж тобі, сину, п'ятака, піди до Янкеля та купи собі півхунта медяників». Далі знову гукає до жінки: «Оляно! де там лежить печатне мило? Треба вмитися. Та вийми із скрині чисту сорочку. Та й святкового каптана принеси мені з хижки.»

За якихось двадцять хвилин Радивон, у святковому каптані, з намащеним оливою волоссям, вийшов із подвір'я на вулицю. Старий Сопун — сусід Шугаїв — гукнув до Радивона із-за тину:

— А куди це ти, Радивоне, простягся? До вечерні вже пізно.

— Не до вечерні, — не зупиняючись, кинув через плече Радивон. І гордовито додав: — До батюшки йду. Діло є.

А Гарасько тим часом збігав до Янкеля, купив собі гостинців — сидить кінець столу і на весь рот уминає медяники. Їсть, аж за вухами лущить. Які ж ці медяники — солодкі! Від них не тільки в роті, а й у животі робиться солодко. От якби батько щодня давав йому по п'ятаку. Та воно, можливо, так надалі й буде. Він, Гарасько, читатиме татові й мамі оту священну книжку, а батько щоразу даватиме йому за те п'ятака на медяники. . .

Отак міркуючи, Гарасько й не закріпив, як мати внесла до хати знадвору оберемок дров, як вона брыз-

нула десь під припічком сокирою. Коли це чує: заскрипіли ворота, потім того гримнули сінешні двері, відчинилися хатні — поріг переступає батько. Як глянув Гарасько на батька, то так і отерп на місці. Обличчя батькове аж рябе від червонястих плям; плечі й груди ходором ходять; очі — великі, вирячені, люті. У лівій руці батько тримає книжку. І враз до матері:

— Де сокира?

— Навіщо тобі сокира? — дивиться на нього мати.

— Дай мені сокиру! — сердито гукає батько.

— Ось вона, — дістає мати з-під припічка сокиру. —

Що ти нею робитимеш?

Батько не взяв — вихопив із материних рук сокиру, миттю присів напочіпки, кинув книжку на долівку — рубає її сокирою. Після згріб понівеченого «КОБЗА-РЯ» п'ятьма пальцями лівої руки, випрямився на ноги та кидь книжку прямісінько в піч. І вже шарить лютьим поглядом по хаті.

— А де він є, сатанинська душа?! — гукає. — Я його зарубаю!

— Отямся! — хапає мати батька за руку. — Бо-з тобою!

— Геть! — відштовхує батько матір.

І — до столу. Гарасько — на піл. Батько слідом за ним. Гарасько — на піч. Батько й собі на піч. Гарасько через комін попід стелею та бубух сторч головою до-долу. Там схопився на ноги, відчинив з розгону двері — і вже на подвір'ї. Чує: батько женеться слідом. Метнувся поза хатою, вибіг на город і, як ногу вломив, подався туди, де — за двома городами — біліла дядькова Денисова хата.

*

Денис Третяк — рідний Олянин брат — був іншої вдачі, ніж Радивон Шугай. Змалку, коли у Воздвижівці ще не було школи, він учився грамоти в церковного дяка. Пізніше, вже жонатий, Денис щозими, не мавши чого робити вдома, служив у волосному селі за погонича на земській пошті. Там йому доводилося возити працівників повітового земства, які відбували свої службові подорожі по волостях. Були то люди різних фахів: лікарі, агрономи, землеміри, ветеринари, статистики, інспектори народніх шкіл тощо. Трапля-

лися проміж тих подорожніх і такі, що не гребували розмовами з погоничем: або сам розповість щось Денисові, або ж розпитає його про життя людей по селах. Як який, то й книжку, журнал чи газету, прочитавши в дорозі, подарує погоничеві. На цигарки, мовляв. А з одним подорожнім — молодим статистиком, коли їх застала була в дорозі степова завірюха, Денисові довелося перебути дві доби на придорожньому хуторі. Той статистик — він розмовляв з погоничем українською мовою — мав при собі Шевченкового «КОБЗА-РЯ», і Денис читав ту книжку два дні і дві ночі. А подорожній ще й від себе розповів погоничеві про Шевченка: чий Шевченко був син, як вибився на поета, як і за що його завдано на десять років у солдати...

Таким чином, Денис, як людина допитлива, багато дечого дізнався від подорожніх, а про дещо й сам вичитав із дарованих йому книжок, газет та журналів. А що знав, про те охоче розповідав усім односельцям. От саме за це Радивон і недолюблював свого родича. «Базікало!» — казав про Дениса. — «Всякі дурниці верзе». Одначе й Денис не геть то долюблював Радивона. Майже ніколи не заглядав на родичеве подвір'я. Зате Гарасько не минав дядькової Денисової хати. Особливо ж тоді, коли батько відшмагає його за якусь провину канчуком: у таких випадках небіж часом навіть лишався в дядька переночувати.

До чогось подібного ішлося й сьогодні. Переплигнувши через рівчак, що між двома садибами, Гарасько опинився на Третьяковому городі. Не зупиняється — біжить далі. А Денис, як на те, саме вийшов на город подивитися, чи сходить картопля. Бачить: небіж його чогось летить, аж курява позаду встає.

— Стривай, Гараську! — гукає Денис до хлопця. — Що трапилось? Куди ти біжиш?

Гарасько зупинився, віддихався трохи, оглянувся назад, чи не женеться за ним батько з сокирою, і лише по тому відповів дядькові:

— Тато хотіли зарубати мене сокирою, — і розплакався.

— Зарубати? — ближче підступив Денис до хлопця. Дивиться на Гараська. Що з ним діється? Видно, пере-

ляканий. Тремтить. Плаче. — Батько хотів тебе зарубати? — допитується.

— Авжеж, — ще дужче плаче Гарасько. — Кажуть: «Я тебе зарубаю!»

— А що ж ти там накоїв? За що батько розгнівався на тебе?

— За книжку.

— За яку книжку?

— За ту, що я купив у Києві.

І, розмазуючи кулаком по всьому обличчю сльози, Гарасько розповів дядькові Денисові геть чисто все про книжку та що сталося після того, як батюшка взявши собі ту книжку, сказав прийти до нього батькові.

— А як же та книжка називається?

— Я забувся, дядьку. Чи «Косар», чи «Коцар» — забувся.

— Ну, гаразд, облиш, Гараську, плакати, — погладив Денис хлопця по голові. — Зараз ми підемо до твого батька. Скажемо йому, щоб він не смів тебе рубати. Ходім!

— Я боюся йти додому. Тато мене зарубають, — не рухається з місця Гарасько.

— Не бійся! Я не дам тебе зарубати, — підбадьорює Денис небожа. — Ходім. — І повів Гараська городами до Шугаєвої хати.

Радивон під той час сидів на призьбі. Ліктями сперся на коліна, голову опустив донизу, а розчепреними пальцями обох рук куйовдив настобурчене, як куц сухого кураю, волосся. Денис кашлянув. Радивон зняв з голови руки, розігнув спину і, побачивши Дениса з Гараськом, увесь аж затіпався із злости. От-от нагнеться, схопить до рук сокиру, що лежить біля його ніг, і кинеться на родича.

— Чого це ти, Радивоне, розходився? — зупинився біля нього Денис. — Хлопця надумав зарубати? Чи ти при своїй пам'яті?

— А тобі яке до цього діло? — зірвався з призьби Радивон. — Чого ти сюди прийшов? Хто тебе просив? Забирайся геть з мого подвір'я, щоб і дух твій тут не пах! — І, роздратований та розлютований, аж міниться на обличчі; то побуріє, то скривиться, то, мов дво-

ма гостряками, шпортоне Дениса своїми злобними очима. — Забирайся, кажу тобі, з мого подвір'я! — ви-
гукує далі.

— Та не кричи, Радивоне, — пробує Денис заспокої-
ти родича. — Люди почують. Краще розкажи толком,
що тут у вас сталося.

— А те сталося, що отой анциболот проклятий, —
метнув Радивон поглядом на Гараська, — наробив ме-
ні такого, що тепер хоч світ-заочі тікай. Загадав йому
купити в Києві книжку про угодників Божих, а він,
бузувір, купив таку книжку, за яку мене на Соколи-
ний¹ острів можуть завдати. Ось за віщо я хотів його
зарубати. І зарубаю!

І вже нахиляється до сокири.

— Облиш, Радивоне, перепиняє його Денис. — Не
гарячись. Прохолонь. Май у голові розум. Міг же
хлопець помилитися. Чи хтось, може, одурив його.
Йому ж тільки десять років. Дитина! А що ж то за
книжка? — запитує, бачачи, що Радивон потроху вти-
хомирнюється.

— То така книжка, — вже спокійнішим голосом по-
чинає оповідати Радивон, — що батюшка назвав мене
за неї дурнем. Так і сказав: «Дурень ти, каже, ду-
рень! Та за цю книжку, каже, тебе аж на Соколиний
острів завдадуть. Бо в ній, каже, отам, де стоять крап-
ки, паскудний писака царя з царицею висміює. І бе-
ри, каже, дурна твоя голово, цю книжку, йди з нею
додому і негаймо ж спали її в печі, доки ще ніхто в
тебе тієї погані не бачив. А за те, каже, що ти допу-
стився такого великого гріха, привезеш мені мішок
пшениці, а матушці — сотню яець». От яка то книжка!

Розповідаючи про книжку, Радивон так розхвилю-
вався, що зайшовся кашлем.

— Те, чого тобі наговорив священник, ще нічого не
значить, — обізвався Денис.

— Як то нічого не значить? — знову запалився Ра-
дивон. — Отець Мардарій — наш духовний наставник.
Від самого Бога над нами настановлений.

— Ну, добре, добре, — згідливо каже до нього Де-
нис. — Нехай буде гречка, аби не суперечка. — Після
запитує: — А де ж та книжка?

¹ Сахалін.

— Де? Порубав! Спалив у печі!

— Та не дуже то й спалив, — почувся з порога Олянин голос. — Як би ж ти міг її спалити, коли в печі не горіло. І не порубав: сокира тупа. Тільки трохи понівечив. Ось та книжка. — Оляна виїняла з-під фартуха «КОБЗАРЯ» і віддала його братові.

Глянувши на обкладинку (хоч він уже й так здогадувався, що то за книжка), Денис мірєє Радивона своїм докірливим поглядом, похитує до нього головою й каже:

— А чи ти ж, Радивоне, знаєш, що це за книжка?

— Знаю! — сердито кидає Радивон. — Бодай не знати! За неї мене на Соколинний острів можуть завдати.

— Ніхто тебе, Радивоне, нікуди за неї не звдасть, — посміхається Денис.

— Що ти мені торочиш? — обурюється Радивон. — Який розумний знайшовся! Отець Мардарій сказав. Він краще за тебе знає.

— Хоч би й десять отців Мардаріїв тобі таке сказали, то й тоді, Радивоне, не вір. Дивися сюди, — Денис відкрив книжку і, показуючи пальцем рядочок літер унизу, читає: «Разрешено цензурою». Що це значить? Знаєш? Це значить: книжку дозволено не тільки друкувати, а й поширювати її серед людей. Розумієш?

— А крапки? Крапки?! — топцюється Радивон. — Там царя з царицею висміяно. А цар — помазанець Божий!

— Зараз я тобі, Радивоне, розкажу і про крапки. Мені не первина їх бачити.

І Денис розповів Радивонові все те, що він чув про Шевченка від статистика, який давав йому минулої зими читати «КОБЗАРЯ». Після каже до Радивона:

— Сядьмо, я дещо тобі прочитаю. Ти сам почувеш. Сідай, Оляно. І ти, Гараську, сідай.

Посідали вряд на призьбі. Денис починає читати їм «Катерину».

— Та це ж воно по-якому? — перебиває Дениса Радивон. — По-мужицькому, чи що?

— Не по-мужицькому, Радивоне, а по-нашому, по-українському, — пояснює йому Денис. — У світі є багато всяких народів: росіяни, поляки, жиди, німці, ци-

гани тощо. А ми — українці, бо так називалися наші предки. І мова наша називається українською, а не мужицькою, як ти кажеш. Тільки ж російські царі не дозволяють, щоб учителі в школах учили наших дітей їхньою рідною мовою. Учать по-російському, силоміць роблять з наших дітей москалів. От за це Тарас Шевченко, що написав оцю книжку, такий немилосердний на царів.

І Денис знову береться читати «Катерину». Радивон ще кілька разів поривався перебивати його, а зчасом, очевидно під враженням читаного, став заспокоюватися. Розхмарювалося поволі його обличчя, відтухали набряклі щоки, м'якшав вираз очей. І вже він старанно наставляє вуха, щоб не прогавити якогось Денисового слова. А коли запримітив, що родич починає хрипнути читаючи, шепнув потихеньку до Гараська: «Біжи принеси дядькові напитися». Хлопець збігав до хати, приніс води. Денис хлиснув кілька разів із кухля — читає далі. Ще через якийсь час Радивон показав Гараськові очима на сокиру, що ще досі лежала біля його ніг: «Прибери її до сіней». Син миттю виконав батьків загод. «Тато, видно, вже відсердилися, не будуть мене рубати сокирою» — до такого висновку прийшов Гарасько.

Дочитавши до кінця «Катерину» Денис підвівся з призьби, віддає книжку небожеві й каже:

— Тепер ти, Гараську, читай татові й мамі «КОБ-ЗАРЯ», бо мені пора вже на сідало.

Кивнув до всіх головою — «прощайте!», та й похилив городами додому. А Гарасько не знає, що йому робити: читати б — страшно, мовчати — теж не випадає. Аж тут почувся лагідний батьків голос:

— Читай, сину, ще й ти про ту Катерину, що ото дядько Денис про неї читав.

— Еге ж, — обізвалася слідом за батьком і мати, — читай, Гараську, як вона, нещасна, втопилася в річці.

Гарасько посміливішав. Давай читати «Катерину». Спочатку спотикався (хлопець лише вперше тримав у руках книжку, писану його рідною мовою), але згодом таки захопив тропи і вже так читав, що, здається, і дядько Денис похвалив би його за читання. Батько, слухаючи, зажурено похитував головою, ніби цим са-

мим виявляв свою згоду з тим, що написано в книжці. А мати, підбравши обома руками знизу фартух, витирала ним свої сльози. Коли стало смеркати, Радивон сказав синові, що вже годі читати, бо не видно, — пішли до хати вечеряти. Повечерявши, полягали покотом на полу спати. Одначе Радивон ніяк не міг заснути. В його голові відбувалося щось подібне до того, що відбувається в розворушеній комашні. Отець Мардарій, Денис, Гарасько, Катерина, її батько-мати, Івась, москаль-офіцер — усі вони ні на хвилину не йшли з Радивонової пам'яті, збуджували його уяву, ятрили мозок, заважали спати. Радивон перекидався з боку на бік, совався, стогнав, підводив з подушки голову і, прагнучи заспокоєння для себе, дивився на протилежне вікно, в яке зазірала місячна ніч.

— І чого ти крутишся? — обізвалася напівсонним голосом Оляна.

— Ніяк не можу заснути, — потихеньку, щоб не розбудити Гараська, відповів Радивон. — На москаля, що ото в книжці, сердитий. Цар нагородив його золотими погонами, а він невідь що робить. Мало йому було офіцерівен, поміщицьких дочок та городських баришень. Бач, з мужицької дитини, барбос, насміявся. Душу християнську занапастив.

— А як то матері було те все перетерпіти, — тяжко зідхає Оляна. — Наплакалася бідна, нагорювалася. Знала б — на світ не родила б.

Аж тут зненацька поворухнувся Гарасько. Заметався, затремтів, щось крізь сон белькоче.

— Це він так з переляку, — каже Оляна. — І чого ти, наче навіжений, накинувся на нього з сокирою?

— Сам не знаю, що зо мною подіялося, — винуватим голосом виправдовується Радивон. — Батюшка мені такого наговорив...

— Ой! ой!.. — заойкав Гарасько.

— Перехристи його, Оляно, — шепотить Радивон до жінки, — перехристи. Він заспокоїться.

Оляна звела руку, перехрестила сонного сина. Гарасько стихився, замовк. Мовчали й батько з матір'ю. Може, на них став налягати сон, а може, прислухались, як десь на сусідньому кутку співали дівчата. Котрась, найголосніша, заводила:

Покотилась ясна зоря з неба

А на допомогу їй поспішав цілий хор дівочих голосів:

Та й упала додолу,

Та й упала додолу.

Ця дівоча пісня, розкотиста й широкопростора, гучною луною віддавалася далеко за селом — аж коло Чорноморської могили, де, осяяна відсвітами повновидого місяця, бовваніла кам'яна баба — німий свідок степової давнини.

СМІХ І СЛЪЗИ

Не знаю, як хто, але я люблю ходити на перегуки із своїм минулим. Тоді з глибин твоєї пам'яті, мов живі, виринають силуети знаних тобі людей, а на очі раз-по-раз набігають обриси подій, пригод та випадків, свідком або й учасником яких ти колись був. Пригадуючи все те, іноді відчуєш, як тоскно защемить у грудях серце, а душу твою обгорне невимовний жаль за тим, що минулося і ніколи вже не вернеться. Однак трапляється й цілком протилежне: спаде тобі на думку якийсь сміховинний епізод із твого власного життя, розвіє смуток, сповнить тебе всього веселістю, — і ти, наче той відроджений із попелу фенікс, зайдеши таким заливним сміхом, на який, здається, позаздрили б мітичні боги з Гомерової «Іліяди».

Січень 1920 року. На вулиці засніженої Звенигородки вступає зоряна ніч. Ми з Шерстюком щойно закінчили свої гастролі в Червонопрапорній дивізії, яка під той час відпочивала на Звенигородщині, і тепер рихтуємося в поворотну дорогу — до Києва. На ці гастролі погнала нас голоднеча, що дошкуляла тієї зими всім киянам: від кепського харчування у нас в обох почали були пухнути ноги. Мусіли рятуватися гастроллями у військових частинах. Шерстюк співав червоноармійцям українських народніх пісень, а я читав їм свої гуморески на фронтіві теми. Успіх ми мали великий. Тим то політкомісар дивізії, що доводився Шерстюкові якимсь далеким родичем, наказав заплатити нам по 20.000 карбованців та дати кожному по два оселедці. Ми просили в нього чогось м'ясного, але політкомісар відповів — ніякого м'яса у них нема, і нам

довелося задовольнитися тією заплаатою, що вже лежала в наших кишенях. Коли ми були повмощувались в санях, щоб їхати на залізничу станцію, до нас, хто-зна-де й узявшись, прискочив сільський парубчак у кудлатій шапці.

— Стривайте, товариші! — гукнув він на весь голос і, не встигли ми второпати, що й до чого, посадив нам на коліна зв'язаного півня. — Це, — каже, — товариш політкомісар вам передали.

— Політкомісар? — здивувалися ми обидва. — Де він міг його взяти? Ти, мабуть, украв у когось цього півня? — питаємо парубчака.

— Таке сказали! — засміявся хлопець. — Чого б же я мав красти? Ні, не так. Політкомісар живуть у нашій хаті. От вони й розбалакалися з батьком про те, що ви, товариші, не маєте чого їсти в Києві. Ну, батько кажуть: «То я подарую їм півня». А товариш політкомісар кажуть: «А я вам за півня дам свої старі чоботи». Отак і сторгувались. Їдьте! Щасливої вам дороги! Та й чкурнув кудись за ріг будинку, в якому містився штаб дивізії.

— Можна рушати? — блиснув перед нашими очима своїм недокурком червоноармієць, що сидів на передку саней.

— Рушай, товаришу, — відповів Шерстюк. — Вітром лети, щоб нам не спізнитися до поїзду.

— Не спізнимося, — запевнив червоноармієць. — Коні у мене — орли! — Сплюнув з губи недокурка, смикнув за віжки, гукнув на все горло: «Гаття!» — і ми, справді, не поїхали, а полетіли в напрямку залізничної станції.

Їзда залізницею в роки громадянської війни, — то була одна із найтяжчих тогочасних мук. Поїзди ходили нерегулярно, повільно, запізнювалися в дорозі. А найголовніше — перевантажені, і потрапляти до вагонів мали змогу лише дужі, хитрі або нахрапливі люди. Усім іншим доводилося подорожувати на приступках, на ганках та на дахах. Щось подібне до того мало статися і з нами. Не встиг поїзд зупинитися перед станційним будинком, як до кожного вагона повалив стоголовий натовп. З клунками, з торбами, з кошиками, з гвинтівками... Випереджають один одного, тов-

пляться, штовхаються, кудись пнуться. Галас, зойк, вигуки, лайка, прокльони...

Не зважаючи на всі труднощі, нам таки пощастило дістатися до середини вагона. Щоправда, не без шкоди: у Шерстюка котрийсь спритник свиснув із кишені його обидва оселедці, а я в отій штовханині одбіг свою смушеву шапку. Та дарма: де п'ється, там і л'ється! Сидимо, як і багато хто, в проході на підлозі. «По-турецькому» — попідгинавши під себе ноги, віч-на-віч, носом до носа. Люди спотикаються через нас, лаються, згадують усіх наших родичів, але нам море по коліна: всю свою увагу ми зараз зосередили на півневі, що, наче в гнізді, сидить між нашими коліньми. Хоч у вагоні було казна-яке світло, проте ми мали змогу милуватися цим представником курячого поголів'я. Ах, що це був за півень! Гребінь — м'ясиста душа з червоного, як жар, кавуна; борода — два кетяги спілої калини; хвіст — фонтан темнозеленого пір'я. А коли поворухнеться, стріпне крильми, — здається, скалки з його пір'яної кереї скачуть.

— Оце так гонорар! — пошепки, щоб ніхто не звертав своєї уваги на нашого півня, каже до мене Шерстюк. — Борців на десять вистачить.

— На десять не вистачить, але за п'ять борців можу поручитися, — кажу я.

— Одначе ми його не заріжемо, — раптом міняє свою попередню думку Шерстюк. — Ніколи не заріжемо!

— А що ж нам з ним робити? Хіба понесемо на Євбаз¹ продавати? Тисяч п'ятдесят дадуть.

— П'ятдесят? — дивиться на мене Шерстюк. — Та ми цього красня і за сто тисяч не продамо. Але й не заріжемо. Ніколи в світі! Ти подивися на його голову, очі, на шию... Чи ж зведеться котромусь із нас рука, щоб перетнути ножом оцю шию? Швидше рука мені всохне, як я на таке зважуся. Ні, кажу тобі, ми його не заріжемо. Він житиме у нас. А щоб півень не сумував за курячим товариством, купимо зо три курочки. Нехай цей бравий козарлюга залицяється до цокотух. А ми з тобою щодня їстимемо яєшню. Розумієш? На-

¹ Єврейський базар.

ша Риндичка, гадаю, дозволить нам тримати на подвір'ї кури.

Риндичка — господиня старезної, аж по самі вікна вгрузлої в землю хатки, в якій ми мали собі одну на двох кімнату. Десь на Подолі. Назва вулиці вивіялася з моєї голови, але пам'ятаю: одразу ж за Андріївським собором, під стрімкою горою. В очі ми нашу господиню називали Миронівною, а позаочі — Риндичкою, бо була це жінка сварливої вдачі. Чим тільки вона нам не допікала: ми, за її словами, і «волоцюги», бо пізно вертаємося додому; і «нешасна босота», бо маємо лише по дві пари білизни; і «шалалути», бо, вийшовши вранці за поріг, навіть лоба не перехрестимо на хрести Андріївського собору, як це вона робить щоранку. А втім, то таке тільки говориться. Насправді Миронівна нас обох жаліє, вболіває над нашою долею. Коли котрась сусідка каже їй, щоб вона витурила нас геть із своєї хати, Миронівна на це відповіжає: «Як же я можу їх вигнати? Таж вони без мене й одного Божого дня не проживуть: або повмирають голодною смертю, або тиф їх подушить, або Че-Ка постріляє. Тоді Бог за них мене покарає. Нехай живуть. Може, колись одумаються, порозумнішають, навилядіють».

Міркуючи між собою про майбутнє нашого курячого поголів'я, ми з Шерстюком і не запримітили, коли вся та людська завала, що навколо нас, опинилася в обіймах добротливого Морфея. Вже не галасують, не сваряться, не гукають одне до одного: «Та прибери геть свої клешні!» — натомість сопуть, хропуть, харчать, стогнуть, ойкають, скрегочуть зубами. А ось цей молодий червоноармієць, що примостився на вузькій полиці, де мали б лежати речі, — він притискує до своїх грудей гвинтівку і кризь сон кличе якусь Катю — чи то дружину, чи сестру, чи, може, люблену дівчину...

Заколисані звуками цієї нічної симфонії, починаємо й ми з Шерстюком куняти. Ні, ні — стук лобом об лоб! Одначе півня свого тримаємо всіма чотирма руками. Бо багато хто, переступаючи через наші голови, зупиняв на ньому свої завидючі очі: «Півень? Ку-ку-рі-ку!»

— Дрімається, — кажу я до Шерстюка. — Заснуло-

ся б, та й страшно. Якийсь гевал може поцупити нашого півня.

— Я й сам про це думаю, — відповідає Шерстюк. — Щоб його придумати? Ага, стривай! У мене, здається, є щось таке... — лапнув за кишеньку і дістав звідти зелену стрічку. — Знаєш, що ми зробимо? Прив'яжемо півня за ноги до моєї руки. Тільки не злодій спробує взяти півня, то мимоволі смикне за стрічку, і я враз прокинуся.

Сказано — зроблено. Зеленою стрічкою півня прип'ято до Шерстюка. Крім цього, чотири руки обхопили птаха з усіх боків, — чорта пухлого хтось до нього доторкнеться! Ще трохи обидва куняємо, а за якихось п'ять-десять хвилин уже й ми приєднуємося своїми «голосами» до нічної симфонії. Принаймні, мені крізь сон учувається, як Шерстюк, наче в сопілку, висвістує своїм застуженим носом.

Чи довго ми спали, чи не довго, — не можу сказати, але раптом наш вагон як загарчить колесами, як захитається на всі боки, — так сплячі люди і посипалися з полиць на підлогу. Знову — неймовірний галас, вереск, ойкання. Попрокидалися і ми з Шерстюком. Що трапилося? Катастрофа? Аж глянь — нема півня!

— Де наш півень? — витріщає на мене Шерстюк свої злякані очі.

— Де наш півень? — таким самим голосом запитую я його.

— Я ж тримав обома руками.

— Я так само не випускав півня з рук.

— Стрічку перерізано! — розпачливо вигукує Шерстюк, показуючи мені свою праву руку, на якій лишився лише клаптик стрічки. — Злодії вкрали нашого півня! Гайда шукати його! — Схопився з підлоги і потоптом пішов по людській завалі. Я — слідом за ним. Зупиняємося, задираємо догори голови, заглядаємо на полиці, нишпоримо всюди руками. Звідусіль на нашу адресу чуються прокльони, лайка. А нам байдуже: ми шукаємо свого півня, і ми його знайдемо. Мусимо знайти! Коли це чуємо: «Ку-ку-рі-ку! Ку-ку-рі-ку!» Як відомо, півні, коли настає відповідний час, співають за будь-яких обставин. Значить, співає наш півень. І десь тут, недалеко. Здається, ось у цьому купе. Спотикаю-

чись через сплячих людей, далі шукаємо півня. Де він є?

— Ось тут, тут, — шепоче до мене Шерстюк. — На другій полиці. Ворушиться. Зараз я його дістану...

Та не встиг Шерстюк простягнути руку до півня, як пасажир, що лежав на тій полиці, дав йому в обличчя такого стусана, що мій товариш трохи був не впав навзаки. Мені серце закалатало в грудях. Що за такий нахаба? Украв нашого півня, та ще й б'ється. Стривай же ти, негіднику! Я хап його за обидві ноги — цуплю з полиці. А в цю хвилину сусід, що лежав на протилежній полиці, цюк мене своїм кованим чоботом посеред тім'я. Між нами зчинилася ціла баталія. Хто кого бив, чим бив і по чому — нічого не можна було употемку розібрати. Нарешті, котрийсь червоноармієць, — мабуть, щоб налякати нас, узяв та й пельнув із гвинтівки у вікно. Боже, що тут почало діятися! Люди думали — якась банда вчинила напад на потяг, як це частенько тоді траплялося: метаяться на всі боки, кричать пробі, жінки плачуть. Де й узялися червоноармійці з охоронної бригади, що супроводила поїзд.

— Що тут трапилось? — гукають. — Хто стріляв?

— За півня якісь паразити не помирилися! Котрийсь у котрогось украв. Заберіть їх! «Поставте до стенки»!.. — ревом реве увесь вагон.

— Виходьте сюди! — наказують нам червоноармійці. — Руки догори! Не ворухіться!

Обшукали. Навіть кишені повивертали, але, крім моїх двох оселедців, нічого ні в кого не знайшли.

— Беріть своє барахло й гайда з нами, — кажуть червоноармійці.

Ми з Шерстюком не мали чого брати, а наші супротивники забрали все своє: в одного, що тримав під пахвою нашого півня, висіла через плече велика гармонія, а другий тулив до себе щось загорнуте в невеличку ряднину. Пізніше виявилось — то була, можливо так само крадена, курка. Привели нас червоноармійці до купе для заарештованих. Двоє одразу ж пішли собі геть, а третій залишився стерегти. Нам тут не погано. Дві лавки. Сидимо одні проти одних, перезираємось, які ми є. У мене посеред тім'я виросла чимала гуля. Шерстюк має під лівим оком темносиню

підкову. У гармоніста одна щока передерта від вуха до підборіддя, наче хтось гострим цвяхом черконув; а його спільник ще й досі витирає з-під носа червону юшку. Наші супротивники — обидва молоді, наших із Шерстюком літ. Нахабні! Коли ми починаємо дорікати їм за крадіжку півня, вони настовбурчуються і кличуть нас «бандитами», «зłodіями» тощо. А червоноармієць, що вартує біля дверей, наміряється на нас гвинтівкою, гукаючи:

— Цитьте, паразити! А ні, я поставлю вас до «стенкі»!

І ми мовчимо. Лише Шерстюк, що не спускає з півня очей, каже до мене потихеньку:

— Хоч що буде, а півня ми таки відвоюємо. Мусимо відвоювати. Як треба буде, до Че-Ка підемо...

Але даремно мій товариш нахвалявся піти до Че-Ка. Тільки на наш поїзд зупинився на київському вокзалі, — прийшли ще два червоноармійці, вивели нас на перон і попровадили прямісінько до вокзального відділу Че-Ка. Переступаємо через поріг. Просторе приміщення. Накурено, брудно, непривітно. З лівої руки на нас націляється станковий кулемет «Максим». Праворуч від дверей — там двоє людей у полісілих від негоди шкуратянках гріють на стовбоватій пічці чай. А за довгастим столом, під портретом Фелікса Дзержинського, куняє в м'якому кріслі опецькуватий, як причальна тумба, матрос. Груді йому розхристані, безкозирка сповзла трохи чи не на ніс, з бічної кишені визирає руків'я нагана. Та ось матрос поворухнувся, поправив на голові безкозирку, розплющив очі. Якусь хвилину дивився на нас мовчки, наче когось пізнавав. Після як смикнеться в кріслі та як грюкне кулаком об стіл.

— Що це за така банда його величності стоїть передо мною?! — гукає хрипкуватим від застуди голоссом. — Хто ви такі?

До столу підступив один із червоноармійців, які припровадили нас сюди. Рапортує матросові:

— Це, товаришу черговий, — затримані в поїзді. Билися між собою.

— За що билися? — запитує матрос.

— Хтось у когось украв півня, — далі рапортує червоноармієць. — Але хто саме і в кого, не можна добрати.

— Гаразд! — мотнув головою матрос. — Можете собі йти, — це до червоноармійців. По тому звертається до шкуратянок: — Гей, кухарі! Чи скоро ви напоїте мене чаєм?

Шкуратянки заметушилися поспішають до столу. Одна, чорна, поставила перед матросом великий бляшаний чайник; друга, руда, принесла емальованого кукля, з якого матрос, очевидно, мав би пити чай.

— Бульбашний! — каже матрос до рудої шкуратянки. — Зараз же реквізуй у цих куролапів увесь їхній реманент. А ти, Гончаров, — це вже до другої, чорної, шкуратянки, — нагороди кожного орденом мітли і веди їх на прогулянку. Не вертайся з ними, поки я не покличу. А як котрийсь надумає тікати, насип йому повні шгани гороху. Розумієш?

— Товаришу черговий, — намірився був Шерстюк звернутися до матроса, щоб з'ясувати йому суть справи, але чекіст не закричав, а бугаєм на нього зеревів:

— Замкни, паразите, свого рота! Бач, починає базікати. Я тебе... — і вже лапає рукою за нагана. — Забирай їх, Гончаров, ік чортовій матері!

І ось — четверта година ночі, лютий мороз, холоднеча — ми замітаємо вокзальний перон. Назірці за нами, тримаючи наготові гвинтівку, ходить чорна шкуратянка. Шерстюк, бачу, нервуеться, обурюється, стиха лається. Але я мовчу, бо не вперше мені бути в такій ситуації. Нещодавно мене були затримали пізно ввечорі на вулиці військові патрульні. Давай їм особисту посвідку, а її при мені нема. І довелося цілу ніч замітати Хрещатик. Від Олександрівського майдану та аж до Великої Васильківської замітав. Не сам-один, звичайно: з «буржуями», «аристократами» та, взагалі, з «бувшими людьми».

Проте цього разу сталося інакше: невдовзі прибігла руда шкуратянка і сказала вести «цю банду до товарища Стрельцова». Вертаємося до приміщення. Матрос, упрілий від гарячого чаю, попихкує «козиною ніжкою». Обидві шкуратянки вмощуються пообабіч свого начальника. Розпочинається допит.

— Скажи мені, що ти є за сволоч? — звертається матрос до Шерстюка, який стоїть крайній, праворуч від мене. — Де ти живеш? Що робиш? Звідки їдеш?

— Я, товаришу черговий, — відповідає Шерстюк, — пролетарський співак. Живу у Києві. Зараз ми з товаришем, — показує на мене, — вертаємось із Звенигородки, де стоять на відпочинку частини Червонопрапорної дивізії. Виступали там перед червоноармійцями...

Шерстюк назвав себе пролетарським співаком не для задавцтва, а тому, що в ті роки прикметник «пролетарський» був у великій моді: всяк тулив його до назви своєї професії чи фаху.

— Як? Ти, куролап, називаєш себе пролетарським співаком? — перетнув Шерстюкову мову матрос. — Бачили отакого брехуна? — звертається він до своїх помічників.

— Ні, товаришу черговий, — стоїть на своєму Шерстюк. — Я не брешу, а кажу вам правду.

— Правду кажеш? — сіпається в кріслі матрос. — Гарзд! Зараз ми улаштуємо тобі, гаде, належний іспит. Починай співати «Інтернаціонал». Співай, кажу тобі, гімн усесвітнього пролетаріату. А як не заспіваєш, я тебе зараз отут... — і знову хапається за руків'я нагана.

Шерстюка матросів наказ співати «Інтернаціонал» ні трохи не злякав. Мого товарища природа обдарувала не голосом, а справжньою ерихонською трубою. Бас над басами! Та й сам він був із себе показний, високий, широкоплечий, з лица гарний. Ступив наперед, виструнчився і як заспівав, то від його гучного «Вставай, проклятьем заклеяменный, весь мир голодных и рабов» шибки у вікнах забряжчали. Чекісти, як один, повставали, поприкладали пальці правих рук до своїх кашкетів — не ворущаться. Одне слово, Шерстюк склав свій іспит перед матросом на п'ять з плюсом. Далі — моя черга. Мені довелося читати свою гумореску під назвою «Червоноармієць Гапка». Читець з мене не поганий, і чекісти, слухаючи, вдосталь насміялися. По тому матрос став допитувати наших супротивників. І чи то вони брехали, чи й справді так було, але, за їхніми словами, виходило, що й вони — один

із них гармоніст, другий — акробат — так само вертаються з гастроль. Були в Смілій, де стоїть на відпочинку артилерійський дивізіон, і півня та курку, мовляв, там дістали як плату за виступи перед червоноармійцями. Матрос улаштував і їм іспит: гармоністові сказав заграти «Розлуки», а акробат щось із десяти хвилин то ходив перед чекістами догори ногами, то, заклавши між ноги голову, клубком качався по всьому приміщенні.

— Гаразд! — сказав матрос. — Ви, бачу, чорти собачі, вмієте викручуватися. І співали добре, і читали, і грали, і догори ногами ходили. Але скажіть мені, молоді мордovorоти, чому це ви не служите в лавах червоної армії? Га? Чому не йдете, я вас питаю, в ногу з робітничо-селянською владою, з більшовицькою партією, з Третім Інтернаціоналом? Кажіть, відповідайте!

І, брязнувши об стіл кухлем, з якого він щойно пив чай, матрос ниже нас своїми допитливими очима.

— Мене звільнено від мобілізації, — каже Шерстюк, — як студента. Я вчуся в Музично-драматичному інституті ім. Лисенка.

— Мене так само звільнено від мобілізації, — кажу я, — студент, учуся в Інституті народньої освіти.

— І мене звільнено від мобілізації, — поспішає слідом за нами гармоніст. — Маю одну коротшу ногу (він справді шкандибав на ліву ногу).

— І мене звільнено від мобілізації, — обізвався акробат. — Кепсько бачу. Короткозорий.

— От чортові куролапи! — каже матрос до своїх помічників. — Ніяк не заженеш їх на слизьке. — І знову до нас: — Але я вас, чортів не нашого Бога, таки притисну до стіни. Ви в мене і пицатимете, і вищатимете, і підлогу зубами гризтимете. Зараз же отут, як перед попом на сповіді, признавайтесь, хто з вас злодій. Кажіть: хто в кого вкрав півня, за якого би зчинили в потязі бучу? Ну, швидше! Раз, два, три. . .

Ми вчотирьох, мов у волейболного м'яча граючи, починаємо кидати одні на одних свої обвинувачення. «Ви вкрали в нас півня» — кажемо ми до наших супротивників. — «Ні, це ви хотіли вкрасти нашого півня, але не вдалося цього зробити» — обвинувачу-

ють вони нас. І так, може, з п'ять хвилин. А матрос і далі, наче його нема в приміщенні, мовчить мовчки.

Мене його поведінка починає дивувати. Справді бо: на іншого — той давно вже реквізував би наші кури, а нас витурив би в потилицю з приміщення. А цей ось уже понад дві години морочиться з нами. Видно, крім отого чекістського лепу, в ньому є щось людське, що велить йому дошукуватися правди. І раптом матрос, ніби від сну прокинувшись, звертається до чорної шкуратянки:

— Гончаров! Маєш при собі ножа?

— Так, маю товаришу Стрельцов, — відповідає шкуратянка. — Ось який! — дістає з кишені розкладного ножа.

— Візьми півня і в цю ж хвилинку одріж йому голову, — наказує матрос. — А самого півня розбатуй на дві половини. Одну віддаси цим, — показує на нас, — а другу тим, — на наших супротивників. — І нехай вони забираються звідси геть, поки я їх не поставив отут до «стенкі».

Чорна шкуратянка в один дух метнулася кудись у куток, де сиділи зв'язані кури, схопила там за крила нашого півня і понесла його до сусіднього приміщення.

І тут сталося те, чого я ніколи від Шерстюка не сподівався. Мій товариш підступив до столу, за яким сидів чекіст, упав навколішки, зняв догори руки — благує матроса:

— Товаришу черговий! Зупиніть його! Скажіть — не різати півня. Я вас прошу, благаю...

Матрос уже був замахнувся кулаком, щоб торохнути ним об стіл, аж раптом зупинився: в очі йому, очевидно, впав уривок зеленої стрічки, що метлявся на Шерстюковій руці.

— А що то в тебе за стрічка? — запитує. — Чи не припинала тебе до себе якась Маруха? Га? Кажі!

І в суворих та червонастих від недосипання матросових очах мигнула глумлива посмішка.

— Ні, товаришу черговий, — відповів Шерстюк, — не мене, а я припинав уночі до себе цією стрічкою півня. Але оті злодії перерізали її, коли я заснув. Зупиніть-ся, товаришу черговий. Не різте півня!

— Гончаров! — гукнув матрос кудись до дверей. — Ти вже зарізав півня?

— Ні, ще тільки готуюся різати, — почувлася відповідь.

— Не різ! Неси його сюди.

Чорна шкуратянка принесла назад нашого півня. Побачивши, що півневі ноги, крім мотузочки, зв'язані ще й зеленою стрічкою, матрос одразу ж наказав:

— Віддай, Гончаров, півня співакові, а ти Бульбашний, візьми курку і віддай її письменникові.

Я став заперечувати: з якої речі я братиму курку, коли вона не наша.

— Бери, якщо дають! — гримнув на мене матрос. — А ви, злодії, — звернувся він до наших супротивників, — лишайтесь тут. Ми з вами ще про дещо порозмовляємо . . .

Тримаючи в руках кури — у Шерстюка півень, у мене курка — ми вийшли з вокзального будинку на прилеглий до нього майдан. Уже розвиднялось. Озираємось, чи нема поблизу тих людоловів, що хапають приїжджих до міста селян з їхніми продуктами. Ні, нікого не видно. Прямуюмо Безаківською, виходимо на Бібіковський бульвар. Далі — Велика Володимирська, Софіївський майдан, Трисвятительська, Андріївський узвіз. Ще кілька хвилин — і ми вже вдома. Посеред подвір'я, видно щойно вийшовши з хати, стоїть наша господиня. В повстанках, у довгополому пальті, голова закутана волохатою хусткою. Очі свої Миронівна звела догори — на хрести Андріївського собору: творить уранішню молитву. Почувши поблизу чиїсь кроки, озирнулася назад і, не звертаючи уваги на наші кури, каже до нас суворим голосом:

— Зараз же ставайте, шалапути, молитися Богові, що він живими повернув вас з дороги.

І знову переносить свої молитовні очі на хрести, що палають під іскристим промінням зимового сонця. Шерстюк киває до мене очима: «Ставаймо! Щоб Миронівна не гнівалася. Доведеться ж нам сьогодні розмовляти з нею про наше майбутнє куряче поголів'я». Ми підступаємо до Миронівни ближче. Стоїмо, прислухаємося до слів її молитви. І я чую: наша господиня і за нас, «шалапутів», згадує у своїй молитві.

— Велика дяка Тобі, преблагий Господи, — молиться вона півголосом, — що Ти охороняєш їх від нещастя, від куль, від тифу, від проклятущої Че-Ка...

Мене, людину з природи вразливу, імпровізована молитва Миронівни зворушує до глибини душі. Уже не пам'ятаю, коли я плакав, але в цю хвилину відчуваю — мої очі повняться сльозами, а голову мою палять гарячі думки: про одчайдушні дні, коли мені судилося жити; про моїх рідних, яких — чує моє серце — я ніколи не побачу; про життя моє молоде, але вже й сьогодні, як той гордіїв вузол, заплутане...

ЛЮДИ В ЗВІРЯЧИХ ШКУРАХ

Якби Василь Петрович Скиба, колишній студент Харківського університету, не втік був із «сталінського раю», навряд чи сиділи б ми з ним колинебудь за одним столом і веселили наші скитальські душі п'яними пахощами «Чотирьох троянд». Одна з відмітних рис Василя Петровича — це його феноменальна пам'ять, яка зберігає безліч оповідань, анекдот та всіляких сміховин про бувальщину в підсоветській Україні. Отож саме від нього мені й довелося чути незвичайне оповідання, яке читачі знайдуть нижче. Щоправда, в своїй сюжетній основі Скибине оповідання близько збігається з відомою багатьом анекдотом на таку саму тему, одначе цю, мовити б, симбіозу не слід уважати за хибу.

Передодень першого травня 1933 року в комсомольському осередку Харківського університету майже нічим не різнився від попередніх першотравневих передсвят. Як і рік тому, так само й сьогодні шурубуриста комсомольська братва завзято готувалася до завтрашньої демонстрації. Розташувавшись у приміщенні однієї з університетських аудиторій, комсомольці — хлопці й дівчата — ладнали кумачеві транспаранти, виписували на них голосні гасла, вимальовували портрети найвидатніших советських вождів. Галасу тут було по самісінькі вінця: хтось із кимсь сперечався, хтось перегукувався, а ще хтось, уприваючи над гаслом «Догнати й випередити капіталістичні країни», виспівував пісеньку про харківських медичок:

Ех, якби ж то харківські медички
Не цурались з нами змички
Та вивчали спільно діямат...¹

Скінчивши малювати портрет товариша Сталіна, Яша Котик став трохи осторонь — милується творивом своїх рук. Чудовий вийшов портрет: «рідний батько», як не заговорить, дивиться на нього з полотнища. Коли це хтось торк Котика в плече. Оглянувся: біля нього стоїть Крутько, секретар комсомольського осередку.

— Закінчив, Котику? — кивнув Крутько на портрет Сталіна.

— Так. Тепер думаю братися до портрета товариша Постишева.

— Ні, стривай, Котику. Товариша Постишева намалює хтось інший, а ти ходи зо мною. Маю до тебе пильну справу.

Коли вони прийшли до приміщення комсомольського осередку, секретар замкнув за собою двері, — мовляв, щоб ніхто їм не заважав, — після почав пильно обдивлятися Котика з усіх боків. Дивився на його плесковатий лоб, на бугруваті брови, на широкі, випнуті наперед щелепи; брав то за ту то за ту руку — випростовував їх. Нарешті, дістав із кишені уривок шворки і давай виміряти хлопця від п'ят до голови.

— Що таке, Крутько? Чого це ти мене міряєш? — не змовчав здивований Котик.

— Зараз скажу, — таємничо підморгнув до нього секретар. — А загалом — усе в тебе, Котику, як треба... Сідай.

Спершись ліктями на стіл, секретар увіп'явся своїми загонистими очима в Яшине обличчя.

— Слухай, Котику, — заговорив він тихим, але твердим голосом. — Те, про що ти зараз почувеш від мене, має залишитися між нами. Нікому нічичирк! Розумієш? А мова у нас з тобою буде ось про що. Ти, Котику, сам добре знаєш, в якому ворожому оточенні перебуває сьогодні Советський Союз. Та, крім того, не бракує ворожих нам елементів і всередині нашої країни. Націоналісти, троцькисти, куркулі, шкідники, саботажники — всі вони вживають заходів, щоб зсере-

¹ Діямат — діалектичний матеріалізм.

дини захитати підвалини першої в світі соціалістичної держави. Ось, узяти б, Котику, харківський зоологічний сад, над яким наш комсомольський осередок шефствує. Хіба антисоветські елементи не приклали до нього рук? Ого, ще й як приклали! Ти ж пригадуєш мавпу-шимпанзе, що була в зоосаду. Геніяльна мавпа! Коли при ній згадувалось ім'я товариша Сталіна, вона вставала з місця і починала шанобливо апльодувати. Така розумна була істота! Тепер її вже нема живої. А де вона ділась? Українські націоналісти — оті мерзенні запроданці міжнародньому капіталові! — вкоротили їй життя. Про слона ти, Котику, теж, певно, чув. Упав бідолаха на всі чотири ноги — не встає. А хто йому таке заподіяв? Троцькисти! Далі. Хто повибивав крокодилові зуби? Куркулі! Хто відтяв кінчик хвоста в гримучої гадюки? Шкідники! І знаєш, Котику, навіть вони таке роблять? Наближається ж першотравневе свято. До Харкова з'їжджаються делегації з різних капіталістичних країн. Завтра, після демонстрації, гості схочуть оглянути столицю України. Завітають чужинецькі робітники і до столичного саду. І що ж вони там побачать? Одна клітка стоїть зовсім порожня, в другій лежить, бо не здужає встати, ревматичний слін. Тут ось плямає ротом, мов столітній дід, беззубий крокодил, а там он скрутилася в бублик безхвоста гадюка. Та чи це ж не ганьба була б для нас, будівників соціалізму в одній країні? Ясна річ — ганьба. Тим то ми не повинні допустити до цього. І не допустимо! Ми допоможемо нашому підшефному зоосадові вийти із скрутного становища.

— Ти правду кажеш, Крутько, — ми повинні допомогти зоосадові, — вкинув і своє слово Котик. — Але як? Яким чином?

— Як? Яким чином? — войовничо випнув секретар наперед груди. — А хіба ти, Котику, не знаєш, що нема в світі труднощів, яких не могли б перемогти більшовики? Знаєш. Ну, отож, переможемо й цього разу. Слухай, Котику, — уже зовсім тихим голосом говорив секретар далі: — Я сказав — українські націоналісти вкоротили життя мавпі-шимпанзе. Другої такої мавпи в зоосаду нема. А вона повинна бути. Розумієш — повинна бути. І буде! Але для цього тобі, Котику, як од-

ному з найнадійніших комсомольців нашого осередку, доведеться завтра виконувати роль шимпанзе.

— Мені? Роль мавпи?! — аж скрикнув з несподіванки Котик. — Та що бо ти, Крутько, — жартуєш, чи що?

— Ні, не жартую. Діло кажу.

— Хіба ж це можливо?

— Чи можливо? — Секретар настобурчив свої брови. — Для комсомольця нічого неможливого не може бути. Скажуть тобі, Котику, лізти в пляшку — і лізь. Без балачок лізь! Розумієш?

— А леж я не актор, — ще пробував виправдовуватися Котик.

— І не треба бути актором. Аби ти тільки мав відповідно до потреби ріст та був путнім комсомольцем. Ріст твій саме такий, як треба. Комсомолец з тебе так само путній. А як і що робити — з приводу цього одержиш інструкцію від секретаря парторганізації зоосаду. Отож, завтра, рівно о 8-ій годині, будь, Котику, на своєму місці — в зоосаду. А щоб ти себе добре почував у ролі мавпи, раджу тобі зайти до університетської бібліотеки і проглянути книжки Альфреда Брема — «Життя тварин» та «Лісові звірі». Там ти, очевидно, знайдеш дещо і про поведінку шимпанзе.

Коли Котик був уже коло дверей, секретар ще затримав його на хвилинку:

— Офіційно тебе, Котику, завтра нема в Харкові. Ти поїхав до підшефного села провадити першотравневе свято. Розумієш? Я сам поінформую про це наших комсомольців. Тепер можеш іти.

Яша Котик вийшов від секретаря в убивчому настрої. Поперше, хлопець ніяк не міг уявити себе в ролі мавпи, а подруге — як же йому тепер повестися з Санькою? Адже він умовився з нею, що завтра, як тільки закінчиться демонстрація, вони зустрінуться в зоосаду. Від тієї зустрічі Яша багато дечого сподівався. Саме в святковий день, серед весняної природи, під супровід виспівування щебетливих пташок, — він — так досі мріяв Котик — зважиться, нарешті, пригорнути до своїх грудей пухнастоволосу Саньку. А якщо дівчина виявить до того схильність, то й уліпить їй зо два поцілунки. І ось тепер, після розмови з

Крутьком, його леліана зустріч летіла шкереберть. Замість пригортати й голубити Саньку, він, Котик, змушений буде тулити до своїх грудей шкуру небіжчиці-шимпанзе. Бридко й огидно! Одначе що подієш? Відмовитися? Захворіти? Алеж — комсомольська дисципліна зобов'язує. «Скажуть лізти в пляшку — лізь!» — пригадалися Крутькові слова. Тоді, як же все таки бути з Санькою? Ось що. Треба сьогодні ж повідомити її, що він завтра не зможе бути на демонстрації, отже і в зоосаду, бо його посилають до підшефного села.

Так Котик і зробив: замість іти до бібліотеки та читати там твори Альфреда Брема, він за якихось п'ятнадцять хвилин був уже на Товкачівці.¹ Почувши від Яші, що їм завтра не випадає бути в зоосаду, Санька сказала:

— Ну, що ж, їдь, Яшо, на село. А я, вернувшись з демонстрації, візьмуся до діямату. Цілий день читатиму. Наступного тижня мушу скласти іспит.

— Так, Санько, і зробимо, — зрадів Котик. — Читай завтра діямат. Наступного тижня складеш іспит. А вже в ту неділю ми цілий день пробудемо з тобою в зоосаду. Згода?

— Згода, — відказала Санька.

Другого дня, рівно о 8-ій годині, як і наказував йому Крутько, Котик прибув до зоосаду. Партсекретар зустрів його дуже приязно (він уже знав про Яшу — що його призначено виконувати ролю шимпанзе). Повів Котика до зимового приміщення звірів, — увійшли в одну з порожніх кліток. Тут Котик побачив наготовану для нього шкуру шимпанзе.

— Хутро, товаришу, в порядку, — сказав партсекретар. — Але тобі доведеться трохи роздягтися.

Котик зняв із себе верхній одяг, роззувся. Партсекретар обережно впровадив його в мавп'ячу шкуру. Після добре заличкував розпірку, в яку вліз Яша, а навколо очей та рота намастив якимсь клеєм — мавп'яча шкура в тих місцях одразу ж присохла до Котикового обличчя.

— О, з тебе, товаришу, така мавпа, що й чотириногі громадяни африканських джунглів визнали б тебе за

¹ Товкачівка — студентське селище в північній частині Харкова.

свою землячку, — видивлявся на Яшу партсекретар. — Та, все ж, раджу тобі триматися подалі від авансцени. Щоб відвідувачі зоосаду не могли як слід тебе розглядіти. Одяг твій залишиться тут. Якщо тобі треба буде вийти із клітки, можеш сміливо виходити. Ніхто тебе не побачить. А тепер гайда, товаришу, на кін.

І партсекретар відхилив перед Котиком дверчата, що вели із зимового приміщення до надвірної клітки.

Опинившись у колишньому «апартаменті» небіжчичі шимпанзе, Котик тільки тепер відчув справжню кумедність свого становища. Де ж пак: ще хвилину тому він був людиною, студентом, комсомольцем, а тепер, як у казці, — мавпа! І — тільки мавпа! А якщо так, то й поводитися він повинен по-мавп'ячому

Яша, трохи ризикуючи, вирушив оглядати своє ґратчасте приміщення, а водночас давай знайомитись і з своїми сусідами. У клітці, що праворуч від нього, сиділи двоє павіянів. Довгоморді, позгорблювані, з настовбурченою догори сивою шерстю, вони скидалися на стареньких дідуся з бабусею, які вийшли з хати на призьбу посидіти. До появи нової сусідки павіяни поставилися стримано, — тільки ззиркнулися, ніби кажучи: «Знаємо, що це за шимпанзе». Котиковим сусідом зліва був гнучкий, як гадюка, леопард. Побачивши «шимпанзе», цей хижак припав черевом до підлоги — от-от плигне! — і так скажено вишкірив на Котика свої жовтаві зуби, що Яшу почала трясти лихоманка. Далі, за леопардом, відкинувши довжелезного хвоста, вигрівався проти сонця худенний, з драбинчастими ребрами сибірський тигр. А ще далі, вже аж у третій клітці, Котик побачив африканського лева. Велично ступаючи з кутка в куток, цар звірів, проте, шкандибав на задні ноги, ніби його щойно хтось почаствував дрюком. І, нарешті, в клітці, що навпроти, через прохід, видно було гімалайського ведмедя. Чорний, з білою краваткою на грудях, він своєю незграбною поставою (коли ведмідь ставав на задні лапи) нагадував Яші його однокурсника Ваню Коржа, з яким, до речі, вони були — через Саньку — в нелагоді.

За деякий час Котик цілком опанував ролю мавпи. Кумедно, чорт забирай, але хто ж знає про те, що в

оцій мавп'ячій шкурі не шимпанзе, а він, Котик? Ніхто не знає. Ну й начхати йому на всіх і на все з держпромівського¹ даху. Ящі стало навіть весело. Удаючи з себе грайливу мавпу, він підскочив догори, вхопився руками за перечину, що над головою, — гоїдається. Справжня шимпанзе! А під той час на Сумській, чути було, гриміли оркестри, розлягалися гучні вигуки, лунали пісні, — Харків вийшов на першотравневу демонстрацію...

Та ось, трохи згодом, на проходах зоосаду, видно віддемонструвавши своє, стали появлятися поодинокі одвідувачі. Котик, пам'ятаючи пораду партсекретаря, позадкува у самий куток — подалі від людського ока. Умостившись там вигідно, міркує над своїм становищем. На думку йому спала Санька. Бідолашна дівчина! Просто таки мучениця: замість сидіти з ним он на тій, прикладом, лавці та дихати запашним повітрям зоосаду, вона змушена й сьогодні, в день міжнароднього пролетарського свята, морочити собі голову нудним діяматом. Ящі так шкода стало Саньки, ще аж корчі почали перетинати йому горло, а з очей, одна по одній, скотилися на мавп'ячу шкуру дві жалісливі сльозинки. І раптом бачить: від ухідних воріт зоосаду прямує парочка молодих людей — хлопець з дівчиною. Ніби чиясь знайома хода. Придивився пильніше — і кров йому шугнула в голову: пізнав Саньку. І з ким? З Ванею Коржем! Та що ж це таке, справді? — ледве не вигукнув Яща вголос. — Казала, цілий день читатиму діямат... Та ще ж як ідуть. Побравшись за руки, наче закохані. Весело про щось розмовляють, жартують, сміються... Трохи постоявши коло лева, перейшли до тигра, після подивилися на леопарда, підступають до сусідньої клітки, в якій сидить «шимпанзе». Котик притиснувся спиною до задньої ґрати і, щоб щось почути, напружує свій слух. Чого їм так весело? Про що вони розмовляють?

— Глянь, Санько, на цю африканську красуню, — каже Корж, показуючи на «шимпанзе». — Знаєш, кого вона мені нагадує?

— Та кого ж? Мавпу, звісно, — обзивається до нього Санька.

¹ Держпром — будинок державної промисловости.

— Не мавпу, Санько.

— А кого ж?

— Вона нагадує мені Яшу Котика.

— Та що бо ти! — сміється Санька.

— Справді! Подивися но: такий самий, як у Котика, лоб, такі брови, щелепи... Викапаній Котик!

Серце Яші затовклося в грудях, мов той підсвинок у мішку. Відчув — йому тісно стає в мавп'ячій шкурі. Ну, щастя твоє, Корже, що я зараз виконую роль мавпи, — мені не вільно виявити цю таємницю. Бо якби це за інших обставин, я зробив би в тебе на пиці суцільну колективізацію. Знав би ти тоді, дурноляпе, як порівнювати комсомольця Яшу Котика з мавпою.

Та й Санька — теж гарна цяця. Казала: сидітиму в гуртожитку та читатиму діямат, а тепер, бач, як лицється до Коржа. О, о, пішли до лавки... посідали... він обняв її за плечі... пригортає... голубить... цілує...

Ображений, осоромлений, просто, сказати б, у багно втокмачений, Яша не зміг далі бути свідком амурних взаємодій цієї, ненависної йому тепер парочки. Він одвернувся від них геть і зозла так торохнувся лобом об ґрати, що аж в очах йому потемніло. Коли згодом, уже трохи опам'ятавшись, знову зважився глянути в напрямку лавки, де сиділа Санька з Коржем, їх там уже і сліду не було. На Котика все, що він оце чув та бачив, зробило гнітюче враження. Яша так засмутився, так занурився в свої невеселі думки, що не помітив, як над Харковом зійшлися до купи чорні хмари, вдарив грім, засіявся густий дощ. Що ж йому тепер робити? Якби оце він не в клітці, купив би за решту грошей самогону і набрався б, щоб і світу Божого не бачити. Ах, Санька, Санька...

Міркуючи й далі про Саньку, Котик став поволі впадати в дрімоту. Заплющив очі. Навіть почала була верзтись якась мара. Коли це чує — щось шарудить десь поблизу. Чимсь стукнуло. Сопе. Яша розплющив очі — і бачить: відхиливши лапою дверчата, до клітки дереться головатий лев. Та де — дереться, — він уже в клітці. Котик затрясся з переляку. Що йому робити? Гукне на гвалт — виявить таємницю. Мовчатиме — звірюка розчавить його в своїй страшній пащі. По

граті — догори! — блиснула Котикові думка. Але Яша спізнився: цар звірів в один мах схопив лапою «шимпанзе» за шию і тисне її до себе. Котикові вже було здалося, що йому починають луццати ребра, але то була помилка. Замість луццання власних ребер, він почув у себе біля вуха людський голос:

— Не бійся, Яшо, — я такий самий лев, як ти мавпа.

— Хто це? Ти, Савко? — пізнав Котик з басистого голосу комсомольця Савку Балабуху.

— Та вже ж не який чорт! — обізвався «лев». — Бо хто ж, крім Балабухи, здатний виконувати роль царя звірів?

Котикові, що ледве не дав був дуба з переляку, тепер попустило, проте він знову занепокоївся: хтось може побачити їх, почути їхню розмову.

— Але чого ж ти, Савко, вийшов із своєї клітки? — зашепотів він до «царя звірів». — Хтось може побачити.

— Ніхто, Яшо, не побачить. Доц. В зоосаду ані людини. Обслуга сьогодні своя — партійці. Хочеш, Яшо, первачку? Ох і первачок!

Котик тільки тепер помітив у «царя звірів» під пахвою пів пляшки якоїсь рідини. Згадався — самогон!

— А де ж ти, Савко, взяв?

— Довго розповідати. Пий швидше.

Для Котика під цей час самогон мав бути найцілющим ліком, якого тільки й бажала його сповнена болями душа. Адже Яші хто-зна-як хотілося напитися п'яним і забути геть про все на світі. Він схопив обіруч пляшку і — прощай, розуме!

— Випивай до дна, — умовляв його Балабуха.

— Не подужаю. Багато.

— Ну, якщо так, — я доп'ю,

І «цар звірів» кількома ковтками видудлив решту самогону, а порожню пляшку, відхиливши дверчата, викинув до внутрішнього приміщення.

— А звідки ж ти, Савко, знав про мене — що я в клітці? — допитувався Котик.

— Бо я бачив крізь розколину, як партсекретар вів тебе до цієї клітки. Ну, думаю, шимпанзе здохла з голоду, то тепер Котикові доведеться виконувати її

ролю. А з тебе, Яшо, чудова мавпа. Мені клопіт із задніми ногами: не хочуть ходити.

— Мавпа з мене може й добра, — сказав на це Котик. — Але мені, Савко, така неприємність, така печаль...

І Яша розповів нашвидку товаришеві про Саньку, що, зрадивши його, милувалася та цілувалася — он на тій лавці! — з Ванею Коржем.

— Е, що твоя, Яшо, печаль, — похитав головою Балабуха. — Дурниця! Не варт і говорити про це. Ось мені, братухо, печаль... Одначе давай, Яшо, вмостилося в кутку. Чого нам стояти? Ти сядь, а я ляжу біля тебе. Доц. До зоосаду ніякий чорт уже не прийде... Отак... добре...

Коли вони обидва вместилися в кутку, як їм було найвигідніше, Балабуха став розповідати Котикові про невеселі речі. Його батько, селянин, насилу спромігся дістатися вчора до Харкова. Міліціонери, що вартували на шляху, не пускали селян до міста. А батько таки в одну душу: «Пустіть, товариші! Я йду до мого сина, пролетарського студента, щоб укупі відсвяткувати перше травня». Ну, нарешті, пустили. З батьком приїдбала до Харкова і Савчина восьмирічна сестричка. Поривалися вони до Харкова, звісно, не того, щоб відбутися тут першотравневе свято, а щоб піти по дворах та напросити, бодай цвілих, шматочків хліба. Бо мати на весні вмерла голодною смертю, а батько з дівчиною обоє ходять пухлі. І ось вирушили вони вчора по дворах просити хліба. А їх звідусіль трохи чи не в потилицю турять. Забирайтеся, кажуть, куркулі! Вернулися обоє голодні, знесилені, в сльозах.

— Ось яка моя, Яшо, печаль, — тяжко зідхаючи, розповідав далі Балабуха. — Мій батько, що до революції і не вилазив із наймів, сьогодні — «куркуль». Мою бідолашну сестричку, яка ледве тримається на ногах, пещена дівтора харківських спекулянтів та всяких нероб виганяє, мов те безпритульне собача, з двору. Скажи ти мені, Яшо, що це діється на нашій, як казав Тарас Григорович Шевченко, не своїй землі? Я спитав якось про це мого дядька — материн брат. Член партії з 1917 року. Брав Перекоп. Має за те відзнаки. Скажіть, питаю я його, дядьку Федоре, чого воно так?

У Москві крамниці аж луцать від українського хліба, а Україна тим часом вигибає голодною смертю? А дядько мені каже: «Це-Ка, Савко, розгнівався на неслухняну Україну. Ставай, каже, Україно, передо мною навколішки, а ні — я тебе примушу до цього голодною смертю». І в дядька, в цього героя з-під Перекопу, заблищали на очах сльози. Розумієш, Яшо? Наших батьків, матерів, братів та сестер — усіх їх московський Це-Ка свідомо вигублює голодною смертю, а нас з тобою, мов тих блазнів, наряжають у звірячі шкури, щоб ми, втративши свою людську гідність, підпирали авторитет того ж таки московського Це-Ка. Ах, яке це, Яшо, лицемірство, яка несусвітня брехня, яка жорстока підлість! Коли глибше зануришся в цю справу, то просто таки не жив би на світі.

Доц не вщухав, а, навпаки, дедалі густіший сіявся. Отож, будши певні, що до зоосаду ніхто з відвідувачів уже не завітає, Балабуха з Котиком далі провадили свою розмову. Їхні сусіди в цьому їм не заважали. Тільки гімалайський ведмідь, щоправда, поводився непокійливо: то метався з кутка в куток, то тикався мордою в замкнені знадвору дверчата, то зводився лапами на передню ґрату і, ніби насолоджуючись свіжим повітрям, наставляв у напрямку двох друзів свої гострі вуха. Та, захоплені розмовою, Балабуха з Котиком не звертали на нього уваги; їх уже добре розібрав хміль, запліталися язики, сонливо сплющувались очі. «Цар звірів» щоразу ближче тулився до «шимпанзе», ба, навіть обняв її по-парубоцькому лапою за шію і жалісливо шепотів їй на вухо:

— Ех, Яшо, Яшуню . . .

Ще кільканадцять хвилин — і друзі, сп'янілі звичайно, незчулись, як обидва поснули. Навіть почалися обом верзтися сни: Котик ганявся за Ванею Коржем і поціляв ударити його по голові підручником діямату, а Балабуха — з ним інше! — приймав параду своїх підлеглих в африканських джунглях. Ось, він, цар звірів, подібно до Сталіна, стоїть із своїми соратниками, теж левами, на трибуні, а повз них проходять численні лави демонстрантів: слони, тигри, бегемоти, зебри, жирафи, носороги, крокодили, мавпи, навіть повзе стрункими лавами всіляке гаддя. Над головами демон-

странтів коливається безліч його, Балабушиних, портретів, а під кожним портретом написано: «Хай живе наш великий та мудрий цар звірів!»

Таке марилося уві сні «цареві звірів», а в зоосаду тим часом діялося зовсім інше. Дарма що дощ і далі не вщухав, на території зоосаду звідкись узялася делегація французьких робітників. Супроводили французів дві особи: партсекретар та професор Крамаренко, що видав науковою частиною зоосаду. За перекладача був один із французів, який умів російської мови. Делегати переходили від клітки до клітки, зупинялися, видивлялися на звірів. Професор Крамаренко давав потрібні їм пояснення. Помітивши, що клітка, в якій мав би бути «африканський лев», стоїть порожня, партсекретар недоволено крутнув головою. Подумав: «лев» міг саме в цей час вийти до внутрішнього приміщення. Прямували далі. І раптом кілька французів, що йшли попереду всіх загукали до своїх товаришів: подивіться, мовляв, яка чудасія! Вони показували на сусідню з леопардом клітку. Партсекретар глянув — і йому на якусь мить відібрало руки й ноги. Та де ж пак: у клітці, пообнімавшись за шиї, наче закохані, спокійнесенько спали собі «цар звірів» із «шимпанзе». Трохи опам'ятавшись, партсекретар узяв професора Крамаренка під лікоть і зашепотів до нього:

— Товаришу професоре, гляньте! Лев в одній клітці з шимпанзе. Або рятуйте становище, або нам обом буде біда...

Професор Крамаренко, бита голова, враз зметикував, що й до чого. Він наблизився до французів і тихеньку та якнайувічливіше заговорив:

— Шановні товариші делегати! Я дуже прошу вас оступитися трохи назад від клітки. Ще, прошу вас, трохи. Ще, ще... Отак! Дуже вам дякую. І ще одне мое до вас прохання: додержуйте, будь ласка, абсолютно тиші. Щоб не розбудити цю унікальну парочку. Товариші делегати! — казав він далі майже пошепки. — Зараз ви маєте нагоду на власні очі спостерігати конкретні наслідки матеріялістичної науки. Справді бо! Чи бачили ви деінде таке — щоб лев із шимпанзе, ці антиподи лісових джунглів, могли бути в одному й тому самому приміщенні? І не тільки бути,

а й виявляти одне до одного, мовити б, ромео-джульєттівську любов. Ні в одній капіталістичній країні — ручуся вам за це своєю головою — ви такого не побачите. Таке може бути тільки в країні будованого соціалізму. І не думайте, товариші делегати, що це — якесь феноменальне явище, стрибок природи, випадковість. О, ні! Це — наслідок застосування матеріалістично-діалектичної методи в ділянці природничих наук. І нехай заціпить усім отим наслідувачам Фіхте, Шеллінга й Гегеля, що розпинаються за ідеалістичну діалектику. Бо тільки матеріалістична діалектика — діалектика Маркса, Енгельса й Леніна є тією рушійною силою, застосовуючи яку, людство буде в змозі переробляти як мертву, так і живу природу...

Отак красно та премудро забивав професор Крамаренко чужинецьким делегатам баки. Французи тримали в руках записники — нотували сказане, декотрі клацали своїми фотоапаратами, зафіксовуючи на плівку «чудо» матеріалістичної науки. А з партсекретарем під той час діялося щось неймовірне: Збоку могло здатися, що цей сталінський служака щойно проковтнув живого їжака, з яким тепер не може впоратися його шлунок. Нарешті, професор Крамаренко, поволі оступаючись назад, нашттовхнувся спиною на клітку з гімалайським ведмедем — сказав і про нього пару слів. Від ведмедя вирушили до страусів, далі — до верблюдів та до інших тварин.

А що сталося через двадцять хвилин по тому, про це вже й Котик добре пам'ятав. Крізь сон він відчув, як хтось ухопив його за в'язи і поволік геть із клітки. Пролупавшись, Яша побачив обіч себе «царя звірів». Савка вже був без «царської мантиї», в самих підштанниках, що ледве трималися в нього на поясі. Крім Балабухи, Яша помітив тут секретаря та ще двох незнайомих товаришів.

— Мерзотники!.. Контрреволюціонери!.. — лютував партсекретар. — Партія, радянський уряд, комсомол.. доручили вам виконувати важливе завдання, а ви... Швидше одягайтесь!

Котик з Балабухою, напівсонні й п'яні, ніяк не могли потрапити ногами в холоші своїх штанів, отож партсекретар змушений був допомагати їм. А коли друзі повдягалися, він скомандував:

— Забирайтеся надвір!

Вийшовши із приміщення звірів, хлопці наткнулися на чорне авто, що стояло біля порога. Один із незнайомих товаришів подав знак, щоб вони сідали в машину. Балабуха з Котиком слух'яно виконали його наказ. Клацнули, зачинаючись, дверчата, загуркотів мотор — і авто, вигинаючись та вихиляючись, покотило з території зоосаду в напрямку Сумської вулиці. «Екс-цар звірів» з «екс-шимпанзе» — вони ще досі не протверезилися — не могли второпати, куди це їх везуть в закритому авті. І тільки тоді, коли машина знову зупинилася і їм запропоновано висідати, хлопці побачили: їх привезено на Совнаркомівську вулицю, до внутрішньої тюрми ГПУ.

— Каюк! — шепнув Балабуха до Котика.

Кілька днів перегодя, Яша Котик сидів у кабінеті одного із слідчих ГПУ і слухав, як той слідчий читав йому, нібито його, Котикове, зізнання:

«... я, куркульський син, по-шахрайському проліз до університету, а пізніше і до комсомолу...»

«... як член комсомольської організації, що шефствує над харківським зоосадом, я мав вільний доступ до всіх тамошніх звірів та тварин...»

«... як український націоналіст і взагалі ворог советської влади, я ввесь час провадив шкідницьку роботу в зоосаду...»

«... я отруїв стрихніном шимпанзе...»

«... упорснув у всі чотири ноги слонові отруйливий розчин...»

«... ковальським молотом повибивав крокодилові зуби...»

«... кухарським ножем відтяв кінчик хвоста в гримучої гадюки...»

І ще багато дечого понаписувано в тому «Котиковому зізнанні», аж до того включно, що він, Котик, навчав папугу «Попку» казати: «Хай живе стервятник (замість соратник) товариша Сталіна — Давло (замість Павло) Петрович Постишев!»

Наприкінці слідчий запропонував Котикові підписатися під цим «зізнанням». Яша, знаючи наперед, що, коли він відмовиться підписатися, його присилують до того, — підписався. А ще через кілька тижнів, Коти-

кову й Балабушину справу розглядала спеціальна колегія ГПУ. За свідка виступав комсомолец Сорока, який — хлопці тільки тепер про це дізналися — в день першого травня виконував ролю гімалайського ведмедя. Колегія ГПУ засудила Котика на п'ять років ув'язнення в концтаборах ССРСР, а його друга, Савку Балабуху, — до розстрілу.

В ОБЛОЗІ СТРАХУ

Ще й досі пам'ятається: як ідеш, було, головною вулицею нашого міста в північному напрямку, а після, вже дійшовши до Барачного завулка, звернеш ліворуч, та цей завулок приведе тебе до великого наріжного будинку. Сіро-кам'яний, з картатим обрамленням численних вікон, балконів та дверей, на п'ять поверхів заввишки, він, наче той Свіфтів Гуллівер серед ліліпутів, піднісся над невисокими дахами суміжних із ним кварталів. Це — житловий кооператив «С», в якому мешкають працівники пера, письменники, з їхніми близькими, а часом і з дальшими родичами.

Про кожну місцеву новину, бодай про найнезначнішу, пожильці цього великого будинку довідуються дуже швидко: дзвонять у всіх шістдесятьох мешканнях телефонні дзвінки, відчиняються й зачиняються двері, лопотять на сходах ноги, чуються зустрічні голоси: «Чули? знаєте?» — і за п'ять хвилин усі вже знають, що сталося в тому чи тому мешканні. А новин тих є та ще є — хоч одбавляй. Позаминулої ночі «чорний ворон» забрав на Совнаркомівську вулицю товариша Енка. Це вже, здається, сорок третього колегу втратила тутешня письменницька родина. Енкову дружину кербуд, товариш Дикура, найбрутальнішим способом викинув з її дотеперішнього мешкання, а письменникову бібліотеку спровадив до підвального приміщення на поталу пацюкам та мишам. Учора Державне видавництво — і це вже не вперше — забракувало рукопис Гаврилюкової повісті «Колгоспні півні». Гаврилюк, член партії, так розлютився на всю КП(б)У, що послав своїх «Колгоспних півнів» у Москву: один

примірник до ЦК ВКП(б), другий — особисто товаришеві Сталінові. А сьогодні наспіла ще одна новина: Словичева теща, трохи пришелепувата особа, розсердившись на свого кота «Ваську», пошпурила його з балкона в полісадник. А там під той час сидів поет Ладугін, що пише свої вірші російською мовою. Понятий поетичним надихом, він обдумував початкові рядки нової поеми про маршала Будьонного:

«О Семен Михайлович Буденный,
Славный маршал СССР...»

Кіт, розпачливо нявкнувши в повітрі, вчепився всіма дарованими йому від природи кігтями Ладугінові в його лису голову. Неборака-поет так злякався, що кажуть, утратив кебету складати рими: замість алітерацій, у нього виходять тепер асонанси, а замість асонансів, навпаки, алітерації.

Одне слово — випадки в будинку письменників трапляються різні: і смішні, і страшні, і, навіть, трагічні.

*

Молоді Собченки справляли сьогодні в себе вечірку. Причин до цього було дві: одна — місячний вік їхньої першої дитини; друга — днями вийшла друком нова Собченкова книжка «Вітрам навперейми», за яку його хвалили на сьогоднішніх зборах не тільки звичайні письменники, а й керівники організації — голова Спілки Іван Пухтій та партсекретар Леонід Блюфільд. Десь перед восьмою годиною почали сходитися запрошені гості. Прийшов поет Мостенко із своєю, здається вже третьою з черги, дружиною. Слідом за ними до передпокою вступили Шостаки: він — критик, викладач української літератури в педінституті; вона — вчителька середньої школи. Ще по часі прийшла поетеса Надія Забара. Господарі запросили гостей до столу. Сидять, розмовляють. Аж тут раптом почувся з передпокою дзвінок.

— Це, мабуть, Кость? — глянула Ольга на чоловіка.

— Зараз побачимо, — відказав Олекса.

Підхопившись із стільця, він метнувся до передпокою. Відчинив двері — і, замість жданого Костя, побачив перед собою Антона Дикуру, кербуда. Націляється на Олексу своєю клинуватою борідкою, поблискує

цигануватими очима. Олекса ніяк не хотів би бачити його в своїй господі, одначе що він мав робити, коли кербуд, нюхнувши носом, почав вигукувати: «О, в тебе, Олексо, чимсь смачним пахне! І хтось, здається, гомонить?» Тим то Олексі не лишилося нічого іншого, як запросити кербуда до гурту.

— Де це ти, Антоне, пропадаєш? — накинувся він на Дикуру з удаваними докорами. — Я вже трьома нападами дзвонив до тебе — не обзиваєшся.

— Бо в мене телефон зіпсувався, — переступив через поріг Дикура. — А навіщо я тобі, Олексо, здався?

— Пильна справа. Наша дівчинка справляє сьогодні свій місячний ювілей. Вона попередила нас, щоб кербуд безпреміно брав би участь у її святі.

— Ах, яка ж вона розумна, ваша дівчинка! — самозадоволено посміхався Дикура. — Де вона є зараз? Я її поцілую.

— Не поцілуєш, Антоне, — спить! Ходім до гурту.

Антін Дикура був одіозною особою в будинку письменників «С». Колишній невдаха-робітфахівець, він за десять років свого перебування в письменницьких організаціях спромігся написати одну-однісіньку книжечку примітивних віршів. Ото був і увесь його літературний доробок. Одначе, — член партії, підлабузник та ще й донощик у вуха НКВД, про що всі в будинку письменників потихеньку між собою говорили, — Антін мав себе за не абияке літературне цабе. Навіть академічну пайку харчів, нарівні з першорядними письменниками, одержував. А коли в тридцятих роках почався запланований Москвою погром української літератури, Дикура — десь певно, з чийогось наказу — став керівником будинку письменників. Тепер усі пожильці не тільки недолюблювали Антона, а й боялися: від Дикури, казали, усього можна сподіватися.

Гості ще здаля почули Дикурин голос. Зустріли кербуда гучними вигуками та жартами. Чоловіки: «Антін іде, козу веде!» Жінки: «А, Антін Васильович!» Тільки Ольга втратила була на якусь хвилину свою веселість, але, спам'ятавшись — так не личить господині! — стала запрохувати Дикуру до столу.

— Сідайте, Антоне Васильовичу, — казала привітно.
— Будьте й ви нашим сьогоднішнім гостем.

— Дякую, Олю, — незграбно вклонявся Дикура. — Дуже вам дякую.

Олекса налив усім по чарці. Намірилися були пити, але Дикура зупинив:

— Стривайте хвилину, товариші! А як же називається ваша ювілейка? — звернувся він із запитанням до Собченків.

— Ну та й до речі ж ти, Антоне, про це нагадав! — вигукнув Олекса, ставлячи на стіл свою чарку, а слідом за ним зробили те саме й усі гості. — Товариші! Сьогодні минає місячний вік нашої дівчинки, а ми, батько-мати, ще й досі не спромоглися якось її назвати. Всі жіночі імена перебрали — не подобається. То, може, хоч ви, дорогі наші гості, допоможете нам розв'язати цю родинну проблему.

З усіх кінців столу залунали голоси: «Мар'яна! Тетяна! Майя!»

— І не Мар'яна, і не Тетяна, і не Майя, — перехопила всіх своїм гострометалевим голосом Надія.

— А як же? Яке, на твою думку, найкраще жіноче ім'я — всі до неї.

— Зараз скажу: Олекса — поет, Оля — малярка, — карбувала Надія кожне своє слово. — Отож їхня донечка має називатися — Муза.

— Муза! Муза! — заплескали всі в долоні. — Справді — чудове ім'я!

— Чуєш, Олю? — нахилився до дружини Олекса. — А ми з тобою й раз не згадали про Музу. Чи, може, тобі й це ім'я не подобається?

— Чого ж, подобається, — відказала Ольга. — Музи в нашому будинку, здається, ще нема.

— То вип'ємо ж, дорогі гості, за нашу Музу, — простягнув був Олекса руку до чарки, але Дикура знову перепинив його:

— Ні, стривай, Олексо. Це ще не все. Я хочу знати, хто з нас буде вашим кумом та кумою.

— Кумою буду я! — вихопилася Надія. — Бо я придумала дівчинці ім'я.

— А я буду кумом! — захилитався на своєму стільці цибатий, як журавель, Мостенко.

— Сядь, Терентію, і не рипайся! — гримнув на нього Дикура. — Кумом буде ось хто. — я.

— Ні, я!

— Кажу тобі — я!

І Дикура з Мостенком, аж цапки стають, збили цілу бучу. Помирив їх Шостак, запропонувавши кинути жеребки. Кумом випало бути Дикурі. Антін переможно заплескав у долоні: на його вийшло! І одразу ж запропонував оформити це кумівство протоколом. Гостям Дикурина пропозиція сподобалася. На секретаря обрали Мостенка, одначе протокол писали всі гуртом. Під той час тут діялося щось подібне до того, як ото колись запорожці писали листа до турецького султана. Усяк хотів докинути щось свого. Сміху було стільки, що не вміщався в Собченковому мешканні. А коли протокол був уже готовий, усі, як один, підписали під ним свої прізвища.

— Сховай, Олексю, — подав Дикура Собченкові протокол. — Як виросте ваша Муза, покажите їй цей «історичний» документ. — Після, взявши до рук свою чарку, він звернувся до всіх присутніх: — Товариш! Пропоную випити за здоров'я моєї дорогої хрищениці.

Усі взялися за свої чарки, піднесли їх догори, загукали:

— Хай живе Муза! Хай вибрикує! Сто років їй жити! . .

А далі — пили та закушували, пили та закушували. І не тільки за здоров'я самої Музи, а й за здоров'я її батьків. Згадали й про «молодого, але багатонадійного» поета Олексю Собченка, що написав книжку високимистецьких віршів — «Вітрам навперейми». І так аж до дванадцятої години. А коли надумали вже розходитись, усі, крім Ольги та Мостовенкової дружини, молоденької студентки, були добре напідпитку. Особливо ж перебрав Дикура. Хилитався на всі боки, розводив руками і, удаючи з себе басовитого Паторжинського, приспівував до Ольги:

Ти, кума, ти, душа,

Ти кругом, кума, ох, і хороша!

Нарешті — це вже в передпокої — Антін обняв Олексю за плечі і давай його благати:

— Олексю! Друже! Товаришу! Дозволь мені поцілувати твою вірну дружину, а мою стотисячну куму...

— Цілуй! Та швидше забирайся геть із мого мешкання!

І коли Дикура, цмокнувши Ольгу в щоку, ще й далі не виходив із передпокою, Олексю взяв його за плече і випхнув геть за поріг.

Випровадивши гостей, Собченки взялися були прибирати з столу, аж тут хтось знову подзвонив. Олексю думав — Дикура, і дав собі слово оперезати кума макогоном по плечах. А коли відчинив двері, з несподіванки весь поточився назад: біля дверей стояло троє людей в уніформі енкаведистів. Хміль Олексю де й дівся. «Настала й моя черга!» — мигнула в голові думка. Та ось він бачить — один із прихідців привітно до нього посміхається. Ба, навіть запитує ввічливо:

— Чи не пізно до вас?

Олексю враз розвиднилося в голові. Та це ж — Кость! Адже він попередив телеграмою, що заїде. І, хто-зна-як зрадивши, став кликати дружину:

— Олю! Сюди! Кость приїхав!

Кость — Ольжин рідний брат. Закликаний рік тому до війська, він відбував свою службу в одному з полків НКВД. Тепер його частина переїжджала до іншого міста. Сьогодні ввечері їхній ешелюон тимчасово зупинився на тутешньому вокзалі — завтра вранці рушить далі. Отож Кость мав добру нагоду відвідати свою сестру, з якою вже понад рік не бачився. За гурт собі, щоб було веселіше, взяв двох своїх товаришів. Собченки радо вітали нових гостей. Запросили вояків до столу, частують та розпитують, як їм ведеться у війську. Хлопці залюбки розповідали. І тільки вже десь перед світом гості почали прощатися, щоб іти на вокзал. Олексю надавав хлопцям книжок. Навіть узявся провести їх. Бувши добре напідпитку, він на сходах спиткнувся і трохи був не впав, але двоє з вояків, віддавши книжки своєму товаришеві, підхопили Олексю під руки і повели до вихідних дверей, а звідти подвір'ям на вулицю. Попрощавшись за ворітьми з гістьми, Олексю сів на лавці, скурив цигарку, ще трохи посидів, щоб голова освіжилася, і тільки по тому вернувся до свого мешкання. Замість у спальню, він потрапив до

кабінету, ліг на канапі і, не рздягаючись, міцно заснув.

Хто саме був свідком того, як вояки полку НКВД вели поета Собченка під руки з будинку письменників, цим ніхто не цікавився. Можливо — Словичева теща, що, нездужаючи на задуху, спала тієї ночі на бальконі. Можливо — поет Ладугін, — він, після випадку з котом, утратив сон і, як той сновида, всю ніч блукав навколо будинку. А може, хтось третій те бачив, але — факт! — бачив. Бо щойно настав ранок, усі п'ять поверхів, неначе змовившись, ударили на сполох: НКВД забрало цієї ночі поета Собченка! І, добре вже обізнані з тим, як відбуваються арешти письменників, пожилійці стандартними фарбами малювали ту уявну картину. Трус, казали, тривав понад три години. Енкаведисти геть чисто все перевернули догори дном у Собченковому мешканні. Навіть немовля потурбували: заглядали під подушечку, чи нема часом чогось захованого. Забрали чернетки рукописів, книжки з автографами, фотознімки, листи, адреси. А з Собченком, коли він прощався з дружиною, стався серцевий напад. Не здужав сам іти — енкаведисти повели його з будинку під руки...

І стокий страх, що в його облозі ось уже кілька років перебував будинок письменників, гасав зверху на поверх, навратливо тарабанив у кожні двері, полохаючи серця вже й так поперестрашуваних людей. Письменники, як і щоразу, коли заарештовувано когось з їхніх товаришів, квапливо перевіряли свої бібліотеки, альбоми фотознімків, листування, адреси, нотатники з нумерами телефнів — чи нема там чогось, не дай Боже, такого, що нагадувало б про «націоналіста» Олексу Собченка, якого цієї ночі забрало НКВД. І коли щось подібне знаходили, нещадно віддавали його автодафе: різали, рвали, палили, — загалом, нищили. А проходячи повз двері Собченкового мешкання, всяк тепер повертав свої очі в протилежний бік: боявся, щоб його не обвинуватили в співчутті до родини заарештованого «націоналіста».

Одначе, тим, про що тепер говорив увесь будинок, найдужче були перестрашені трое людей з учорашніх Собченкових гостей: Терентій Мостенко, Михайло

Шостак, Надія Забара. Та їм, справді, було чого боятися. Поперше, всі трое були близькими друзями обох Собченків, а друге — вчора вони підписали отой дурний протокол, який, нема сумніву, опинився в руках енкаведистів. Тим то ця трійця куди ретельніше, ніж їхні товариші, робила в своїх мешканнях «ревізію». Надія, крім усього іншого, на попіл спалила власний портрет, що його намалювала з неї Собченкова дружина. Терентій повидирав із свого «щоденника» геть чисто всі сторінки, де згадувалося про Собченка. Михайло на дрібну локшину покришив готовий до друку рукопис своєї хвальної статті про Собченкову книжку «Вітрам навперейми», яку, статтю, мав би був сьогодні послати до «Літературної газети». А впоравшись у себе вдома, Мостенко з Шостаком, озираючись на всі боки, покралися до Надії. Замкнулися в її кабінеті — радяться, що їм робити.

— На мою думку, — казав Мостенко, — насамперед треба з'ясувати справу з протоколом. Може, енкаведисти його не знайшли.

— Як же не знайшли, коли Собченко при нас заховав його до кишені? — не погоджувалася з Мостенком Надія. — Певна річ, знайшли.

— А якби перевірити? — наполягає Мостенко.

— Як ти перевіриш? — починала дратуватися Надія. — Як? Хто з нас зважиться піти зараз до Собченкової дружини? Та ти ще й до порога не дійдеш, як тобі пришлють зв'язки з родиною заарештованого націоналіста.

— Ну, а як подзвонити до неї телефоном? Ось я зараз спробую.

І Мостенко вже був простягнув руку до телефона, але Надія шарпнула його за рукав, зашепотіла крізь зуби:

— Не будь, Терентію, дурнем! Чи ти не знаєш, що тепер і стіни вуха мають? А телефон — і поготів!

— Так, обличч, Терентію, — заговорив Шостак. — Розмова телефоном — небезпечна річ. Крім того, ще й таке. Ну, скажім, енкаведисти не знайшли протокола. То й що з того? Був же з нами Дикура? Був. То він про вчорашню вечірку у Собченків, будьте певні,

кому слід розкаже. Отож не про протокол має бути у нас мова, а про те, що нам робити.

— Я цілком поділяю Михайлову думку, — сказала Надія. — Дикура про все розповідь. А може, вже й розповів. Давайте радитися, що нам робити — чи сидіти мовчки, чи, може, піти зараз до товариша Пухтія й розповісти йому про вчорашню вечірку в Собченків.

І, поскилявшись над столом, вони далі провадили свою нараду.

Тим часом товариш Пухтій, голова місцевої філії Спілки письменників, був переляканий не менше, ніж згадана вище трійця. Розхристаний, невмитий, він прибіг до товариша Блюфільда, секретаря парторганізації, — обидва аж волосся на голові рвали: як це так сталося, що вони, керівники організації, не зуміли вчасно викрити націоналіста Собченка?

— Спіймали ми, Іване, роззяву, — чухав свою потилицю пухкий, як щойно спечена пампушка, Блюфільд.

— Спіймали гаву! — погоджувався з ним вайлуватий Пухтій.

— Притупили партійну пильність.

— Послабили боротьбу з націоналістичним охвістям.

«Націоналістичне охвістя» — це були улюблені Пухтієві слова, яких, виступаючи на зборах письменників, він раз-у-раз уживав у всіх сімох відмінках.

Хтось подзвонив. Блюфільд відчинив двері. До його мешкання не ввійшов, а вдерся товариш Гаврилюк, — той самий Гаврилюк, що вчора послав рукопис своїх «Колгоспних півнів» особисто товаришеві Сталінові. Сутулий, з іжакуватим чубом, з бокатим, як обгодова-не порося, портфелем у правій руці.

— Ага, мелете кутю?! — злорадо загукав до обох Гаврилюк. — Так вам, супчики, й треба! Бо ви досі були глухі й сліпі до того, що робиться у вас під носом.

— Заткни, Гаврилюче, свою дурну пельку! — метнув на нього очима Блюфільд.

— Що значить — заткни свою дурну пельку?! — кипнем скипів Гаврилюк. — Я член партії! Мені ніхто не заборонить на весь світ гукати, що то за націоналістична погань був отой Собченко. Ось слухайте! —

Гаврилук одним махом вихопив із свого портфеля Собченкову книжку «Вітром навперейми», розломив її надвое — читає вірш «Дівчина з палітрою»:

Олександро, Олександро,
Заховай палітру.
Не віщуй мені, Кассандро,
Холодного вітру.

— Чуєте, до якого нахабства дописався цей націоналістичний недобиток? І знаєте, хто ця Олександра? Та це ж його вірна дружинонька, що малює всілякі, розуміється націоналістичні, пейзажики. Це до неї він звертається, щоб вона заховала свою палітру. Чому? Та тому, що на тій палітрі, як ми знаємо, повно жовто-блакитних фарб. Отож — заховай, щоб пильне комуністичне око часом не побачило. Далі. Цей націоналістичний покидьок удається з проханням до Кассандри. Не віщуй, благає, мені холодного вітру. Чого ж це він боїться холодного вітру. Та тому, що холодний вітер — це вітер із Москви, вітер пролетарської революції, сталінський вітер...

Нагеласувавшись подостатком, Гаврилук, тепер уже зовсім іншим тоном, примирливим, ба, навіть підлабузницьким, став просити Блюфільда, щоб той черкнув пару слів до Дикури, — нехай кербуд передасть йому, Гаврилюкові, Собченкове мешкання.

— Хоч у цій справі підтримайте мене, — коли не підтримали моїх «Колгоспних півнів», — казав Гаврилук, звертаючись як до Блюфільда, так і до Пухтія.

*

Якщо хтось із тутешніх пожилців, можливо, ще й досі не знав про те, про що тепер говорив увесь будинок «С», то таким був насамперед товариш Дикура. Начастувавшись учора в Собченків до несхочу, Антін завдавав такого гучного хropaка, що ніхто не міг до нього ані дозвонитись, ані достукатись (дружина його пішла рано вранці до праці). А коли вже й прокинувся, то не квапився вставати: лежав у ліжку, позіхав, потягався, мацав себе за лоба — голова боліла. Чи не встати б йому та не піти б оце зараз до Собченків? У них, здається, дещо залишилося від учорашнього в пляшках. Непогано було б і куму ще разок поцілу-

вати. Гарна в Собченка дружина! Все в неї доладу, помірне, приемне. Та ще й малярка до того. Добре, що він покумався з Собченками. Може, Ольга і з нього намалює портрет, як ото намалювала з Надії...

Коли Дикура — вже вмитий, зодягнений, причепурений — розігнався був іти до Собченків, на порозі, трохи не стукнувшись з ним лобом, його перестрів поет Ладугін. З слідами котових кігтів на тім'ї, він самопихом сунув до Дикуриноного мешкання.

— Куди ти прешся? — переступив йому дорогу Дикура. — Бачиш, я йду з дому?

— А куди ж ти, Антоне, йдеш? — не оступався назад Ладугін.

— Не закудикуй, бо старий будеш! До Собченка йду. Маю до нього справу.

— До Собченка?! — уперся Ладугін в Дикуру своїми сірими очима.

— Так, до Собченка. Та чого ти, Самійле, дивишся на мене як баран в аптеку?

— Хвилинку! — озирнувся позад себе Ладугін, потім зашепотів: — Пусти, мене, Антоне, через поріг... важлива справа... Ти, видно, нічого не знаєш.

Відчувши в Ладугінових словах якусь таємницю, Дикура оступився з порога до передпокою і став питати:

— Що за важлива справа? Кажи швидше!

— Цієї ночі НКВД заарештувало Собченка.

— Собченка? — насмішкувато подивився Дикура на Ладугіна. — Перехристися! Це тобі, Самійле, приснилось.

— Ні, не приснилось — факт!

— Та що ти плетеш — факт! Хіба ти не знаєш, що про такі речі насамперед дізнається кербуд? Без мого відома ще не заарештовано ні однієї людини в нашому будинку. Розумієш?

— Я то добре розумію, Антоне, але річ у тім, що енкаведисти не змогли до тебе дозвонитися. Тоді вони, кажуть, покликали потрібних їм свідків із сусіднього будинку. Протягом трьох годин робили трус. А з Собченком стався серцевий напад. Енкаведисти повели його з будинку під руки. Люди все те бачили.

Почувши таке від Ладугіна, Дикура замолов таку кутю, якої йому досі ніколи не доводилося молоти. Він не знав на яку ступити — чи слухати Ладугіна далі, чи сказати йому, щоб забирався геть.

— То я до тебе, Антоне, прийшов ось з таким проханням, — уже зовсім про інше заговорив Ладугін. — Ти ж сам знаєш — я хворію на ревматизм. А мешкання в мене вогке. Всели мене, Антоне, в Собченкове мешкання.

— Про це поговоримо після, — замахав руками Дикура. — Після! А зараз іди собі, Самійле...

І він майже силоміць випровадив Ладугіна за поріг. Далі давай міркувати з приводу того, про що йому оце розповів Самійло. Заарештовано, каже, Собченка. А він, кербуд, нічого про це досі не знає. Енкаведисти не достукалися до нього. Паскудна справа! Йому може дістатися за це на кабачки. Треба буде якось вибріхуватися. Ну, сказати, прикладом, що йому дуже боліла голова вночі, тому він спав із позатиканими вухами. Чи, може, подзвонити зараз до НКВД? З'ясувати справу. Але — звідки? Телефон, як на те, зіпсований...

Саме під цю хвилину чийсь важкий кулак пройшовся по Дикуриних дверях. Антін відчинив. Гаврилюк! Ще й через поріг не переступивши, тицяє Дикурі під ніс якогось папірця.

— На, читай! — вигукує. — Та швидше! По-стаханівському!

— А що ж це таке? — Дикура взяв до рук той папірець, читає: Блюфільд з Пухтієм підтримують прохання товарища Гаврилюка з приводу того, щоб кербуд надав йому, Гаврилюкові, Собченкове мешкання.

— Гарзд, Василю, — сказав Дикура. — Я матиму тебе на увазі. Але спершу треба з'ясувати справу.

— З'ясувати?! — обурився Гаврилюк. Що ти маєш з'ясовувати? НКВД вже все з'ясувало. А ти, як член партії, негайно мусиш виконувати те, що партія тобі наказує. А ні — дістанеш такого запотилишника, що аж у землю носом заореш. Розумієш?

Гаврилюк говорив з Дикурою «як рівний з рівним», бо й він був не гіршим за Дикуру донощиком у вуха НКВД.

— Не дурний — розумію, Василю, — погоджувався з ним Дикура. — Тільки ж, насамперед, треба виселити з мешкання Собченкову дружину.

— Виселити? Викинь геть оте націоналістичне барахло — та й кришка! Чого маєш панькатися з нею? А опинатиметься, — і її «попросять» на Совнаркомівську. — І вже смикає Дикуру за рукав: — Гайда, Антоне! Я допоможу тобі вимести те націоналістичне сміття з нашого будинку.

— Стривай, Василю, — ще й далі опинався Дикура. — Вимітати націоналістичне сміття я й сам добре вмію. Але треба ж Собченкову бібліотеку кудись спроводити. І хто це робитиме? Я, чи що? Клич людей!

— Люди, Антоне, є.

— Де ж вони є?

— Я — одна людина, а друга, — Гаврилюк відчинив двері, — ондечки стоїть, — показав на чоловіка що стовбичив за порогом — з мотузком через плече, з сокирою за поясом, — мабуть, дроворуб із сусіднього базару.

— Ну, якщо так, то й ходім, — погодився, нарешті, Дикура.

І враз увесь змінився: набрав цілком іншого вигляду. Ступаючи сходами нагору, Антін скося зиркав на всі боки — чи хтось бачить, як він, кербуд, іде виконувати одне з найважливіших своїх завдань. О, Дикура любляв такі хвилини! Задавакувато випростував плечі, випинав наперед груди, гордовито задирав догори свою чорну, наче в дьоготь вмочену, борідку. Дивіться, мовляв, та видивляйтеся на мене, пожилійці всіх шістдесятіох мешкань, яка то мені велика довіра від советської влади. Тільки я один не боюсь увійти до мешкання заарештованого націоналіста, тільки я можу викинути звідти його дружину з малою дитиною...

Третій поверх. Собченкове мешкання. З широколобих дверей на перехожих дивиться бляшана табличка: «ОЛЕКСА СОБЧЕНКО». Дикура зупиняється, над чимсь, видно, міркує, нервово блимає повіками, наче оте «Олекса Собченко» коле йому в очі. За хвилину простягає до дроворуба руку, каже:

— Дай но, товаришу, мені сокиру.

Той подав. Антін став уприпул з дверми, націлився гостряком на табличку і — цюк! — бляшане «ОЛЕКСА СОБЧЕНКО» задзеленчало десь на підлозі. А Дикура, повернувши дроворубові сокиру, натиснув пальцем на дзвінковий гудзик. Зсередини почулися чийсь кроки. Клацнув замок. Відчинилися двері.

— Ах, це ви, куме! — мимоволі сприснуло Ользі з уст. Вона була в нічному халаті, з дитиною на руках. — Прощу, заходьте... Може, на свою хрищеницю прийшли подивитись? То ось яка вона — дивиться!

Але Дикура, наче не до нього казано, навіть краєчком ока не глянув ні на Ольгу, ні на Музу. Насупивши брови й зціпивши зуби, що аж щелепи, здавалося, від того йому лущали, Антін начальницькою ступою увійшов до передпокою, а звідти попрямував до вітальні. Слідом за ним рушив Гаврилюк, сказавши дроворубові лишитися біля порога. Ольга дивом дивувалася. Що воно за знак? Чого це вони прийшли? І чому Дикура — він же вчора навіть цілував її! — сьогодні одвертається від неї? Увійшла і собі до вітальні. Стала. Дивиться, що далі буде.

Дикура довго щиряв очима десь попід стелею, наче не міг зважитися, щоб заговорити. Нарешті, не повертаючись лицем до Ольги, каже:

— Наказую вам, дружино заарештованого націоналіста, протягом двадцятьох чотирьох годин звільнити це мешкання.

— Що ви сказали, куме? — тепер уже зумисне вжила Ольга слова «куме», не дочувши, що сказав до неї Дикура.

Антін від того «куме» аж ізжолобився.

— Чорт тобі кум, а не я! — буркнув сам собі під ніс, а далі, вже на весь голос: — Щоб завтра вранці й духу вашого не було в цьому мешканні! Тут мешкати-ме товариш Гаврилюк. — І до Гаврилюка: — Берімося господарювати!

Сказавши це, Дикура ступнув до дверей, що вели з вітальні до Олексиного кабінету, і вже взявся був за дверну ручку, аж тут двері самі зсередини відчинилися, і на порозі став — Олекса! Заспаний, з розкуйовдженою чуприною, — здається, на весь світ сердитий.

— Якого ти чорта, Антоне, турбуєш порядних людей?! — визвірився він на Дикуру. — Олю! Дай но мені макогін, я почастую ним нашого дорогого кума.

Дикура, наче на правилі виправлений, увесь випростався та так і задубів, а його здивовані й вивалині до нікуди очі, здавалося, от-от повикочуються з ямин. Стоїть — ані дихне, ані губи своєї не роззявить. І тільки по якійсь хвилині йому, видно, стала вертатися його свідомість: зблимав повіками, поворухнувся, простягнув наперед руки — пхне Олексу назад до кабінету, та й сам пішов слідом за ним, зачинивши за собою двері. Приголомшений тим, що він оце зараз побачив, Гаврилюк позадкував до порога. У вітальні залишилася сама Ольга з дитиною на руках. Вона ще й досі не могла зрозуміти, що сталося. Та ось відчинилися в кабінеті двері — виходить Дикура, а з-за його спини виглядає Олекса. В обох якісь чудні, наче не їхні, обличчя, Дикура, глянувши на Ольгу, щось намірився був сказати, після махнув рукою і мовчки попрямував з вітальні до передпокою.

— Що сталося, Олексо? — підступила Ольга до чоловіка. — Чого вони приходили?

— Що сталося, питаєш? дивився Олекса вслід за Дикурою. — Сталася, Олю, — тут він притишив голос, — сталася страшна комедія. Зараз я тобі про все розповім.

І, обнявши дружину за плечі, повів її до свого кабінету.

А в передпокої тим часом чулося чиесь шарудіння: Дикура приправляв на дверях Собченкову іменну табличку.

ЗА ЛАШТУНКАМИ МЕЛЬПОМЕНИ

Оперовий актор Дем'ян Шовкуненко, від вуха до вуха намилений, стояв у вмивальні перед дзеркалом і, вправно орудуючи бритвою, чепуририв своє округле, як херсонський кавун, обличчя. З правої щоки рука з бритвою помандрувала на ліву, після обережно обійшла територію підборіддя, а по всьому, мов снігову накидь з пішоходу, зчистила з верхньої губи біласту піняву мила. Ще кілька хвилин, і Дем'ян з полегшенням заспіває:

Тепер я турок, — не козак...

Двері в мешканні стояли навстіж поодчиняні, і з спальні, звідки допіру чувся чийсь кашель, обізвалася Шовкуненкова дружина:

— Дімо! Чуєш?

— Чую, Ксеню.

— Як вертатимешся з театру, зайди, будь ласка, до аптеки. Купи мені борної кислоти. Не забудеш?

— Ні, не забуду.

Ксеня — так само оперова актриса, сопрано — змушена була залишатися сьогодні вдома. Застудилася. Боліла голова, різало в очах, душив навратливий кашель. Час від часу зводилася на лікоть, діставала з столика, що стояв упритул з ліжком, мікстуру, вживала одну ложечку тієї гіркуватої рідини, та й знову клала свою обважнілу від гарячки голову на подушку.

Не встиг Шовкуненко до пуття причепуритися, аж тут на все мешкання, наче злякане собача, залящав телефонний дзвінок. Дем'ян підійшов до телефона.

— Слухаю... Так, він самий і є... Доброго здоров'я!.. Певна річ, прийду... Ні, не спізнюся... На все добре!

— Хто то, Дімо, дзвонив? — почувши, що Дем'ян закінчив розмову, запитала Ксеня.

— Та... то... — заткнувся був Дем'ян, — йому, очевидно, не хотілося признатися, хто то до нього щойно дзвонив, — одначе, трохи помовчавши, додав: — Куцевич дзвонив.

— Куцевич? — здивувалася Ксеня. — А чого це йому приснилося до тебе дзвонити?

— Нагадував мені про сьогоднішні збори. Розподілятимуть ролі «Запорожця за Дунаєм».

— А що його обходить? Хто він такий? Режисер, чи що? — вже ніби сама до себе казала Ксеня. — Дивна річ: дзвонить, нагадує, попереджає...

Та воно й справді, з огляду на ненормальні взаємини між цими двома акторами, було чого дивуватися. Вже понад десять років Шовкуненко працював у Н-ській опері на становищі першорядного актора. Слава про нього, як не про абиякого оперового баса, сягала ледве чи не на всю Україну. Театральні рецензенти писали про Шовкуненкові виступи хвальні реценції; газети містили на своїх сторінках його фота; представники різних організацій хотіли мати Шовкуненка за гостя на своїх велелюдних з'їздах. Здавалося, славою Дем'ян забезпечений на все своє життя. Аж ось, якогось дня, хто-зна звідки й узявшись, до Н-ської опери прибув новий актор-бас, Аркадій Куцевич на прізвище, і зірка дотеперішньої Шовкуненкової слави стала поволі втрачати свою яскравість. Хоч Куцевич ні своїм голосом, ні поставою, ні темпераментом не перевищував Шовкуненка, проте всі басові партії, що досі співав їх Дем'ян, переходили до Куцевича. Виставляють «Наталку Полтавку», — ролю виборного Макого-ненка виконує Куцевич; «Тараса Бульбу», — партію Тараса співає Куцевич; «Бориса Годунова», — знову таки роля Бориса дістається Аркадієві. І, загалом, щось неймовірне діється з цим актором. Здається, сам чорт дітей йому колище. Директор театру, режисер, секретар парторганізації, голова місцевкому — всі з ним за панібрата, для всіх він, сказати б, — своя лю-

дина. А на Шовкуненка, що понад десять років працює в театрі, чомусь перестають зважати. Дем'яна така зміна в ставленні до нього не тільки ображала, а й глибоко обурювала. В чому річ? Що сталося? Кому він чим не догодив? І чого це всі носяться з Куцевичем, як той дурень з писаною торбою?.. Пробував розмовляти на цю тему з режисером, — знизує плечима. З директором, — ховає кудись під стіл свої очі. З головою місцевкому, — ні кує ні меле. А Куцевич, ніби на зло Дем'янові, дедалі вище несеться. То, спочатку, називав Шовкуненка Дем'яном Євгеновичем, а тепер — Дем'янило: «Здоров був, Дем'яниле!» «Як ся маєш, Дем'яниле?» Шовкуненко якогось разу не змовчав — виказав Куцевичеві: не годилося б, мовляв, так поводитися поважному акторові. Після того Куцевич зробився ще зухваліший: називав Шовкуненка Дем'янилом Дем'яниловичем Дем'яниленком. Відчувши, нарешті, що він безсилий боротися з цим нахабою, Дем'ян став занепадати на душі, зневірилися йому люди. А згодом, з досади, протоптав собі стежку до ресторану «Червоний велетень», де вихиляв з горя не одну й не дві чарки. Прийшовши додому п'яний як ніч, давав скривдженим почуттям повну волю: скриготав зубами, гатив кулаками об стіл і на чім світ стоїть ляяв отого ссоружного Куцевича, що так нахабно підвернув його під корито. І Ксені доводилося вживати великих зусиль, щоб заспокоїти свого чоловіка.

Якось обмірковуючи становище, в якому останнім часом опинився Дем'ян, Шовкуненки дійшли одностайної думки: для Дем'яна, щоб він зміг повернути свою попередню першість у театрі, лишається один шлях — записатися до лав комуністичної партії. Нема іншої ради! Адже становище партійного актора цілком відмінне від безпартійного. Навіть тоді, коли партійний актор не заслуговує на те, керівники театру всіляко підтримують його, дають йому кращі ролі, просовують на вище акторське становище. Так воно ведеться в усіх ділянках радянського мистецтва: в літературі, театрі, музиці, малярстві. І Шовкуненко — його соціальне походження не стояло на заваді — за невеликий час став членом комуністичної партії. А ставши партійним, він все своє життя скерував на партійний шлях.

Про ресторан «Червоний велетень» забув і думати. Ввесь вільний від акторських обов'язків час Дем'ян просиджував на засіданнях, зборах, нарадах, конференціях. Старанно виконував усі партійні навантаження. Щодня читав від цурки до цурки московську «Правду». Напам'ять вивчив біографію Йосипа Сталіна. А в своєму домашньому мешканні запровадив радикальні зміни. Стіни поприкрашував репродукціями картин модного в ті роки московського художника — Ісаака Бродського. На підставці з горіхового дерева, де до недавня висвічувала своїм напівоголеним тілом Венера Мілоська, тепер стояло гіпсове погруддя Карла Маркса. Трохи вище, над Марксовою головою, висів величезний портрет Сталіна. А книжкові полиці луццали від повного зібрання творів Володимира Леніна якого Дем'ян, звичайно, ніколи не читав. Одначе на Куцевича Шовкуненкова партійність не справляла ніякого враження. Дарма що сам безпартійний, він тепер здавалося, зробився ще зухвалішим та нахабнішим. Ніби хотів цим сказати: «Чхати мені, Дем'яниле, на твою партійність!» Дем'ян мовчки й далі терпів Куцевичеві вибрики. Нехай, думав, ще трохи попендючиться: ще не настав час, щоб узяти цього розпронахабу за хряпи...

Ксенині думки набігали одна на одну, спотикалися, і вона незчулась, як Дем'ян, зодягнений, готовий іти з дому, зупинився біля ліжка — мав намір попрощатися з дружиною. Уже нахилився був, щоб поцілувати її, але Ксеня рухом руки перепинила чоловіка.

— Не треба, Дімо, — сказала. — Бо ще й ти захворієш. — І вже розпитує Дем'яна: — Чого ж то Куцевич так зласкавився? Турбується тобою. Не здогадуєшся?

Ксеня зупинила свій пильний погляд на чоловікові, чекаючи на його відповідь.

— Я трохи здогадуюсь, — якось нехотя став казати Дем'ян. — Але мені, партійній людині, не про все вільно розповідати.

— Як? — звелася з подушки Ксеня. — І мені, своїй дружині, ти не можеш сказати про це? Не звіряєшся на мене? — В її голосі бриніла образа.

— Звіряюся, Ксеню. Чого б же я мав не звиртисся на тебе? — почав Дем'ян заспокоювати дружину. — Але, розумієш, партійна дисципліна зобов'язує... — Він навіть зиркнув позад себе — чи ніхто його не слухає. — Одначе я скажу тобі, Ксеню, всю правду. Тільки умова — нікому анічирк про це. Розумієш?

— Розумію, — кивнула головою Ксеня. — Не мала дитина.

— Річ ссь у чім, — ще тихіше казав до неї Дем'ян. — Минулого тижня в театрі відбулися закриті партійні збори. Мова йшла про настрої серед працівників нашого театру. Кожного актора ми розглядали від голови до п'ят: хто він такий з походження, як поводитьсь, яке його ставлення до радянської влади, чи не має родичів за кордоном. І так далі. Ось дійшла черга і до Куцевича. Я одразу ж попросив дати мені слово. Куцевича, кажу, товарищі, треба просвітити Рентгеновим промінням. Бо поведінка цього актора, кажу, не є радянська. На сцені, кажу, відбувається відображення революційних подій, червоноармійці вмирають за радянську владу, а Куцевич тим часом стоїть за лаштунками та розповідає акторам антирадянські анекдоти. Це ж ганьба, кажу. Таких акторів ми повинні мітлою вимітати з нашого колективу.

— Ти правду кажеш, Дімо, — не змовчала Ксеня. — Я й сама днями чула, як Куцевич розповідав анекдоту про...

— Про товариша Сталіна! — поспішив додати Дем'ян.

— Так, про Сталіна, — підтвердила Ксеня і, притуливши долоні до чола, знову лягла на подушку. — То ти, Дімо, думаєш, що на сьогоднішніх зборах дістанеш роль Івана Карася?

— Я певен, що дістану. Інакше не може й бути. Тим більше, що й наші керівники міняють своє дотеперішнє ставлення до мене. Та й сам Куцевич — видно, хтось йому добре нам'яв чуприну — вчора весь день витанцьовував передо мною: «Дем'яшо, друже мій!» Знає кіт, чие сало з'їв, тому й нявчить.

— Я була б дуже рада, якби ти, Дімо, дістав роль Карася, — повеселішала Ксеня. — Бо мені настрій пропадає, коли починаю думати про те, що моїм парт-

нером у «Запорожці за Дунаєм» має бути Куцевич. То йди, Дімо. Бажаю тобі повної перемоги!

І, мабуть забувши про хворобу, Ксеня підставила свою щоку Дем'янові для поцілунку.

А втім, Шовкуненко міг би був і не квапитися: в сьогоднішній репетиції «Бориса Годунова» він участі не брав, а до початку зборів залишилося ще півгодини. Тим то, замість їхати трамваєм, Дем'ян рушив до театру пішки. День видався навдивовижу чудовий. Уночі випав свіжий сніг, на світанні приморозило. З височини чистого неба зорило вранішнє сонце — рожеволице, веселе, голубливе. Міські будинки, паркани, дерева, кущі, — все те ряхтіло зливою іскристо-грайливих снігоцвітів. А морозяве повітря, бадьоре й лунке, як дзвінкоголоса мідь, виповнювало людські ества свіжістю, силою, бадьорістю. І Шовкуненкові хто-зна-як радісно було під той час на серці. Від усього: і від уранішнього сонця, і від морозявого повітря, і від думок про гадану над Куцевичем перемогу. Ці думки бадьорили його, підштовхували, змушували пришвидшувати ходу. Отож, не минуло й двадцяти хвилин, як Дем'ян дійшов до театру. Спершу заглянув у приміщення партосередку, перемовився словом із секретарем, після повернувся до червоного кутка. В очі йому впало свіже число настінної газети «Радянська Мельпомена». З цілою панорамою фот. А між тими фотами Шовкуненко побачив і себе. На почесному місці. Під фотом уміщено замітку з гучним наголовком: «Товариші! Всі, як один, рівняйтеся на актора Шовкуненка!» Дем'ян пробігає ту замітку очима. Ого! Он на який щит бере його автор замітки, що заховався під ініціалами «Р.П.» Він, Шовкуненко, крім звичайної праці актора, керує двома хорovими гуртками на місцевих заводах. Двічі на місяць виїжджає до колгоспів і співає там колгоспникам народніх пісень. Що більше: в підшефному селі Бабаях його обрано на почесного члена сільської ради... І Дем'ян відчуває, як передчуття близької перемоги над Куцевичем розпирає йому груди, а в голові на весь зріст стинається невгомна думка: «Посунься, Куцевичу! Посунься, нахабо, поки не дістав під бік такого стусана, від якого ти полетиш сторч головою».

Ущерть виповнений якнайкращих думок та сподівань, Шовкуненко, нарешті, увійшов до театральної зали. Репетиція «Бориса Годунова» саме закінчилася, і актори з оркестрантами цілою юрбою рушили до вихідних дверей. Поспішали: кожен хотів випити перед зборами склянку чаю в театральному буфеті. Слідом за всіма розігнався був і Куцевич, але, побачивши в залі Шовкуненка, зупинився.

— Дем'яшо! Друже! — загукав привітно. — Ти прийшов?

— Сам бачиш — прийшов, — стримано відповів Дем'ян. Стоїть, пасе Куцевича очима, дивується. Ще б пак: Аркадій останніми днями цілком змінився. Не той, що був досі. Не та мова, не те поводження. А чому таке з ним сталося? Ясно чому. Він, Шовкуненко, член партії, до цього спричинився...

— Добре зробив, Дем'яшо, що прийшов, — потер Куцевич долонею об долоню, наче вони йому свербіли. — То йди сюди. Нам треба поговорити про... про «Запорожця». Бо не кому ж — тобі доведеться виконувати ролі Івана Карася. — Та не встиг Дем'ян вступити ногою на сцену, як Куцевич дуже заклопотався: — А де ж це мої калоші? Де я їх подів?.. — Довготелесий, ледь-ледь клишоногий, він згинці рушив по всій сцені — шукає калоші, і ніяк не може знайти. — Як у воду впали! — далі клопочеться. Раптом зирк з-під лоба на Шовкуненка: — Пожди, Дем'яшо, хвилинку. Я пошукаю за лаштунками. — І шурхнув головою за лаштунки.

Шовкуненко за своєю вдачею не був злосливою людиною. Тим то, бачачи на власні очі, як Куцевич міняє своє дотеперішнє ставлення до нього, Дем'ян ладен був забути всі попередні кривди, заподіяні йому від Аркадія. Що ж, зазнався був чоловік, забрав собі в голову, що він не абияке цабе. Між акторами такі типи частенько трапляються. Ніхто з керівників театру свого часу не смикнув його за полу, не сказав йому, щоб він не гнув свою кирпу. А ось тепер, після його, Дем'янового, виступу на закритих партійних зборах, коли хтось із партійців, видно, нам'яв Куцевичеві чуприну, — Аркадій зробився мов шовковий...

— Дем'яшо! — почувся із-за лаштунків Куцевичів голос. — Іди но, друже, сюди. Нічого не бачу, наче куряча сліпота напала. Допоможи мені!

Шовкуненко, не вагаючись, пішов і собі за лаштунки. Ступає сюди-туди в напівтемряві, нагинається, мацає руками попід стіною. Де ж вони поділися, оті капосні калоші? Не голка ж! Аж раптом чує в себе над головою Аркадіїв голос: «Дем'яшо Чуєш?» Дем'ян випростовує плечі, повертається лицем до Куцевича, запитує:

— Що, знайшов калоші?

Куцевич не квапиться з відповіддю. Настомість проймає Шовкуненка своїм насмішкуватим поглядом; а руки його, напівзігнуті в ліктях, аж ніби тремтять — от-от скопить Дем'яна за плечі.

— Ні, не знайшов, не знайшов, — нарешті відказує з проволокою Куцевич і, простягнувши наперед руки, бере Шовкуненка за петельки.

— Чого ти? — здивовано запитує Дем'ян. — Надумаєв бавитися, чи що? Облиш, Аркадію!

— Ні, не облишу, не облишу, — знову з проволокою вимовляє кожне своє слово Куцевич і щораз міцніше стягає до купи одвороти Дем'янового пальта.

— Кажу тобі: облиш свої жарти! — вже зсерця кидає до нього Дем'ян. Справді бо: за дві-три хвилини розпочнуться збори, а йому в голові жарти.

— Я не жартую, — з притиском, наче він під цей час перекушував зубами залізні цвяхи, каже Куцевич. Лице йому дедалі похмуріє, волохаті брови сунуться над очі, закопилене підборіддя наближається до Дем'янового обличчя. І нараз: — Що ти, мерзотнику, казав про мене на закритих партійних зборах, га? Кажи! Признавайся! — Та шарп з усієї сили Дем'яна за петельки.

Шовкуненкові все його нутро стовбуром стало. Скипів, затіпався з обурення. Як, Куцевич, безпартійний актор, допитується, що про нього казано на закритих партійних зборах? Чи це ж не нахабство? Так він йому й скаже! Наставляй, нахабо, вуха!

— Прибери геть руки! — пручнувся Дем'ян. — Чуєш? Кажу тобі — прибери руки! Я... як член партії...

— Ти... член... партії! — насмішкувато заговорив Куцевич. — Член партії? А ти знаєш, йолопе, хто я такий? Не знаєш? То я тобі скажу. Я — працівник НКВД! — не сказав, а наче кулю пустив прямо Дем'янові в лоб Куцевич. — Ось хто я такий! — І кресь, кресь кулаком Шовкуненка по щелепах. Та ще й приказує: — Оце тобі, мерзотнику, щоб ти надалі тримав свій язик за зубами...

Почувши, що Куцевич — працівник НКВД, Шовкуненко зляку здеревів. Стоїть прилиплий спиною до стіни — не поворухнеться. Тим часом Куцевич і далі частує його своїм енкаведистським кулаком по щелепах. Аж раптом із залі почувся чийсь голос: «Аркадію! Де ти є? Йди на збори!» — «Зараз іду!» — обізвався Куцевич. Після, трохи передихнувши зашепотів до Шовкуненка: «Про це, що тут між нами сталося, мовчи! Розкажеш — гірше тобі буде. Розумієш?» — І, погрозливо чеменувши Дем'яна своїми витрішкуватими очима, Куцевич пішов геть із-за лаштунків. А Шовкуненко, приголомшений, фізично й морально зганьблений, лишився стояти на місці. Так он воно що! — відживала йому в голові думка. — Виходить, Куцевича приставлено до акторського колективу як секретного наглядача від НКВД. Тому то керівники театру так запобігають перед ним, піддобрюються, догоджають йому. Чи знають, хто він такий, чи може тільки здогадуються — однаково. А от він, Дем'ян Шовкуненко, наче сліпий, дався поштити себе в дурні. Ба, навіть сам пішов до того облуди в пастку, сам підставив під його енкаведистський кулак свої щелепи. Ще й назву за те дістав — йолоп. І що ж його тепер робити — чи йти скаржитися на Куцевича до партосередку, чи мовчати, як радив йому Куцевич, бо «гірше тобі буде».

Чорним мороком думок своїх невеселих обступлений, Шовкуненко розгладив на грудях одвороти пальта, поправив на голові капелюх, помацав рукою щелепи — болять! Десь певно, все обличчя в червоних плямах. А що, як хтось раптом надійде сюди та побачить оту ганьбу на його обличчі? Здивується! Як, його, знаного оперового актора, члена партії, хтось насмілився бити по обличчю? Ні, цього не повинно статися. Він

зараз же піде звідси. Куди — однаково. Лише не на збори, де йому довелося б зустрітися віч-на-віч з Куцевичем. Але й не додому, — там дружина нетерпляче чекає його перемоги над Куцевичем. Ступив від стіни, виглянув із-за лаштунків — у залі не видно нікого. Тихцем покрався зі сцени до запасних дверей. Щохвилини зупинявся, прислухався — чи нікого нема поблизу, — після рушав далі. Ось він уже за порогом, на вулиці. З південної околиці міста линуть настирливі звуки паротягового гудка, — мабуть, перед семафором, а на пішоході галасливі дїтлахи качають бабу із снігу. Позадихувалися, збуджені, червонощокі. І Дем'янові враз здалося, що і в нього такі самі червоні щоки, як у дітей. Тільки не від швидкого руху, не від збудження, — то — сліди Куцевичевого кулака. Коли б, не дай Боже, хтось із знайомих не зустрів його на вулиці. Тоді — хоч крізь землю провалися. Мерщій насунув аж на очі капелюха, стовма поставив комір пальта. І рушив геть від театру. Ішов похнюпившись. Куди, до кого, в якій справі він ішов, — коли б його хтось про це запитав, не зміг би відповісти. Часом зненацька натикався на котрогось перехожого, просив за те пробачення, та й знову поринав у забуття. Аж раптом чує: десь поблизу скажено заскреготав колесами трамвай. Дем'ян, наче вдарений чимсь гострим по голові, зупинився, підвів голову, дивиться просто себе — і здивовано витріщає очі. Він стоїть майже впритул з великими скляними дверми, а на матовому склі тих дверей вилискує синьою фарбою напис: »Ресторан «Червоний велетень»«. Дем'ян дивом дивується: як він сюди потрапив? І не думав же, і не гадав. Бож щось із два роки нога його не наближалася до цих дверей. А тепер... наче уві сні. Тим часом із-за Дем'янових плечей простяглася чиясь послужлива рука, відчинила перед ним двері. Хтось лагідно сказав:

— Прошу, громадянине...

І Шовкуненко переступив через поріг.

... додому Дем'ян прибився лише пізно ввечорі. Дружина чула, як він чогось дуже довго роздягався в передпокої, а ввійшовши до сусідньої з спальнею кімнати, одразу ж почав гуркати по підлозі меблями. Наче переставляв їх з місця на місце. Ксеня, через га-

рячку, не мала змоги встати з ліжка та подивитися, що робить Дем'ян. Тільки запитала:

— Чим ти, Дімо, гуркаєш? Мені від того в голові віддається.

Відповіді вона на своє запитання не почула. Натомість у сусідній кімнаті почало страшне коїтися: Дем'ян щось там ламав, бив, торощив... І нараз Ксеня побачила, як через поріг до спальні в котилася голова Карла Маркса. Вже не ціла — з надбитою бородою, без правого вуха. Лишенько! Що він там робить? І хоч як їй тяжко було це зробити, однак Ксеня встала з ліжка, накинула на плечі халат, уступила у виступці, рушила до дверей. Від того, що вона побачила в сусідній кімнаті, їй в очах потьмарилося. На стінах — ані однісінької репродукції картин Ісаака Бродського: всі вони, поламани, пошматовані, валяються на підлозі. Погруддя Карла Маркса розтовчено на гамуз. Від портрета Йосипа Сталіна залишилося саме цур'я. А Дем'ян, упавши ниць на диван, здається, рве зубами подушку.

— Що це ти, Дімо, наробив?! — скрикнула німічним голосом Ксеня і, вся заточившись, сперлась плечем на одвірок.

Дем'ян не обізвався. Він здушено плакав.

ЗЕМЛЯКИ

Моїй дружині присвячую

... І ось тепер, після тієї страшної ночі, коли впродовж кількох годин трохи чи не внівець повернуто колишню столицю саксонського королівства — Старий Дрезден (це так англійці помстилися на німцях за бомбардування Лондону повітряними торпедами «Фау-2»), я, живий свідок того, скажу, нелюдського погромища, втратив своє дотеперішнє відчуття страху, остороги й небезпеки. Мені вже ніщо не завдає жаху: ні вогняні язички, які скажено, з жадсбою зголоднілих хижаків, вилізують нутрощі будинків; ні руйновища багатопверхових кам'яниць; ні тисячі пообгорялих, наче пообсмалюване колоддя, людських трупів, що непорушно лежать на вулицях, майданах та в скверах запаленого вночі з повітря й нещадно розбомбленого понадпівмільйонного міста. Люди, яким пощастило уникнути смерти, куди видно повтікали, і тільки, здається, одним-одним я, мов неприкажаний, ще й далі блукаю серед густих джунглів вогню, диму й руйновищ. Куди не піду, скільки оком кину — вогняна хуртовина: горять житлові будинки, установи, церкви, школи, лікарні, шпиталі, лазарети... Горить оперовий театр, горить академія мистецтв, горить знана на весь світ дрезденська картинна галерія. А он там, на невеличкому майдані, зірваний детонацією бомби з п'єдесталю, лежить ниць великий німецький реформатор — Мартин Лютер, що свого часу привселюдно спалив папську буллу, і не знати, чи він молиться Богу, чи, затаївши дух, прислухається до людодбивчої ходи кривавого

Молоха. І ніде не видно нічого живого — тихо, мертво, навіть горобець не зацвірінчить, — як на димовищі спалених небесним вогнем біблійних Содому та Гоморри...

А втім, я помилився. Бо ось зараз бачу: із-за рогу напіврозваленого будинку виступає якийсь чоловік. Слідом за ним іде ще один. О, їх там більше — четверо! Побачивши мене, поставали, видивляються, ніби силкуються розпізнати, що я за людина. По кількох хвилинах вирушають навпроти мене. Молоді хлопці. З їхнього одягу бачу — «ости».

— Чи не замляки часом? — кидаю до них здаля.

— Та може й земляки, — стримано відповідає парубок у капловухій шапці, підперезаний поверх куцого пальта ремінним поясом. І додає: — Однаково ж, здається, говоримо.

За кілька кроків від мене хлопці зупиняються. Стоять, пильнують мене своїми настороженими очима. Придивляюся і я до них: блаженський одяг, дрантиве взуття, понурі, знати, поморені й невиспані обличчя. Кожен тримає під боком клунка. В одного, наймолодшого на вигляд, шия обкутана якоюсь лахманиною. Другий, смаглявий, кирпатенький, шкандибає на праву ногу, — видно, намулив.

— А звідкіля ж вас, хлопці, сюди занесло? — приступаю до них ближче. — З яких країв! з котрого села?

— З Михайлівки, — каже парубок у капловухій шапці і ліктем правої руки міцніше тулить до себе свого клунка, наче боїться, щоб я не відняв.

— З Михайлівки, кажете? Алеж Михайлівок на Україні є кілька. З котрої ж ви?

— З тієї, що на Вовчій, — обзивається вже інший парубок — товстобровий, без шапки, з кучмою настобурченого волосся на голові.

— То це, виходить, ви з тієї Михайлівки, що ще й Дібрівкою з давніх-давен зветься? Чи не так?

— Так, вірно, ви вгадали! З тієї самої. А звідки ви знаєте?.. — заговорили хлопці гуртом. — Може, вам доводилося бути в нашому селі?..

І вже обступають мене з усіх боків, по-приятельському здоровкаються, потискують мені руку. А доте-

перішня понурість де й поділася з їхніх облич: зраділі, веселі, привітні, усміхнені. Ще б пак! Земляка ж свого здибали: знає їхнє село! Та, правду казавши, я й сам зрадів не менше від них. Що ж, іще десять хвилин тому мені бракувало навіть горобиного цвірінькання, а тепер зо мною розмовляють живі люди. Та ще ж які люди — мої земляки! Від них подихає широким степом, зеленими гаями, горошкуватим чорноземом. Розпитую хлопців: чи давно вони в Німеччині? Де працюють? Як їм пощастило врятуватися цієї ночі від смерти? . .

— До Німеччини, — розповідає парубок у капловухій шапці, — німці привезли нас рівно три роки тому. Працювали ми в друкарні Гартмана. На Празькій вулиці. Може, знаєте? Од смерти врятувалися в бомбосховищі, що в монастирському саду. Всю ніч там просиділи. І набоялися і натрусилися. Сидимо ото, а над головами земля ввесь час двигтить — от-от завалиться. Сьогодні вранці ми були поткнулися до друкарні — значить, де ми працювали, а тієї друкарні й подивитися нема на що — розтрощена, розметана. Ми назад до бомбосховища. Думаємо: перечасуємо там. А після, трохи роздивившись, перебралися в монастир. Манашки кудись повтікали. То ми там і отаборилися. В одній комірчині знайшли три мішки пшениці, в другій — скриню свічок. Можна жити! Свічками світимо, а з пшениці дівчата варять кашу.

— То з вами є й дівчата?

— Є! П'ятеро. Наші, михайлівські. Працювали вкупі з нами в друкарні. Тепер порядкують в монастирі.

— А чому ж ви носите з собою своє майно? — показую на їхні клунки. — Можна ж було залишити в монастирі.

— Ні, це не майно, це . . . — ніяковіючи, затинається парубок у капловухій шапці, — видно, соромиться сказати, що то в них за клунки.

— Та кажи, Миколо, правду. Не стісняйся, — умовляє свого товарища парубок з кучмою на голові. — Вони ж, — це він про мене, — своя людина. Знають нашу Михайлівку. — Далі звертається до мене: — Скажемо вам правду: це ми назбирали всякого барахла.

— Так, — признається тепер і Микола, — назбирали різних лахів. — І давай пояснювати мені: — Діло, бачите, таке. Всі ми отут, в оцій Німеччині, пообношувалися та пообдиралися. У якого чоботи каші просять, у якого лікті повилазили, третій грудниною світить. Ну, а сьогодні німці всі повтікали геть. Будинки їхні горять. Горить і все те, що в тих будинках. То ми оце й збираємо різні лахи. Однаково ж воно погорить. Та й гріха, я так думаю, нам за це великого не буде.

— Який там гріх? — блискає своїми бистрими очима кучматий парубок. — Хіба німці не грабують Україну? Ще й як грабують! А людей наших скільки сюди попривозили? Тисячі! То чого ж ми маємо їм дивитися в зуби? Грабуй награвоване — от і все! — І, ніби віряючи моє ставлення до його слів, парубок зупиняє на мені свій запитливий погляд.

Тим часом знову заговорив Микола:

— Якщо вам, — звертається він до мене, — нема де дітися, — ходітьте з нами. Переночуете в монастирі, відпочинете. Дівчата нагодують вас пшеничною кашею. Чи, може, ви десь оставили своє майно?

— Ніде я нічого не залишив, — відповідаю. — Всі мої речі — погоріли! Лишилося тільки те, що на мені. Та ще ось ця річ, — показую свій портфель, в якому ношу портативний Ремінгтон.

— То ходітьте до нас. Ми оце йдемо додому.

Що ж, мені й справді не було куди податися: будинок, у якому я досі мешкав, пожежа геть чисто знесла, а вирушати кудись із міста — боюся. Треба пожити, поки появляться представники міської влади, — вони повинні дати мені офіційну посвідку про те, що зо мною сталося минулої ночі. Без такої посвідки вирушати в дорогу небезпечно.

— Гарзд, — даю я хлопцям свою згоду. — Ведіть мене до того монастиря. Будемо разом замолювати свої гріхи, — жартую.

По дорозі хлопці, дарма що потомлені, ні на хвилину не вмовкають: то запитують мене про війну — чи скоро вже вона закінчиться, то з якогось приводу перемовляються між собою, то удаються до жартів, і я, чуючи, як вони один одного називають, уже знаю їхні імена. Парубок у капловухій шапці — Микола; спо-

кійний, розважний, з лица він видається трохи старшим за своїх товаришів. Хлопець з лахманиною на шиї — Федько. Третій, той, що шкандибає на праву ногу, — Гнат. А четвертий, без шапки, кучматий, у поруділих від часу повстанках, — Сидір. Цей парубок, рухливий, бистрий на очі, часом одстає від гурту — кудись зникає, а перегодя знову наздоганяє нас. Ось і зараз я не бачу його щось із п'ять хвилин. Раптом Федько як загукає, як закричить:

— Дивіться! дивіться! Сидір тирить якусь машину!

Усі ми поставали, оглядаємося назад. І бачимо: спотикаючись через кам'яні брили, вистрибом наздоганяє нас Сидір. Клунок його теліпається десь за плечима, а в руках він тримає патефон та, мабуть, із дюжину патефонних платівок.

— Чи ти не здурів? — гримає на нього Микола. — Ну й на чорта він тобі здався, отой патефон? Ще німці, бува, побачать.

— Я не боюся ні тучі, ні грому! — зухвало вигукує Сидір і, задиханий, упрілий, уже намацує пальцями ручку, щоб накручувати патефон.

— Бачили отаку людину? — звертається до мене Микола. — Кругом лежать повбивані люди, а йому музика в голові.

— А хіба я їх убивав? Чи, може, скажеш, я розпочинав війну? — настовбурчується Сидір. — Сталінові та Гітлерові піди про це розкажи, а від мене одчепися. Мене це не касається!

— Та може ж не сьогодні-завтра і тобі буде капут? — далі дорікає Микола Сидірові. — То й ти, наче обсмалений кабан, лежатимеш десь посеред вулиці. Треба ж мати людську совість...

— Ну й що ж, лежатиму, — не мовчить Сидір. — Завтра лежатиму вбитий, а сьогодні, перед смертю, заграю. Три роки не грав! Чи не так, Федю? — і торк, торк Федька ліктем під бік.

Микола безнадійно махнув рукою: ти йому, мовляв, стрижене, а він тобі — смалене.

— Пішли, — каже, — швидше. Бо вже починає поночіти.

Ми рушаємо далі.

Два дні і дві ночі живу я з земляками в монастирі. Власне, це тільки так кажеться — в монастирі, бо монастир, як такий, сьогодні вже не існує. Монастирські корпуси, в яких мешкали черниці, церква, дзвіниця, брама — все те, розвалене, на гамуз розтрощене, лежить тепер мертвою руїною — ні проїхати, не пройти. Цілими залишилися тільки підвальні приміщення, — ото в них мої земляки і розташувалися. Місця тут є вдосталь: дівчата облюбували собі кухню, хлопці — їдальню, а мене, свого гостя, примістили в приміщенні колишньої пекарні. Живеться мені, якщо брати на увагу обставини, в яких я останнім часом опинився, непогано: сплю на столі (черниці місили на ньому тісто), умиватися ходжу до Ельби, живлюся пшеничною кашею, що нею гостять мене приязні дівчата.

— Їжте, призволяйтеся! — припрошують щоразу. — Пшениці хватить...

Щодня — вже після сніданку — хлопці вирушають, як вони висловлюються, на «охоту», а дівчата тим часом переходять із кухні до їдальні: тут стоять великі столи, і їм, оцим новоз'явленим кравчиням, вигідно розташуватись із своїм шитвом. Безперестань щось деруть, порють, крають, латають, шиють. А пошивши котрась, скажім блюзку, мерщій надіває її на себе, стає перед дзеркалом (дзеркал хлєпці нанесли їм досить) — видивляється сама на себе, вихиляється станом, сюди-туди поводить плечима. А Зінька, Гнатова сестра, — до речі, найбільша серед них кивуха та моргуха, — вона, стоячи перед дзеркалом, ще й підморгне оком, наче сама себе похвалить: «дівчина — кругом ціснадцять!»

За ці два дні я дізнався: майже всі вони доводяться хлопцям родичками. Юстина з Надькою — Миколині небоги. Тося — рідна Федькова сестра. Зінька — Гнатова. І тільки яснокоса Килина нікому не доводиться родичкою, зате вона Сидорова любка.

Я іноді виходжу з пекарні до їдальні і починаю з дівчатами розмову.

— Як же вам, дівчата, працювалося в Гартмана? — запитую. — Важко?

— Працювати то було не важко, — розповідає Юстина, старша Миколина небога. — У теплому, в сухому. Та й робота не яка: прибирали, складали надруковане, пакували. Робили по часах, як і німці. В суботу робили тільки півдня, а в неділю й зовсім нічого не робили. На роботу ми не жаліємось. Біда — з харчами скупо. Доводилося спасатися бруквсю.

— Ви сіяли собі брукву?

— Та ні! — сміються дівчата. — Де б же ми її тут сіяли? В крамницях купували.

— Ото як пошабашимо в суботу та пообідаємо, — далі провадить свою розповідь Юстина, — то враз за торби й гайда по брукву. Знаєте куди? Аж до річки. Там, під залізнодорожним насипом, німкені торгують городиною. То ми ото до них...

— І що ж, німкені продавали вам брукву? Не відмовляли?

— Як часом. Коли в крамниці нема німців, то й продають. А як тільки увійде котресь із своїх, то вже кажуть нам: «Гераус!» Накупимо ото тієї брукви повні торби — є що нам гризти на цілий тиждень.

— Ще й хлопців підгодовували бруквою, — падає голос Зінька.

— Ну, а за своєю Михайлівкою скучаєте? — переходжу я до іншої теми. — Коли закінчиться війна, поїдете додому?

— Не поїдемо, а полетимо! — в один голос відповідають дівчата. — Як ластівки полетимо.

Згадавши про Михайлівку, я, бачу, цим самим зворушив їхні молодечі душі. Усі, як одна, поопускали на коліна руки, покинули шити і, вголос, мріють про ту жадану хвилину, коли вони знову опиняться під стріхами батьківських хат.

— Я, — каже Юстина, — як тільки ступну ногою на своє подвір'я, то так і бубухнуся на землю — цілуватиму кожну грудочку...

— А я, — блимає сизими очима тендітненька Тося, — сяду біля мами і цілий день дивитимуся на них, які вони тепер є.

— Ні, не так дівчата! — змітає рукою з лоба пасмо кучерявого волосся Зінька. — Ми зробимо так: підемо

всі гуртом до Вовчої та як заспіваємо «Лугом іду, коня веду», — луна на весь район розійдеться.

— Ой гляди, Зінько, — сумно похитує головою Юстина, — щоб нам не довелося співати десь далеко-далеко.

Зінька, видно, здогадується, що то за «далеко», про яке натякає їй Юстина.

— А хіба ми винні, чи що? — обводить вона запитливим поглядом своїх подруг. — Не самі ж ми сюди приїхали, — німці силою нас привезли.

— Там не питатимуть тебе, чи ти винна. Посадять у товарний вагон — і попрощаємося, Зіню, і з Михайлівкою, і з Вовчою. Сама знаєш, скільки безневинних людей із нашого села позабирали. — І Юстина скося поглядає на Килину, що сидить обіч неї.

Дівчата повтихали. Посумніли, захмарилися їхні обличчя. Юстина схилилася над шитвом і незграбно, наче сонна, шпортає голкою. Надька дивиться кудись у куток. Зінька з веселої та балакливої стала зажурена, хмуроока. У Тосі на віях, бачу, бринять сльози. А Килина, похапцем уставши з стільця, виходить з їдальні до кухні.

— Пішла плакати, — киває в слід Килині Юстина. — У неї батька забрало НКВД. На Соловках і вмер.

Мені стає прикро. Прошу дівчат пробачити: це ж я своїми розпитуваннями призвів їх до сліз.

— Та ви не турбуйтеся, — заспокоює мене Юстина. — Нам не первина плакати. Звикли до сліз. Поплачеш — на серці полегшає...

Одначе я встаю з стільця і йду до приміщення пекарні. Навіть зачиняю за собою двері. Може, дівчатам, коли вони залишаться самі, швидше виясняться їхні захмарені обличчя.

Надвечір повертаються з «охоти» хлопці. Потомлені, у поросі, з позбиваними щиколотками. Кладуть свої клунки на столі, скидають верхній одяг і всі, як один, до дівчат:

— Ей, хазяйки, подавайте на стіл кашу!

Але дівчата й не думають поспішати: їм насамперед кортить побачити, що хлопці принесли сьогодні з «охоти».

— Чого ж ви стоїте? — сердито гримає на них Сидір. — Давайте кашу!

— Спершу покажіть нам те, чим ви нас сьогодні обдаруєте, — каже Зінька, — а потім їстимете кашу.

— Ми вам як покажемо, то ви вихром звідси повилітаєте! — погрожує Гнат. — Чуєте?

— Та ви не дуже то кричіть, виструнчується перед братом Зінька. — Нас більше! — І до дівчат: — Берімося, дівчата, розв'язувати клунки, — а сама вже простягає руку до братового клунка.

— Гераус! — відштовхує Гнат сестру.

Та дарма: дівчата вирушають у наступ на хлопців. Юстина з Надькою добираються до дядькового клунка, Тося — до Федькового, Килина — до Сидорового, а Зінька, червона на виду, б'ється навкулачки з Гнатом.

Нарешті, бачачи, що непереливки, хлопці йдуть на поступки: розв'язують клунки, виймають принесену здобич і починають обдаровувати нею дівчат. Микола, бачу, дає своїм небогам по хустці та по шматочку туалетного мила. Федько приніс Тосі старі, але ще міцні, черевики. Зінька вже встигла накласти собі на голову хутрянний капелюшок — Гнатів подарунок — і вигинається в ньому перед дзеркалом. Одначе найкращий подарунок випав сьогодні на Килинину долю: Сидір приніс своїй любці не що-будь, а справжнє японське кімоно. Ясносине, квітчасте, як луки в червні. Де він його доп'яв — важко сказати. Мабуть, в напівзруйнованому будиночку (поблизу оперового театру, над Ельбою), в якому дотепер мешкав японський консул. Проте й себе Сидір не скривдив: показує всім нічну чоловічу сорочку, а крім сорочки — новий-новісінький фрак. Узяв його наопашки на плечі, топцюється посеред їдальні, вихваляється:

— От де, братва, піджачище! Такого піджака ви зроду не бачили! А матеріал який, подивіться, — аж виблискує!

Хлопці з дівчатами видивляються на Сидорів фрак. Хто — із заздрістю, хто — із скептичною посмішкою.

— Та який же це піджак, — каже Гнат, — коли в ньому нема й однієї поли?

— Тільки два хвости ззаду теліпаються! — глузує Федько.

— Ти, Сидоре, одріж к чортам собачим оті хвости, — радить хазяїновитий Микола. — Добрі онучі в повстяники будуть. А те, що зостанеться, носитимеш як жилетку з рукавами.

— Нічого я не одрізуватиму, — не погоджується Сидір. — І так носитиму. Піддягатиму під пальго. Тепліше буде. Та ви хоч понюхайте, чим пахне мій піджачище. Понюхайте! — підносить кожному до носа рукав фракка.

Усі нюхають. Юстина каже — одеколоном, Микола — туалетним милом, Зінька — чимсь з аптеки, а Гнат, чхнувши перед тим, каже: «Німецьким фашизмом пахне твій піджак, Сидоре!»

— Ет, що ви розумієте! — зневажливо кидає до всіх Сидір. — Цей піджак, щоб ви знали, пахне найдорожчими французькими духами. Розумієте? — І, старанно згорнувши фрак, несе його ховати до своєї скриньки.

Упоравшись з принесеною з «охоти» здобиччю, хлопці сідають обідати. Дівчата подають їм по тарільці каші, а самі тим часом розпитують хлопців, чи не бачили десь, бодай мертвого, Гартмана. Як їм у Гартмана не жилося, проте були всі вкупі. А тепер німці можуть їх порізнити.

— Лучче вже сидіти в цьому льоху та їсти пшеницю, — каже Юстина, — аніж бути порізненими.

— А хто ж думає йти звідси? Нікуди ми не підемо з цього підземелля, — категорично заявляє Сидір.

— Ще й як підеш! — посміхається Микола. — Побіжиш! З німцями, брат, шутки короткі: або в табір закинуть, або кулю в лоб уліплять. На те війна!

— Та ще яка війна — фашистська! — погоджується з Миколою Гнат.

По обіді, коли вже зовсім звечоріє, в монастирській їдальні починає діятися щось подібне до колишніх сільських досвідок. Світиться, замість двох, що весь час горять, чотири свічки. Хлопці й дівчата обсідають навколо найбільшого столу. Всяк щось робить. Юстина зарублює хустину — дядьків подарунок. Гося лає Федькові сорочку. Зінька з Надькою посхилялися над німецьким ілюстрованим журналом — видивля-

ються на малюнки. Микола з Гнатом грають у карти. Федько ворожить біля патефона. А Сидір з Килиною, вибравши відповідну хвилину, непомітно вислизнули з їдальні — пішли, як каже Зінька, «дивитися на небо». Не за великий час виходжу і я з-під земелля: хочеться трохи провітритися перед сном. Надворі видно як у день. Небо, осяяне загравами безупинної пожежі, горить кривавим багрянцем. Над руїнами кварталів, наче страшні примари, височать чорноголові димарі. Дивна річ: стіни й простінки здебільшого повалилися, а димарі, як один, стоять непорушні. І так усюди: цілий ліс димарів!

— Просимо до нашого гурту! — чую поблизу Сидорів голос.

— Утрюх не так страшно буде, — обзивається й Килина.

Бачу, обое сидять на довгастій кам'яній плиті. Плечо-пліч, голова до голови. Коли я до них наближаюсь, вони відхиляються одне від одного. Сідаю на краєчку плити. Десь поблизу щось затріщало, — видно, провалилася в будинку стеля, трохи згодом щось важке гупнуло, аж земля задвигтіла, — завалилася стіна...

— Ой як страшно! — тремтячим голосом каже Килина і, злякана, тулиться плечем до Сидора.

*

Що воно за знак? Поснідавши разом з усіма, я вже встиг сходити на розвідку (щодня шукаю представників міської влади), а хлопці чомусь ще й досі не вирушають на «охоту». Позбиралися з дівчатами в кухні і підняли там словесну веремію: кричать, галасують, сперечаються. За що саме — не доберу, але мені вчувається: мої земляки збираються когось женити. Тема, як на мою думку, невчасна й недоречна. Бо чи ж до женіння котромусь із них, коли вони, зневолені й віддалені на велику відстань од своїх батьків-матерів, туляться в оцьому темному підземеллі, живляться самою пшеницею і щохвилини ждуть на якусь небезпеку: або бомби, як оце днями, посиплються на їхні голови, або прийдуть німецькі поліцаї і живосилом спровадять їх кудись до іншого господаря на роботу. А втім, нехай собі сперечаються, нехай когось там же-

нять. Якби я був людиною їхнього віку, то, мабуть, робив би те саме.

Щоб не сидіти без діла, виймаю з теки аркуш паперу і починаю нотувати свої сьгоднішні враження.

«17 лютого 1945 року. Вже четверту добу горить Старий Дрезден, однак представників міської влади нікого не чути й не видно. Можливо, всі вони загинули, а може, врятувавшись від смерти та повтікавши світлозаочі, бояться вертатися на це кладовище. Щоправда, сьогодні вранці звідкись взялися рятувальні загоны — військові. Солдати, у захисних масках, з важкими кайлами в руках пробираються до підвальних приміщень і, присвічуючи там електричними ліхтарями, виносять на поверхню трупи загиблих людей. Кладуть їх рівними рядами. На кожному пішході, від рогу до рогу, довгою смутою лежать людські трупи. Жінки, діти. Чоловіка зрідка побачиш. Одяг на них цілий, не видно на тілі поранень. Зате обличчя в усіх зчорнілі, аж ніби сині, — подушилися від диму...»

— Чи можна вас побезпокоїть? — чую Миколин голос.

— Прощу, сідайте, Миколо, — показую йому на стілець. — Кого ви там жените?

— А хіба ви чули? — чогось ніяковіє Микола, сівши на стільці.

— Певна річ, чув. Двері ж навстіж повідчиняні. З ким то вам такий клопіт?

— Та з ким же, як не з Сидором, — чуває Микола потилицю. — Як снігу влітку, заманулося йому женитися.

— Коли ж? Як повернеться додому?

— Та де вам! Тут, у монастирі.

— З Килиною?

— З нею ж. Вони ще з дому любляться. Доки, каже, я страждатиму нежонатим?

— То, може, в них діло дійшло до такого стану, що вони мусять женитися? — стиха, щоб ніхто не почур, запитую Миколу.

— Е, ні! — заперечливо мотає головою Микола. Килина не з такого десятка. Сидір — то такий хлюст що й без Загсу оженився б. А Килина — ні. Я, каже, хочу щоб усе було по закону — щоб у мене було світле око,

коли мені доведеться повернутися з Німеччини додому. Бо як не записатися в Загсі, а Сидір, бува, десь дінеється, а в мене, каже, може бути від нього дитина, — то що мені скажуть мама? Де ти його, питають, узяла? З ким придбала? Може, воно німченя? То забирайся з ним туди, де досі віялася... І Килина правду каже: хлопцеві воно море по коліна, а дівчині — п'ятно!

— І до чого ж ви добалакалися?

— Та ні до чого. Сидір в одну душу — женитися, а Килина — я, каже, согласна, тільки, щоб усе було по закону. Значить, щоб записатися в Загсі. А де ж вони тут запишуться? Німці — чорти б їх забрали! — забороняють нам женитися. Кажуть: ми привезли вас сюди діло робити, а не дітей плодити. Отака рахуба з тим Сидоровим женінням.

Микола трохи помовчав, далі, несміливо поглядаючи на мене, каже:

— Тепер уся Сидорова надія на вас.

— На мене? — дивуюсь я. — А що ж я можу зробити? Чим допоможу Сидорові? Знайомих німців, що зареєстрували б Сидорів з Килиною шлюб, у мене нема.

— Ні, я не про те кажу, — ближче підсовується до столу Микола. — Це мене Сидір до вас прислав. Піди, каже, до них, Миколо. Посовітуйся. Вони, каже, людина бувала, закони всякі, мабуть, знають. То, може, вони составлять нам з Килиною якусь бомагу. Ну, щоб ми вроді в Загсі записані були. Та ви, мабуть, тільки добре посмієтеся з Сидорової витівки. Ну, а як він мене попросив побалакати про це з вами, то я й прийшов.

І, діставши з кишені тютюн, Микола почав скручувати цигарку. А я тим часом давай міркувати над Сидоровою справою. Сміятися, як про це думає Микола, мені з Сидора не випадає. Хлопець з дівчиною ще здавна любляться, хочуть побратися, але їм не вільно брати шлюб у цій країні. Що ж тут смішного? Ні, не сміятися, а, навпаки, допомогти йому треба. Щоправда, я ніякий юрист, не адвокат, проте зумію скласти Сидорові такого папера, який матиме не тільки моральну вагу, а, за певних обставин, і законну силу.

— Гарзд, — кажу я Миколі. — Нехай Сидір не журиється: я напишу йому такого папера.

— Вірне слово, напишете? — аж не всидів — підвівся на ноги Микола. І — радий, ніби не Сидір, а сам він має женитися.

— Напишу.

— І то буде по закону?

— Так, буде по закону. Тільки скажіть мені, Миколо, як Сидора з Килиною по-батькові, їхні прізвища та коли вони народжені.

Микола все те знає напам'ять: Сидір Кирилович Ободенко, Килина Трохимівна Кульбачна, обое 1924 року народження.

— Тепер ідіть собі, Миколо. Коли треба буде, я вас покличу.

Микола ще й з порога запитує:

— А чи ж то й справді буде по закону?

— Я вже сказав вам — все буде по закону.

Микола не пішов, а підтюпцем побіг хвалитись Сидорові: «Вони составляють таку бомагу, що все буде по закону». А я, вийнявши з портфеля кілька аркушів паперу, заходжуюся біля тієї «бомаги». Спочатку зробив чернетку, а після надрукував на Ремінгтоні два примірники «Шлюбної грамоти», як я назвав той документ. На обох примірниках поставив свій підпис. По тому кличу до себе Миколу.

— Оце вам, Миколо, Сидорова та Килинина «Шлюбна грамота».

І наспіх, коротенько, розповів йому, що в тій «Шлюбній грамоті» написано. Такий то й така, року 1924 народжені, з власної волі, вирішили побратися, а з огляду на те, що німецькі установи відмовилися оформити їхній шлюб, ми, нижчепідписані, власними підписами стверджуємо правдивість та законність шлюбу вищезгаданих Сидора Ободенка та Килини Кульбачної.

— Я, як самі бачите, — показую Миколі свій підпис на папері, — підписався. Підпишіться і ви всі, крім Сидора та Килини. Їм не треба підписуватися. Розумієте?

— Розумію, — киває головою Микола. — І то вже буде по закону?

— Я вже не раз вам казав — буде по закону! — відповідаю підвищеним голосом, бо Микола отим своїм «чи по закону?» починає мені набридати.

— Та я нічого... Мені воно байдуже, — виправдується Микола. — Тільки ж Килина весь час допитується, чи буде воно по закону.

— Скажіть Килині таке: якщо Сидір десь дінеться, то нехай вона, — вже вдома, в Михайлівці, — сміливо йде з оцим папером до сільради. Там, зваживши на обставини, в яких Сидорові з Килиною доводиться дружитися, визнають їхній шлюб за законний.

— Добре було б ще й печаткою припечатати, — стоїть на порозі Микола. — Сильніше було б.

— Можете й двадцятьма печатками припечатувати, але де ви їх візьмете? — кажу я зсерця.

Микола пішов, а за десять хвилин знову стоїть передо мною з «Шлюбною грамотою» в руках. І чогось веселий, усміхнений.

— Усі, — показує мені папер, — попідписувалися. А ми з Сидором ще й печаткою пристукнули. Бачите? Знайшли в закапелку.

Дивлюсь я на відбитку тієї печатки. Вся вона на папері не вийшла: кількох літер бракує. Перекладаю на українську мову: «Ж і н о ч и й м а н а с т и р с в я т о ї . . . з и» (чи не Терези?).

-- Ну що ж, якщо припечатали, то буде припечатано, — кажу я Миколі. — Віддайте один примірник Сидорові, а другий — Килині. Нехай вони бережуть ці папери як зіницю ока.

Отак, ніколи в своєму житті не будши ні священником, ні працівником Загсу, я, звичайна людина, увів закон моїх земляків — Сидора Ободенка та Килину Кульбачну.

*

Тільки сьогодні, вже на п'ятий день після тієї страшної катастрофи, мені, нарешті, вдалося натрапити на реєстраційний пункт, де провадиться запис потерпілих від бомбардування людей. Розпитавши мене про все докладно, старий віком, без жадної волосини на голові, службовець видав мені належну посвідку про те, що я втратив усі свої речі. На спеціальному бланку, з печаткою й підписом. Зраділий — тепер мені

вільно пускатися в дальші мандри — поспішаю до манастирського підземелля, щоб сповістити про це своїх земляків. Аджеж і їм, не мавши отаких посвідок, небезпечно вирушати звідси кудинебудь: німці, може статися, обвинуватять їх як таких, що повтікали з місця дотеперішньої праці.

Ось уже й манастирський сад. Проміж дерев бачу: при вході до підземелля стоїть Микола. Лівою рукою він мацає себе за шию, а в правій тримає відро, — видно, з водою. Мабуть, ходив до Ельби. Побачивши мене, запитує:

— Про війну нічого там не чули? Чи скоро вже їй кінець?

— Ні, про війну нічого не чув, — зупиняюсь я біля нього. — Але одну новину я таки маю.

— Яку? Може й нам скажете?

— Чому ні? Скажу. Сьогодні я, нарешті, натрапив на реєстраційний пункт, де видають розбомбленим ось такі посвідки. — Показую Миколі свою посвідку. — Дивіться, тут написано: «тоталь», тобто, по-нашому кажучи, я втратив під час бомбардування Дрездену всі свої речі.

— То, може, ви й нас поведете туди? — запитує мене Микола. — Завтра. Сьогодні вже пізно. Вечоріє.

— Охоче поведу. Мені не важко.

— А тепер і я вам скажу про одну новину, — таємниче посміхається Микола. — Сидір справлятиме сьогодні ввечорі своє весілля.

— Весілля?! — не йму я віри його словам. — Жартуєте, Миколо!

— Ні, не жартую, кажу правду, — запевняє мене Микола. — Сидір уже й самогону наварив. З пшениці.

— Та яке ж може бути весілля, коли, ви самі бачите, що тут діється? — показую рукою на навколішні руїни.

Микола ніяковіє: він, видно, пристає на мою думку. Починає розповідати:

— Я одговорював Сидора. Облиць, кажу, своє весілля. Не місце, не час. Кругом розор: усе горить, валяється, люди повбивані лежать... Та він на мої слова не потурає. Якраз, каже, тепер і час справляти весілля. Ми не працюємо, нема над нами господаря, нема

німецьких поліцаїв, фашистської власті. А вбитими німцями ти мені, каже, не мороч голови. Якби я лежав на їхньому місці вбитий, то німці за мною не журилися б: пили б, їли, женилися, весілля справляли. Так воно, каже, в світі ведеться: мертвим помагається лежати, а живим — жити. Дайош, каже, увечорі весілля! Отакий клопіт мені з Сидором. Хоч каравул кричи — не слухається.

Трохи помовчавши, Микола давай мене просити:

— Побалакайте ще ви з ним. Він вас послухається. Бо якось воно не той... совість мене мучить...

Спершу я вирішив був поговорити з Сидором — нехай він облишить думку про весілля, а за хвилину роздумав. Що ж, цей кострубатий парубок і мені може сказати те саме, що він сказав Миколі: «Мертвим помагається лежати, а живим — жити». І, з свого погляду, він, можливо, матиме рацію.

— Ні, — кажу Миколі, — я не говоритиму з Сидором про його весілля. Нехай робить, як знає.

І йду сходами до підземелля. У приміщенні пекарні, скинувши пальто, лягаю спочити. За день находився: болять ноги, важчає голова, хилить на сон. Одначе беру до рук мапу Німеччини (хлопці десь її знайшли) і пробую розшукати шлях, яким я маю піти в дальші мандри. Куди ж саме лежить моя путь? Ясно, до Баварії, де я маю знайомих земляків... Мюнхен, Нюрнберг, Авгсбург, Майн, Дунай, Ізар... В очах мені туманіє, назви міст переплутуються з назвами річок, мапа випадає з рук — я засинаю.

Чи довго мені випало спати — не знаю, але, прокинувшись від голосного реготу, я, дуже здивований, протираю очі: в ідальні повно-повнісінько світла, мабуть, свічок із десять світиться, — справжня святкова ілюмінація! А посеред приміщення відбувається така комедія, яка, здається, й мертвого розсмішила б: хлопці убирають молодого! Ось вони наділи на Сидора нічну чоловічу сорочку, — ту саму, що він приніс позавчора з «охоти», і тепер видивляються на неї з усіх боків. Ця сорочка, біла, широка, аж до п'ят завдовжки, має бути «верхньою», бо другої білої сорочки в Сидора нема.

— Довжелезна, як у старої баби! — зауважує Гнат.
— І широка, — видно, з пузатого фашиста! — сміється Федько.

— Треба по пояс одрізати, — радить Микола. — Бо ціла в штани не влізе.

— Улізе! — запевняє Миколу Сидір. Не лізтиме — убгаємо! — і, підсмикнувши обома руками сорочку догори, бгає її в штани. — Та допомагайте ж — гукає до хлопців. — Чого ви пороззявляли роти? По-стаханівському!

Хлопці допомагають Сидорові. Убгали сорочку в штани, позастібали гудзики, і та частина Сидорового тіла, що нижче пояса, тепер подібна до великого шкільного глобуса — хоч вимальовуй на ній материк, острови, моря та океани.

— Давайте комірець! — командус Сидір.

Є й комірець, твердий, цупкий (десь то Сидір його «свиснув»!), але нема ні петельок, ні запонок. Хлопці пристібають комірець до сорочки нитками. Краватки так само нема.

— Обійдуся і без галстука, — каже Сидір — Аби сорочка була біла. — І знову до хлопців: — Чого ж ви стоїте? Давайте піджака!

Наділи хлопці на нього і фрак. Після відійшли трохи геть і видивляються на молодого. Дивлюся на нього і я, — звичайно, з пекарні. Боже! Що за чупирадло? Елегантний фрак — і старі валянки на ногах! Твердий комірець — і настобурчена Сидорова кучма! Але найдужче мене смішить отой «глобус», з якого дугою спускаються донизу «хвості» елегантного фрака.

— Молодий готовий! — гукає кудись до кухонних дверей Гнат. — Дайош молоду!

За якусь хвилину до їдальні входять дівчата. Юстина несе на великій тарілі цілу гору прісних коржів (Сидір наток із пшениці борошна). Тося виступає з кошиком, в якому виблискують склянки (чарок нема). Надька, притуливши до себе, мов малих двійнят, несе дві пляшки з самогоном. А слідом за цією трійцею, в парі з Зінькою, до їдальні входить молода. У квітчастому японському кімоно, з разком голубого намиста на шії, з трьома гребінчиками в білявому волоссі. Дівчата, видно, добре попрацювали над обличчям моло-

дої: вимальовані щоки, підведені очі, начорнені, наче в сажі, брови. І все те, на мою думку, вони даремно робили, — адже Килина й так, без їхнього малювання, гарна з себе дівчина.

До мене приходить Микола, кличе на весілля.

— Воно годилося б, — каже, — щоб молоді просили вас на весілля. Та вони чогось соромляться.

Що ж мені робити? Не піти? Відмовитися? Алеж земляки можуть подумати, що я гребую їхнім товариством. Це — поперше. А друге — якщо я одружив Сидора з Килиною, то, логічно, повинен взяти участь в їхньому весіллі.

Іду. Земляки просять мене, щоб я першим сідав за стіл.

— Будьте, — кажуть, — весільним батьком.

— Дуже вам дякую за честь, — відказую, — але весільним батьком мені не випадає бути: я не знаю обов'язків весільного батька. Тим то пропоную — нехай молоді першими сідають за стіл. Сидоре! Килино! — звертаюся до них, — сідайте.

Посідали молоді, а слідом за ними й ми всі розсідаємося навколо найбільшого столу. Починається весілля.

— Вип'ємо! — гукає до всіх Сидір. — Ми ж цілих три роки і не нюхали самогону!

П'ємо по чарці (склянками), закушуємо прісними коржами, згадуємо всіх тих, кому під цей час, мабуть, і не сниться, що про них тут мова. Спочатку пили за молодих, потім — за їхніх батьків-матерів, а далі вже пішло, пішло й пішло: і за Гартмана (може, його нема й живого?); і за рудого Фріца, що до Зіньки, анахтема, залицявся; і за фройлян Емму, яка скубла Сидора за чуприну... Але що то значить — випили люди по чарці: де й ділася з їхніх облич дотеперішня понурість, смуток, журба. Веселі й гомінкі, мої земляки своїм гучним сміхом виповнюють усю їдальню. Килина, дарма що соромлива на вдачу, вже тулиться плечем до Сидора. Гнат, присунувшись до Надьки, обіймає дівчину за стан. Юстина виціловує свого дядька — Миколу. А Зінька за щось завелася з Федьком і січе до нього по-німецькому: «гераус! гераус!»

Коли це Сидір як схопиться з стільця, як загукає до Федька:

— Федю! Накручай машину! Ми ж три роки не танцювали!

Почувши Сидорів заклик, хлопці й дівчата повставали з стільців, вигукують гуртом:

— Танцювати! Три роки не танцювали! Федю! Вальс...

Але Федька не треба просити: він уже сидить кінець сусіднього столу і накручує, як кажуть хлопці, «машину». Спочатку чути якесь харчання, свисти, а після в усьому приміщенні розходяться м'які звуки вальсу.

Хлопці з дівчатами виходять на середину приміщення, беруться за руки, стають до танців. А я тим часом переходжу з їдальні до пекарні, гащу свою свічку, що досі там світилася, і, лежачи на столі, стежу за танцюристами. Юстина танцює з Надькою. Гнат — із Зінькою. Микола трохи чи не на руках носить тоненьку й гінку, як лозина, Тосю. Сидір крутиться з Килиною. І я тільки зараз зауважую, як у молодих на руках виблискують золоті речі: в Сидора — годинник, у Килини — браслетка (звичайно, роздобуті на «охоті»). Танцюють мої земляки не можна сказати, щоб доладно: збиваються з такту, часом наступають одне одному на ногу, штовхаються. Проте, танцюють. Можна з певністю сказати, що стіни оцієї монастирської трапези, як черниці називали свою їдальню, ніколи не бачили й не чули чогось подібного до того, що зараз тут діється. Музика, танці, вигуки, сміх, реготи... Одначе нехай свята... з а) (чи не Тереза?) не гнівається за це на моїх земляків, — адже вони, зневолені жити на чужині, вже три роки не пили по чарці, не танцювали, не веселилися...

Аж тут, наче несподіваний постріл із-за рогу, хтось як гукне по-німецькому:

— Гальт!

І в цю ж хвилину все в приміщенні їдальні затихло. Ні тупотіння ніг, ні сміху, ні звуків музики — нічого того не чути. Що сталося? Хто гукнув: «гальт»? І бачу: хлопці з дівчатами стоять наче покам'янілі, а біля них пораяються (обшукують) двоє людей у цивільному

одязі; третій, так само в цивільному одязі, стоїть з напоготовленим револьвером у правій руці. Не встиг я збагнути, що й до чого, як один із прихідців схопив Сидора за руку, другий — Килину — тягнуть їх кудись з їдальні. А третій штовхає цівкою револьвера Сидора в спину, вигукуючи: «Шнель! шнель! шнель!» І повели, навіть не причинивши за собою дверей. А хлопці з дівчатами стоять непорушні, як досі стояли. Налякані, приголомшені, понімілі. І лише за хвилину, чую, котрась із дівчат шепоче:

— Куди ж це вони їх повели?

— Цить! — перепиняє її Микола. — Мовчи!

Та й далі стоять посеред їдальні мовчки, — тільки очима між собою злякано ззираються, ніби одне одного запитують: «Що ж нам тепер робити?»

І раптом — трісь! трісь! — два постріли почулися з-над землі.

— Боже мій! — скрикує не своїм голосом Юстина. — Вони їх постріляли!

Дівчата в плач. Хлопці хвилюються: не знають, що їм тепер робити — чи тікати з підземелля, чи лишатися тут.

— А чи ж я не казав Сидорові, щоб він не справляв весілля? — тремтячим з переляку голосом каже Микола. — Ні, не послухав. Тепер і сам загинув і Килину занапастив.

— Це нас Бог покарав, — схлипує Юстина. — Весілля справляємо у монастирі. . .

— Хоч би ж було отого дурного самогону не пити, — кається Микола.

Одначе найдужче за всіх каюсь я. Наробив, накоїв, — гарячим свірдлиом свердлить думка мою голову. Міг же був поговорити з Сидором, щоб він облишив справляти своє весілля. Навіть можна було б нагримати на цього кострубатого парубка, — він, напевно, послухався б мене. Але я того не зробив. Що більше: сам узяв участь у весіллі. А наслідок — страшна трагедія. Сидорові й Килинині батьки-матері виглядають своїх дітей з неволі, а вони, обоє постріляні, трупом лежать на далекій від Батьківщини землі. . .

— Що ж ми маємо тепер робити? — запитує товаришів Гнат. — Чи залишатися тут, чи. . .

Але Гнатові не вдалося закінчити свого речення: Микола затулив йому долонею рота.

— Цитьте! — показує очима на вхідні двері. — Здається, хтось іде?

— Авжеж, іде, — міниться на обличчі Федько.

— Це вони по нас ідуть! — хапає Юстина Миколу за руку. — Що нам робити?

— Гасіть свічки! — наказує Микола.

Кинулися всі до свічок. Погасили, а самі, хто куди влучить: яке до кухні, яке в куток, а Федько ускочив до пекарні і, чую, заліз під мій стіл. Та й затихло все. Ніхто ніде ані поворухнеться, ані, здається, не дихне. Правду казавши, мені й самому не дуже то дихається: серце поривається кудись догори, до горла, спирає дух. Проте я з не абиякою напругою прислухаюся до того, що діється біля вхідних дверей. Чую: хтось переступив через поріг. Зупинився. Шепоче. От-от, думаю, блисне електричний ліхтар. І раптом чую голос від дверей:

— Навіщо ж ви погасили свічки?

Я наче й не лежав на столі — схопився на ноги: це ж Сидорів голос! Невже? . . .

А з усіх кутків чуються запити:

— Це ти, Сидоре?!

— Та вжеж не хто, — відказує Сидір. — Світить свічки!

— А де ж Килина? — гукає з кухні Зінька.

— Тут, коло мене стоїть . . .

Лопотять ноги, блискають сірники, засвічуються свічки. Хлопці з дівчатами підступають до зхідних дверей і, побачивши Сидора з Килиною, всі аж ахають: Сидір стоїть в самій нічній сорочці, а Килина — в спідній спідниці. Елегантного фрака, японського кімоно, залотого годинника, браслетки — нічого того й сліду на них нема.

— Німці вас пороздягали? — не спускає Микола своїх очей з Сидора.

— Які там німці! — кидає сердито Сидір. — Сволота! Банда! Якоюсь — чи польською, чи чеською, чи чорт їх знає, якою мовою вони говорили . . .

— А на кого ж вони стріляли? — запитує Гнат.

— Ні на кого. В небо. Щоб налякати мене, бо я не давав їм піджака. — І враз: — Чорт із ними! Сідаймо братва, за стіл та двинемо по чарці.

— А може, Сидоре, годі б уже нам пити? — пробус Микола зупинити молодого.

— Чому там годі? Ми ж три роки не пили по чарці, три роки не веселилися, три роки...

І, не докінчивши, Сидір бере Килину під руку і йде з нею сідати за стіл.

*

Учора я водив моїх земляків на реєстраційний пункт, де вони дістали потрібні їм посвідки, а сьогодні вирушаю в дальші мандри. Хлопці з дівчатами не одходять від мене ні на крок, гуртом умовляють, щоб я залишився з ними. Нам з вами, кажуть, і веселіше, і не так страшно. А як закінчиться війна, поїдемо, кажуть, з нами на Вовчу.

— Ми виберемо вас на голову колгоспу, — жартують хлопці.

— Ні, ми виберемо вас за бригадира, — кажуть дівчата.

Мені, звісна річ, шкода розлучатися з земляками. Рівно тиждень тому звела мене доля з ними, і, мені здається, за цей час я побував десь на Україні — в степовому селі, подихав тамтешнім повітрям, наслухався солов'їного співу, напився з прапрадівської криниці холодної води. Одначе мушу розлучитися: така моя доля.

— Ні, — кажу я до своїх земляків, — туди, куди ви мене запрохуете, не випадає мені дорога. А вас прошу зробити так: коли вертатиметеся з Німеччини додому, поклоніться по дорозі маему Гайчурові, що впадає у вашу Вовчу. Там, на березі тієї степової річки, я народився, там прожив свої дитячі роки і звідти ж таки, сімнадцятилітнім юнаком будши, вирушив у широкий світ.

І тільки зараз назвав їм ту місцевість, звідки я походжу родом.

Найдальше мене випроводжав Микола. Ступаючи поруч мене, він зажурено казав:

— От ви кажете, що вам не випадає дорога в наші краї. Таке воно станеться й зо мною. Їм, — кивнув Ми-

кола головою кудись назад, — нічого боятися: їх німці забрали з дому вісімнадцятилітніми. А мені тоді йшов уже двадцять другий рік. Мусів би бути на фронті. Тільки за що ж мені було йти воювати, за що вмирати? За Сталіна, що звів із світу мільйони безневинних людей?.. Та дарма! Я маю двоюрідного брата в Ганновері. Як буде мир, подамся до нього. Він так само не думає вертатися додому...

Біля мосту, що через Ельбу, ми довго стискали один одному руки.

— Може, колись ще побачимося, — каже Микола.

— Що ж, може й таке трапитися: на віку, як на довгій ниві, — підбадьорюю я Миколу.

Перейшовши мостом Ельбу, я зупинився і став дивитися на протилежний берег: Микола ще й досі не рушав з того місця, де ми з ним попрощались, і, знявши з голови свою капловуху шапку, махав нею в повітрі. Я відповідав йому тим самим. Після вирушив далі — пішов у напрямку Нового Дрездена, звідки до моїх вух долітали уривчасті звуки залізничного гудка, який, здавалося, гукав: «Швидше! швидше! швидше!»

І я придав ходи в ноги.

САНДРА

Сорок п'ятий рік долічував останні дні місяця квітня. Залізничні поїзди в той час уже не доходили до Карлсбаду (обидва вокзали були розбомблені), тим то й цей поїзд зупинився за якийсь кілометр від міста. Далі пасажирів повинні були йти пішки. Багатьом це не подобалося, — не квапилися виходити з вагонів. Тільки сам-один Бовкун, щойно зупинився поїзд, схопився з лавки, узяв свої речі і швиденько побрався до дверей. Надворі став роздивлятися, куди йому йти. Пообабіч залізничної колії зеленіли картинуваті поля, а ген там далі, де розгонисті рейки вганялися в плетиво передміських садів, стояли кряжисті кам'яниці Карлсбаду. І Бовкун, посунувши на потилицю кашкета, похилив понад колією.

— Дядьку! Пождіть і нас! Чуєте, дядьку?! — почулися позаду чийсь голоси.

Бовкун зупинився, озирається. Ага, це хлопці, що їхали в одному з ним вагоні, підбігцем наздоганяють його. Казали — колгоспники з Херсонщини. Пристояв. Коли хлопці — їх було троє — добігли до нього, він давай виговорювати їм:

— І чого це ви, хлопці, роздядькалися? «Дядьку! Дядьку!» Наче на якогось колгоспного свинопаса. Могли б якось культурніше до мене звернутися.

— Та ми ж не знаємо, хто ви такий, — виправдувалися хлопці. — Скажіть нам: як вас звати?

— Пилип Захарович — так я звуся. З вищою освітою. Інженер... — вихвалявся перед хлопцями Бовкун, хоч насправді з нього був ніякий інженер: до війни він працював обліковцем на фабриці кондитерсь-

ких виробів, де, до речі, працювали переважно жінки. Ото була вся його «інженерська освіта». — Чого це ви за мною гналися? — нарешті запитав хлопців.

— Щоб ви, Пилипе Захаровичу, повели нас у Карлсбаді до Арбайтзамту. Може б, він послав нас на якусь роботу.

— Добре, хлопці, — вже трохи іншим тоном заговорив Бовкун. — Мені й самому треба навідатися до того Арбайтзамту. Ходімо!

Пішли. Одначе їхні надії на Арбайтзамт були марні: карлсбадські арбайтзамці нічим не змогли їм допомогти. Карлсбад, сказали, — курортне місто. Нема в ньому ні фабрик, ні заводів. А як щось і було, то тепер лежить розбомблене. Подавайтеся, мовляв, на захід. Можливо, там знайдете собі якусь роботу. А в поїзд можна сісти лише на наступній станції. Звісно, добра порада, алеж до тієї станції щось із сім кілометрів. А вже заходить сонце. Одначе, не довго думаючи, поволоклися з міста, бо в Карлсбаді не було де переночувати. По дорозі зупинилися — відпочивали. Отож тільки десь опівночі надибали потрібну їм станцію. Звернули з дороги, наближаються до дверей станційного будинку, а звідти виходить якийсь чоловігя із засвіченим ліхтарем у руках, — видно, сторож.

— Чого вам треба? — питає по-німецькому.

— Поїзда нам треба, — відповідає Бовкун. — Хочемо їхати далі на захід.

— Нікуди ви не поїдете, — каже сторож. — Поїзди вже третій день сюди не доходять. — Потім підносить догори ліхтаря, присвічує до прихидьців. — А хто ж ви такі? Звідки? — запитує.

— Українці. З України.

— То ось що я вам скажу, українці, — опустил сторож руку з ліхтарем донизу. — Он там, — показує в напрямку, де чорніють валки вагонів, — живе цілий табір ваших українців. Ніхто вже ними не цікавиться, ніхто їх не чіпає. То йдіть і ви до них.

— Добре, — обзивається Бовкун. — А що ж вони їдять, чим живляться?

— Дістають харчові картки від бурмістра, що в сусідньому селі. Так і живляться. І ви дістанете такі

картки. А на роботу махніть рукою. Яка може бути робота, коли не сьогодні-завтра війні капут.

— Дуже дякуємо вам за пораду, — помацки налапає Бовкун сторожеву руку, щоб потиснути. — На жаль, не знаємо, як вас звати.

— Пан Кашек, — каже сторож, — чех. Начальник станції так само чех. — Потім, притишивши голос, майже пошепки додає: — І земля оця, на якій ви стоїте, теж чеська. Як тільки Німеччина капітулює, сюди прийде чеська влада. Розумієте? Ну, йдіть собі до своїх, — посвітив сторож ліхтарем дорогу.

Бовкун, дуже зраділий, що їм пощастило наткнутися на цього пана Кашека, повів за собою хлопців. Пішли шукати порожнього вагона, в якому вони могли б переночувати. А завтра, мовляв, буде видно, що їм робити. І знайшли. Вантажний вагон, без приступків. Повлазили, присвітили — чисто, сухо, двері, здається, щільно зачиняються. Потомлені з дороги, мерщій кидають на підлогу свої речі, а вслід і самі падають на них головами. І вже ніхто не говорить, не обзивається: засинають.

Бовкун усю ніч спав без прокиду. А коли прокинувся вранці, побачив: до вагона крізь щілини біля дверей зазирає проміння вранішнього сонця. Звідкись долітають людські голоси. А ось тут десь, поблизу вагона, якась жінка гримає на свою дитину: «Не бери, Ясю, в рот землі! Чуєш? Мама битиме». Бовкун підвівся з підлоги, відсунув трохи двері — видивляється. Навпроти, сягнувши аж під небо, стоїть височенна гора, покрита густим лісом. Попід горою пролягає звивиста дорога. По цей бік дороги, вздовж станційної території, — стоси дощок, колод та залізничних шпал. У точках між стосами дощок примостилася на колоді молоденька жінка. Сіре пальто наопашки, в темних окулярах, в острішкуватій хустці, що насунулася на лоб. Тримавши в руці невелику паличку, жінка щось креслить нею на землі. Біля ніг вовтузиться — може, однорічне — дитинча. Мабуть, той самий Ясь, якому мати наказувала не брати землі в рот.

«Треба запитати її про воду. Щоб умитися» — мигнула Бовкунові в голові думка.

Скакнув із вагона на землю і попрямував до незнайомої жінки. Привітався, запитує про воду.

— А он там, за вагонами, — показала жінка паличкою, — є річка. Звідти всі беруть воду.

— Дякую, пані. — Бовкун намірився був піти геть, але хлопчик, що досі смакав матір за полу пальта, перейшов до нього — смакає за холошу. — Це ти, мабуть, Ясь, який бере в рот землю? — нахилився до дитини, придивляється: медзате, окасте, з цілим руним рудуватого волосся на голові. Ні трохи не подібне до матері. Мабуть, у батька вдався цей Ясь. — А де ж, Ясю, твій татко? — не витримав — запитав Бовкун.

— Нема в нього татка, — обізвалася похнюплена мати. — Забіг.

— Забіг? — нічого не зрозумів Бовкун. — Куди ж, перепрошую, пані, міг забігти ваш чоловік? Чи ви, може, жартуєте?

— Ні, я не жартую. З чешкою втік до Чехії. А нас з Ясем залишив самих, — відповідає жінка, щораз нижче опускаючи голову.

Бовкун, з якого був досвідчений зальотник, в одну хвилину зметикував: ця жінка — солом'яна вдова. Та ще ж яка: молоденька, гарненька, червоновиденська. Не він буде, коли не підкотиться до неї ближче.

— Дорога пані! — з не абияким почуттям вигукнув Бовкун. — Та це ж, мабуть, сам Бог звів нас до купи.

— Про що ви? — сполохано зиркнула на нього крізь темні окуляри молода жінка.

— Зараз скажу. Дозвольте пані, коло вас присісти?

— Прошу.

— Про те, — сів на колоді Бовкун, — що така сама доля й моя, як ваша. Вас покинув чоловік, а мене — дружина: утекла з французом до Франції, — почав вигадувати не знати що про себе. Бо свою дружину, і то з купою дітей, він залишив удома. — Та нехай спробує! — далі провадив зальотник. — Нехай, кажу, спробує. Другого такого чоловіка ніколи не знайде. Я, треба вам сказати, пані, людина з вищою освітою. Інженер. Заробляв великі гроші. Дружина в мене нічого не робила. Служницю мала... Перепрошую, пані, як вас звати? — раптом запитав.

— Сандра, — відповіла жінка.

— А по-батькові?

— Не треба ніякого по-батькові. Та й панею мене не називайте. Мені до пані далеко. Я ще молода. Кажіть: Сандра. От і все. А вас як на ймення? — і собі запитала.

— Пилип Захарович. Дружина звала мене Пилею. — Бовкун підсунувся до Сандри ближче, допитується: — А хто ж такий був ваш чоловік?

— Військовик... Попав в оточення під Києвом... Тоді ще він був нежонатий... — Неохоче і щоразу запинаючись, ніби виважуючи кожне слово, розповідала Сандра. — Німці пустили його додому... Тоді ми й одружилися... Потім німці забрали нас до Німеччини на роботу... Ну, а тут сталося таке, що він зійшовся з чешкою... Тепер сама не знаю, що зо мною буде...

— Так, становище ваше, Сандро, тяжке. Ви з малою дитиною. Трудно буде десь улаштуватися. А вертатися додому після війни і не думайте. Ви дружина військового. «Зрадника». Дитину відберуть, а вас до Сибіру запроторять. Одначе не журіться. Не без добрих людей у світі. Хтось допоможе. От і мене б узяти. Як тільки закінчиться війна, я одразу ж найду собі працю. Інженера будь-де приймуть на роботу. Великі гроші зароблятиму. Отож, якщо б нам довелось десь близько бути, я з дорогою душею допоможу вам. Не журіться, кажу вам, Сандро. Веселішими очима дивіться на світ Божий...

— Дякую, дякую...

— Пилип Захарович, — нагадав їй Бовкун, як його треба називати.

— Дякую, Пилипе Захаровичу, — казала Сандра, проте не зводила на Бовкуна своїх темних окулярів.

— Ну, я піду до річки вмиватися, — устав Бовкун. — Ми ще будемо бачитися з вами. Поговоримо.

І ще раз обмацавши своїми хтивими очима похилу Сандру, пішов поза вагонами шукати стежки до річки.

Відтоді Бовкунові співмешканці — колгоспні хлопці — перестали пізнавати Пилипа Захаровича, — так він змінився. Щоранку голиться, щодня масирує зморщкувате обличчя, щодня чорнить чимсь свої полинялі брови. І так само не минає й одного дня, щоб він не

сидів із Сандрою в суточках між стосами дощок. По-парубоцькому залицяється до неї, щось їй говорить, на щось намовляє. Хлопці дивуються. І чого ото Пилип Захарович підмощується до тієї Сандри? Та вона ж така молоденька, що якби не дитина, то й кожен із них не від тих би був, щоб узяти її собі до пари. А Пилип Захарович у батьки їй годиться.

Якогось разу хлопці не змовчали — заговорили з Бовкуном про його залицяння до Сандри.

— Щось ви, Пилипе Захаровичу, дуже вже впадаєте коло тієї солом'яної вдовички. Глядіть, щоб Сандра не піднесла вам гарбуза.

— А чого ж вона мала б піднести мені гарбуза? — бадьористо струснув плечима Бовкун. — її покинув чоловік, а мене — жінка. От ми вже й пара. Чи не так?

— Так то воно, так, але Сандра, Пилипе Захаровичу, молода для вас.

— Молода? А скільки, по-вашому, мені років? Скільки? Угадайте.

— Ну, років, мабуть, із сорок п'ять.

— Тю на вас! — зареготав Бовкун. — Та мені ще тільки тридцятий рік пішов.

— Тридцятий рік? — дивуються хлопці. — А чого ж у вас, Пилипе Захаровичу, голова сива?

— Чого в мене голова сива, питаєте? Бо я з такого роду. І батько мій посивів у двадцять п'ять років. Ні, мені тридцятий рік. Ну, а Сандрі... їй, може, двадцять три... Сім років — не яка різниця.

І Бовкун після цієї розмови ще з більшим завзяттям став залицятися до Сандри. Добре, що вона трималася ввесь час осторонь від людей: день-у-день сиділа на колоді в суточках між стосами дощок. І завжди — в темних окулярах, з насунутою на лоб хусткою, ніби захищуючи від когось своє обличчя. А Бовкунові дуже кортіло побачити її без темних окулярів. Може, в неї думав, є ганч на котромусь оці? Якось запитав:

— Чого це ви, Сандро, ходите в темних окулярах? Ще ж не літо.

— Лікар мені сказав ходити в темних окулярах, — відповіла Сандра. — А хіба що? Може, я вам, Пилипе Захаровичу, не подобаюся в темних окулярах?

— Та ні, ви мені, Сандро, дуже подобаєтеся, — зрадів Бовкун, що Сандра сама заговорила до нього на цю тему. — Навіть якби ви зовсім закутали своє обличчя хусткою, то й тоді я не міг би відірвати від вас очей. — І, нахилившись до Сандри, каже їй потихеньку на вухо: — А що б ви, Сандро, сказали мені, коли б я запропонував вам зійтися нам ближче. Точніше — одружитися. Доля наша однакова: від вас утік чоловік, мене покинула дружина. Присягаюся Богом, Сандро, що я вас на руках носив би, а вашого Яся мав би за свого сина. Що ви скажете на це, Сандро?

Сандра мовчить. Спершись ліктями на коліна і опустивши очі додола, вона наче поринула сама в себе. Ані поворухнеться, ані, здається, не дихне. Тільки краска сором'язливості гарячими хвилями ходить на її молодому обличчі. Бовкунові така Сандрина поведінка дуже подобається. Він не може одірвати від молоді жінки своїх ласих очей. Яка ж вона несмілива, потайна й незаймана. Наче сімнадцятилітня дівчинка, хоч уже й має дитину. От жіночка! Щільниковий мед! Куди до неї тим робітницям із кондитерської фабрики, які самі чіплялися йому на шию.

— Ну, як, щось надумали? — лагідно доторкнувся Бовкун до Сандриноного плеча. — Чи, може, ви ніколи й не скажете?

— Чого ж, скажу, — здригнула Сандра, відхиляючись трохи набік. — Але не зараз.

— А коли ж?

— Як закінчиться війна.

— А раніше не скажете?

— Ні.

— Ну, гаразд, Сандро. Я ждатиму, поки закінчиться війна.

І Бовкун, дарма що він не дістав від Сандри на своє запитання ніякої відповіді, барвистими фарбами почав малювати їхнє майбутнє життя — заможне, веселе, щасливе. Не забув натякнути Сандрі і про свій вік: нехай вона не думає, що він набагато від неї старший. Ні! А що в нього посивіла голова, то таке сталося не

від віку — від природи: його предки так само сивіли двадцятип'ятилітніми.

Сьогодні, як і щоранку, Бовкун попрямував до станційного будинку: мав зустрітися з паном Кашеком та розпитати його про новини. Що він чув по радіо? Як ідеться на фронтах? Чи скоро вже капітулює Німеччина? Ішов замислений — думав про Сандру. Апетитний шматочок! З такою молодичкою приємно було б посправжньому побавитися. Але біда: Сандра ні на крок не йде від вагонів. Скільки разів він заохочував її піти з ним на гору, до лісу, куди багато хто ходить, — не згоджується. Видно, боїться людського поговору... Раптом щось поблизу тріснуло. Бовкун звів очі: пан Кашек стоїть на високій драбині і знімає з-над дверей станційного будинку фашистського прапора.

— Пане Кашеку! — звернувся до нього Бовкун. — Що то ви робите?

Сторож не одразу відповів. Спершу зліз із драбини додола, став на видному місці, приклав древко прапора собі до коліна і — трісь! — переломив його надвое. І тільки тоді обізвався:

— Ось що я роблю!

Бовкун злякано заблимав очима.

— А як хтось побачить, пане Кашеку? — підступає ближче до сторожа.

— Нехай бачить. Війні капут! Німеччина капітулювала.

— Невже?

— Капітулювала! За годину до Карлсбаду прибудуть американці. Їхатимуть повз нашу станцію. Скажіть вашим людям — нехай зустрічають.

Пан Кашек іще щось казав, але Бовкун уже його не слухав; бігцем подався до вагонів, наробив там галасу:

— Слушайте, люди! Слушайте! Війна закінчилася! Німеччина капітулювала. За годину побіля нас їхатимуть американці...

На території вагонного парку почалося діятися щось небачене. Таборяни, хто в чому був, повибігали з вагонів надвір: радіють, тиснуть одне одному руки, обнімаються, цілуються. Ще б не радіти! Адже вони роками мріяли про той довгожданий день, коли, нарешті, закінчиться ненависна їм війна. А Бовкун тим часом

побіг понад вагонами далі. На думці — Сандра. Де вона є? «Сандро! Сандро!» — кличе. Хоче порадувати її новиною.

Сандра — вона вже почула, що сталося, — виглянула з вагона, обізвалася до Бовкуна:

— Пождіть мене, Пилипе Захаровичу! Я зараз вийду. — І зникла у вагоні.

Бовкун звернув у суточки, сів там на колоді, на якій вони щодня сиділи, дожидається Сандри. Коли б вона вже швидше вийшла. Він одразу ж запитає її про їхній майбутній шлюб. Тепер Сандра мусітиме дати йому відповідь. Адже війна вже закінчилася...

І ось, через якийсь час, Сандра виходить із вагона. Сама, без Яся. Але яка ж вона сьогодні з себе! Важко пізнати. Без темних окулярів, без острішкуватої хустки на голові, — в білому светрі, в рясній спідниці. І якась ніби вища, стрункіша, ще привабливіша. Наближається до нього, і Бовкун оце тільки вперше бачить її очі — ясні, чисті, молоді, по-дівочому усміхнені. А щоки — чи то від сором'язливості, чи від хвилювання — так шаріють, що Бовкунові від того стає гаряче. Але ще дужче він здивувався, коли, наблизившись до нього, Сандра запропонувала:

— Ходімте, Пилипе Захаровичу на гору, до лісу.

— Куди? — перепитав її Бовкун, бо не повірив своїм вухам.

— На гору! До лісу! — кудись убік метнула Сандра очима. — Я хочу звідти дивитися на американців.

Вони вийшли із суточок, перетнули дорогу — беруться проміж деревами на гору. Бовкунове серце тьохкає по-солов'їному: досі Сандра і чути не хотіла про ліс, а тепер сама веде перед. Значить, не сьогодні-завтра ця солом'яна вдовичка належатиме йому. І Бовкун, умисне відстаючи трохи позаду, вже облюбовує оком усі деталі Сандриної статури.

— Отут ми й сядемо, — зупинилася Сандра біля кам'яної плити. — Звідси видно дорогу. — І сіла на камені.

— А може б, піти далі? — стоїть біля неї Бовкун.

— Ні, тут якраз добре.

Бовкун сів і собі.

З гори, справді, було видно не тільки дорогу, а й станційний будинок та весь вагонний парк. Таборяни юрбами позбиралися біля крайніх від дороги вагонів: стоять, сидять, лежать на стосах дошок; молодь пови-диралася на дахи вагонів — звідти видніше. Очі всіх звернені в той бік, звідки їхатимуть американці. А тут ще, як на те, день видався погідний — тихо, тепло, сон-няшно.

Одначе Бовкуна зараз ніщо не цікавило, крім, звичай-но, Сандри, яка сиділа поруч із ним, — молода, гарна і в дану хвилину, така близька до нього, що тільки простяг-нути б руку — і солом'яна вдовичка опиниться в його обіймах. Але обніматиме він Сандру трохи пізніше, а зараз нагадає їй про її обіцянку.

— Пробачте, Сандронько, — якнайуслесливішим го-лосом заговорив Бовкун до Сандри. — Війна вже за-кінчилась. А де ж ваша обіцяна відповідь? Чи ви вже забули?

— Ні, не забула, — відповіла Сандра, і на її лиці крутнулася якась загадкова усмішка.

— То кажіть, Сандронько. — підлещується до неї Бовкун.

— Ні, зараз іще не скажу.

— Чому?

— Бо я ще не побачила на власні очі американців, — посміхається Сандра.

— А як побачите, тоді скажете? Скажете, Сандру-ню? — І Бовкун уже був простягнув руку, щоб обняти її за стан, але в цю хвилину вагонний парк вибухнув багатоголосими вигуками: «Їдуть! Американці їдуть!»

— Американці їдуть! — схопилася Сандра на ноги: стоячи вона могла бачити більший відтинок дороги. — Ану, які вони?

Бовкун, почувавши потилицю, і собі встав. Із-за ду-гастого підгір'я виткнувся джип, за ним котив другий. Потім на дорозі появилoся велике відкрите авто з дво-ма — білим та американським — прапорцями спереду. В авті сиділи американські офіцери. Таборяни забили в долоні, загукали. Чоловіки підкидали догори шапки, жінки махали хустками. З будинку вийшов начальник станції; у лівій руці він тримав білий прапорець, а праву приклав до кашкета — віддавав американцям

пошану. Обіч начальника станції стояв пан Кашек, без кашкета, з позакручуваними аж до вух довгими вусами.

— Ходімте, Пилипе Захаровичу, додому, — сказала Сандра, коли американські авта помчали далі.

— А може б, ще трохи посидіти, Сандро? — не рушав з місця Бовкун. — Тут так гарно. А он там, — показував рукою вище, де покрутилися між деревами кущі, — ще краще. Ростуть квіти... — І він уже націлявся взяти Сандру під руку, щоб вести її на гору.

— Ні, мені треба йти, — не погоджувалася Сандра. — Мій Ясь, прокинувшись, може випасти з вагона.

— Та хоч на п'ять хвилин, Сандронько, — аж кланяючись перед нею, запрошував Бовкун піти вище на гору.

— Завтра, Пилипе Захаровичу, підемо вище, нарвемо квіток. Добре?

— Ну, добре, нехай буде по-вашому, — неохоче погодився з нею Бовкун.

Зійшовши з гори, вони ступили на територію вагонного парку, а там усе живе виром вирувало. Таборяни, хоч вони й не знали, що з ними буде далі, метушилися, бігали, складали свої речі, — всяке збиралося в невідому дорогу. І тільки пізньої ночі полягали спати. Одначе спати до ранку нікому не довелося. Десь перед світанком задвигтіла земля, захиталися вагони. Люди посхоплювалися, відчиняють двері, злякано вдивляються в темінь ночі: попід горою рухається якась чорна маса. Сміливіші повискакували з вагонів. Придивляються ближче: дорогою сунуть важкі німецькі танки. Один за одним. Запитали танкістів — що сталося. Виявилось, німці відходять перед навалою советських танків, які мають намір полонити їх. Як почули таборяни про те, що незабаром сюди може прийти советське військо, то за п'ять хвилин у вагонах не залишилося й однієї людини. Пообвішувані торбами та клунками, з дітьми на руках, спотикаються в ровах, що пообабіч дороги, аби тільки не відстати від німецьких танків. За гурт з усіма йде і Бовкун. У правій руці він несе свої речі, а лівою тулить до себе малого Яся. Поруч із ним спотикається Сандра. Отак і йдуть. Часом танки зупиняються — втікачі й собі спо-

чивають, посідавши у ровах. А щойно танки рушають далі, всі схоплюються на ноги і йдуть далі. І тільки коли вже зійшло сонце, танки надовго зупинилися. Утікачі хвилюються. Що сталося? Чого вони стоять? І, не маючи на це ніякої відповіді, вирушають далі понад танками. Згодом бачать: на перехресті двох доріг німців перестріли американці — роззброюють. Утікачі відходять трохи геть, отаборюються поблизу дороги. Хто мерщій лягає на землі, хто сидить, а інші йдуть подивитися, як американські вояки обеззброюють, передусім німецьких офіцерів.

Бовкун із Сандрою зупинилися осторонь від гурту. Сандра сьогодні знову в темних окулярах, у насунутій на лоб хустці, в пальті — ранок холоденький. Ясь, одягнений у тепле, бавиться гумовим коником, який йому дала Сандра.

— Може б, ви, Сандро, трохи задрімали? — придивляється Бовкун до невиспаного Сандриноного обличчя.

— Ні, я хочу дивитися, як американці роззброюють німців, — каже Сандра. — Бачите, скільки револьверів та одяжі розкидали німці по всьому полі?

— Бо воно тепер зайве для них. Їх, зверніть увагу, забирають на вантажні авта і кудись відвозять. Мабуть, до таборів. Довоювалися!

Трохи згодом на дорозі стали появлятися вантажні авта, що котили з сходу на захід. На кожному видно було гору людських голів: їхали стоячи. Над головами тріпотіли національні прапори: англійські, французькі, голландські... Це — чужинці, що з тієї чи іншої причини опинилися під час війни в Німеччині, поверталися тепер додому. Веселі, радісні, з вигуками, висвистами та піснями. А ті, кому не пощастило дістати німецького авта, їхали вельосипедами або йшли пішки. Так само з прапорами. Американці на якусь хвилину затримували їх, після, з'ясувавши, що ці люди вертаються на батьківщину, дозволяли їм рухатися далі. Та ось, раптом, на дорозі показався вантажник з людьми, який поспішав із заходу на схід. Над головами людей майорів советський прапор.

— Наші! — радісно скрикнула Сандра. І аж на ноги була підвелася, потім знову сіла.

— Не наші, а советські, — зауважив Бовкун. — Полонені. Вертаються додому.

Зупинившись на хвилину біля американців, вантажник із советськими полоненими, покотив дорогою на схід. Сандра не спускала з нього очей, аж доки він не зник у куряві пороху.

Тим часом колишні пожилці вагонного парку, дійшовши якоїсь думки, забрали свої речі і вирушили гуртом на дорогу. Бовкун побіг довідатися, куди це вони надумали йти. Виявилось — на захід. Бо тут їх можуть настигнути большевики. Одначе американці, почувши, що ці люди з України, показали їм дорогу на схід. Там, мовляв, ваша батьківщина — Советський Союз. Повертайтеся назад.

— Та нас же там постріляють! — чулися голоси з гурту.

— Пропаганда! — посміхалися американці.

— На Сибір позапроторюють!

— Пропаганда!

— Сталін усіх нас до одного винищить!

— А ви виберіть собі іншого Сталіна!

І силоміць завернули назад.

Дуже всі сердиті на американців, вернулися люди на своє попереднє місце. Радяться, що їм робити.

— Що ж, — казав якийсь статечний чоловік — державні народи рухаються великою дорогою, а ми, бездержавники, підемо навпростець. Он туди, понад річкою, — показав рукою. — А таки підемо! Не сидіти ж нам тут, доки сюди прийдуть большевики та зроблять з нас і наших дітей купу м'яса...

Бовкун вернувся до Сандри, розповідає їй про все. Люди, каже, хочуть вирушати глухими дорогами на захід.

— Підемо й ми з ними, Сандронько. — Далі переводить мову на інше: — Чи ви вже надумали щось відповісти мені на моє запитання?

— Так, надумала. Пилипе Захаровичу, — сказала Сандра, поглядаючи на дорогу. — Але спершу попрошу вас узяти Яся і погуляти з ним. Бо я, поки ми не вирушили далі на захід, хочу написати листа до мами. Нехай вона знає, де її дочка. І передам через советсь-

ких полонених, що повертаються додому. Візьміть його, Пилипе Захаровичу, будь ласка.

— Та ти б, Сандронько, могла б уже називати мене не Пилипом Захаровичем, а якось інакше, — звертається Бовкун до Сандри на «ти».

— А як же? — дивується Сандра.

— Як? Сказала б: «Візьми, Пилю, Яся та погуляй з ним». Ану скажи, Сандронько. Ну, скажи, — нахилється до неї Бовкун.

Сандра вагається, шаріє, ховає від Бовкуна очі. Нарешті, зважившись, каже:

— Візьми, Пилю, Яся та погуляй з ним. А ти, Ясю, — це вже до хлопця, — слухайся татка.

Бовкун загукав: «браво! браво!» Ще б пак: Сандра не тільки звернулася до нього на ім'я та на «ти», а й, навіть, назвала його Ясеним татком. З радощів йому, досвідченому зальотникові, затанцювало в грудях серце. Тепер він не потребує від Сандри ніякої відповіді. Бо й без відповіді зрозуміло: солом'яна вдовичка вирішила залишитися з ним. Про це, очевидно, й хоче написати в листі до своєї матері. Узяв на руки Яся, причепурих малому носа, демонстративно поцілував його в обидві щоки і каже:

— Ходімо, мій любий синочку, погуляємо, бо мамі ніколи. Вона писатиме до бабуні листа.

І вирушив геть від Сандри. За хвилину натрапив недавніх своїх співмешканців: хлопці вибирали собі де-що з одягу, що його покидали на полі німці.

— Чого це ви, Пилипе Захаровичу, перевернулися на няньку? — цікавляться хлопці.

— Гуляю з Ясем, — відповідає Бовкун. — Щоб мамі не заважати. Вона пише листа до бабуні. — Після гладить Яся по голівці: — Ходімо, синочку, он туди. — І пішов від хлопців. Ще й далі гладить дитину по голівці, але на думці йому не Ясь, а Ясева мама. Нехай Сандра напише листа та віддасть його советським полоненим. Після того й вони вирушать он туди понад річкою, низом, щоб американці їх не бачили. Йтимуть до вечора. А як зайде сонце, попросяться до німців на ніч... І Бовкун уже малює в уяві собі найпринадливішу картину — як Сандра, ця молоденька солом'яна

вдовичка, майже дівчина, стане наступної ночі його дружиною.

Тим часом Сандра робила своє. Написала листа, поклала його в конверт, заадресувала. Після давай порпатися в своїх речах: чогось шукала, щось ховала в кишені свого пальта, а інше — в ручну торбинку. І все поглядала то на Бовкуна, що прогулювався з Ясем, то на дорогу, де вона мала б перестріти советських полонених. А коли загляділа вантажник із червоним прапором, мерщій схопилася з землі і, тримаючи в одній руці торбинку, а в другій листа, швиденько вийшла на середину дороги, піднесла догори руку. Авто зупинилося. Сандра зайшла збоку, щось сказала до полонених. В одну мить двоє хлопців ізскочили з авта, підхопили її під руки та кидом кинули на машину. А слідом за нею і самі позлітали нагору. Вантажник поїхав далі. Тільки лист, що Сандра чомусь випустила його з рук, лишився лежати посеред дороги.

Люди все те бачили. Обурилися. Та що ж це, мовляв, діється? Силоміць схопили жінку. Осиротили дитину... Бачив усе те й Бовкун. Тримаючи на руках Яся, він вибіг на дорогу, взяв листа, заховав у кишеню, а сам поспішає до американців. Скаржиться їм: советські полонені схопили на дорозі його жінку. Хтось мусить наздогнати їх. Вернути йому жінку, а дитині — матір.

Але американці тільки очі витріщають, бо не розуміють якою мовою цей чоловік до них говорить. Покликали солдата, що вмів польської мови.

— Що сталося? — запитує поляк Бовкуна. — Чого пан хоче?

— Советські полонені схопили на дорозі мою кубіту і повезли на схід, — скаржиться Бовкун. — Доженіть їх автом.

— Нехай пан не турбується, — заспокоїв поляк Бовкуна. — Як їхатимуть другі советські полонені, то й пан поїде з ними до своєї кубіти. — Та й пішов геть.

Бачачи, що американці нічим йому не допоможуть, Бовкун попрямував до своїх речей. Пустив Яся на траву бавитися, а сам, сівши на землі, схопився обома руками за голову. На всі лади лає советських полонених. Бандити! Розбійники! Людолови! Ну просто з рук ви-

хопили в нього молоду вдовичку. А може, Сандрі якось удасться втекти від них по дорозі. Може, вона ще вернеться. Ах, якби то вернулася! Вони одразу ж вирушили б он туди понад річкою... Та ось Бовкун випадково лапнув рукою за кишеньку — лист! Цікаво, яка адреса її матері? Вийняв листа, глянув на адресу — і очі йому вивело із лоба. На конверті написано: «Пилипові Захаровичу Бовкунові». Що це значить? У чому справа? Мерщій розірвав конверта, витяг листа, розгорнув — читає:

«Шановний Пилипе Захаровичу!

Оце аж тепер даю Вам відповіді на всі Ваші запитання: і чого я ходила в темних окулярах, і чого ховалася в суточках між стосами дощок, і через що я не хотіла ходити з Вами до лісу. Ніяка я солом'яна вдова, за яку Ви мене мали, а Ясь не є моїм сином. Працювала я в багатого квітникаря, що має п'ять гектарів під квітами. Його жінка захворіла психічно. Квітникар намагався зробити з мене свою полюбовницю. Я відбивалася від нього. Нещодавно господар повіз жінку до психіатричної лікарні. Перед тим попередив мене: коли він повернеться додому, то одразу ж одружиться зо мною. Скориставшись з цього випадку, я втекла. Бо знала — війна не сьогодні-завтра закінчиться. Взяла з собою й дитину: не було на кого залишити хлопця. Як наші прийдуть, думала, тоді я вже не боятимуся нічого, а хлопця поверну батькові через німців. Одначе тепер, коли я зустрілася з Вами, Пилипе Захаровичу, та побачила, що ви полюбили хлопчика, то вирішила залишити Яся Вам. У моїх речах Ви знайдете папер, в якому є адреса Ясевого батька — Рудольфа Бравна. Отож однесіть дитину до найближчого сільського бурмістра. А я їду додому. До мами. А Вам, Пилипе Захаровичу, бажаю всього найкращого. Сподіваюсь, Ви знайдете собі другу Сандру. Трохи старшу. Бо мені всього-навсього двадцять два роки, а Вам — казали хлопці — аж сорок п'ять. Оце й усе!

Сандра Різниченко».

Бовкунові закликотало в грудях серце. От пройда! От авантюристка! От облудниця! Ще ж і молода, а отак пошила його, статечну людину, в дурні...

А тут, бачить, знайомі хлопці до нього прямують. Бовкун швиденько сховав листа до кишені, вийняв хустку, тулить її до очей, ніби витирає сльози.

— Що ж Сандра писала до матері? — запитують хлопці. — Ми бачили, ви читали листа.

— Пише, що вона не повернеться додому. Залишиться в Німеччині. Бо зустрілася тут з дуже порядним чоловіком. Інженер. Вони одружаться. А зчасом і її, матір, до себе випишуть. Отаке писала, а сталося, самі бачите, інше. — Бовкун знову підніс хустину до очей.

— Що ж ви, Пилипе Захаровичу, робитимете з хлопцем? — цікавляться хлопці.

— Однесу до котрогось сільського бурмістра, здам йому. Бо куди ж мені носитися з дитиною. Хоч і шкода: українська кров...

Хлопці, ще трохи постоявши біля Бовкуна, пішли до гурту, що збирався вирушати в дорогу. А Бовкун зібрав свої й Сандрині речі, зв'язав їх до купи, потім манить рукою до себе Яся:

— Ходи сюди, фашистський вилупку, — процідив сердито крізь зуби. — Однесу тебе до бурмістра.

Коли Бовкун проходив повз гурт колишніх пожильців вагонного парку, до його вуха долетів жіночий голос:

— І як вона, ота молоденька вдовичка, могла була полюбити такого підстаркуватого шкарбуна?

Бовкунові здалося, що хтось шпортовув його ножем у серце. Уже був роззявив рота, щоб grimнути на ту язикату жінку, але Ясь, бавлячись, так ляснув свого «татка» долонею по губах, що йому відпала охота сваритися. Зціпивши зуби, осоромлений зальотник похилив мовчки далі.

„ПЕТЬКА-ЗАПАДНІК“

До міста Брандунгу (Німеччина) Петра Гуркотія привезено із Західньої України в травні 1942 року і, як добре обізнаного з слюсарством, призначено до автомайстерні Фрідріха Шульца на працю. Ця майстерня була розташована кінець міста, при великій дорозі, яка, вже як центральна вулиця, переділяє Брандунг на дві частини — північну та західню. Крім Петра там працювали ще й інші робітники — хлопці із Словенії. На початку 1945 року Фрідріх Шульц поїхав у якійсь справі до Берліну, але додому не повернувся: по дорозі загинув під час бомбардування поїзду. Автомайстерню взялася далі провадити дружина покійного господаря, Емма Шульц. А Петра, що добре вмів німецької мови (його мати була німка), господарка призначила за старшого в майстерні. Коли ж до Брандунгу докотилася вістка про капітуляцію Німеччини, словенці кинули працю і вирушили додому. Петро залишився на місці: повертатися в Україну боявся (там советська влада!), а подаватися далі на захід (у Штутгарті на нього ждала його люблена дівчина) — ще не був відновлений залізничний рух. Отож працював і далі в автомайстерні: лагодив німцям сільсько-господарські машини, вельосипеди та різні електричні прилади.

Сьогодні фрав Шульц поїхала на село провідати свою стару матір. Петро лишився сам-один на господарстві. Порається в майстерні: лагодить сусідці м'ясорубку. Коли це чує — якась жінка кличе його знадвору:

— Петре! Петре!

Пізнав сусідчин голос. Мабуть, хоче запитати, чи готова вже її м'ясорубка.

— Чого вам, фрав Шейфер? — вийшов Петро за поріг. — Ваша м'ясорубка ще не готова.

— Не про м'ясорубку мова. Подивися, Петре, он туди, — махнула німкеня рукою за місто, де, може за кілометр завдальшки, височіли корпуси мотоциклетного заводу. — Там юртуються якісь люди. Видно, виламали ворота. Щось виносять з подвір'я. Збігай но подивися.

— Зараз збігаю, фрав Шейфер.

Петро замкнув майстерню і навпростець подався в напрямку заводських корпусів. Прибігає до заводу — ворота, біля яких ще вчора стояла сторожа, настіж відчинені. А на подвір'ї чути галас, вигуки, крик. Від дверей до дверей бігають якісь сторонні люди. З їхнього одягу видно: советські полонені. Нишпорять по всіх закутках, шукають авт, якими вони могли б вертатися додому. Але авт тут не знайти, натомість є мотоциклети. Беруть, викачують на подвір'я, сідлають їх, пробують їхати — і ні з місця: нема пального. Сердиті, обурені, лаючись неподобними словами, залишають мотоциклети серед подвір'я і пішки вирушають в дальшу дорогу.

А Петрові, дивлячись на новенькі мотоциклети, аж очі горять. Таж коли мати отакого мотоциклета, то можна ним, не дожидаючись відновлення руху залізничних поїздів, катнути із Брандунгу до Штуттарту. Справді бо! І, не довго роздумуючи, Петро бере одного мотоциклета — котить його полем додому. Заховав крадькома, щоб ніхто не бачив, у корівні, а потім: чому б не взяти ще одного? Можна котромусь із своїх краян подарувати. Або фрав Шульц, якби вона побажала, залишити на пам'ять про себе. Збігав іще раз до мотоциклетного заводу. Прикотив і другого мотоциклета, зарив у торішне сіно, яким була завалена половина корівні. Чудово! Завтра, щойно повернеться фрав Шульц, він попрощається з нею і вирушить у дорогу. За пального нема чого журитися: бензини в майстерні є в досталь. Тільки треба зараз же наготувати. Сходив до майстерні, приніс великий бутель бензини. Так само заховав у сіні. Тепер усе в нього наготові. Ах, який же він вдячний фрав Шейфер, що вона нагукала його. Треба якнайшвидше полагодити їй м'ясорубку.

Петро прямує від корівні до майстерні. Аж глядь: навпроти воріт зупинилося припале порохом авто. Відчинилися дверчата, вийшло двоє людей. Військовики. Чи вони американці, чи якісь інші — здаля не пізнати. Один вийняв із кишені невеличку книжечку, заглядає в неї, потім гукає до Петра:

— Бітте, брінген зі... вассер! Фюр... автомобіль! — показує на передню частину свого авта.

Петро враз догадався: забракло води в радіаторі. Узяв відро, наточив із кранта води, виніс на вулицю. Бачить — золоті погони: советські офіцери. Молоді обидва. Петро трохи злякався, проте не подає виду. Офіцери взяли з його рук відро, вилили воду в радіатор. Після, подякувавши, той, що з книжечкою, запитує:

— Габен зі штрайхгольц?

Петро не мав при собі сірників. Сходив до хати приніс повну скриньку. Офіцери закурили, вертають сірники. Петро вже був розігнаний йти на подвір'я. Коли це той, що без книжечки, перепиняє його.

— Стривай, — каже по-російському. — Покажи но свої папери.

Петро дістав із кишені свою особисту посвідку, в якій написано, що він Петро Гуркотій, працює в автомайстерні Емми Шульц. Віддав її офіцерові.

— Петро Гуркотій? — глянувши на посвідку, запитують офіцери.

— Так, Петро Гуркотій.

— Остівець?

— Ні, я зі Львова.

— Це однаково. Так ось що, товаришу Гуркотій. Ми не вміємо говорити по-німецькому. Сідай у наше авто та допоможеш нам розшукати місцевого бурмістра. Ми маємо до нього пильну справу.

Петро слухняно сів у їхнє авто. Чому ж не допомогти людям, якщо вони не вміють німецької мови. А де знайти бурмістра — він добре знає. До воріт саме під той час вийшла фрав Шейфер. Петро помахав до неї рукою: «За десять хвилин повернуся!» — гукнув. Однак советські офіцери, замість шукати бурмістра, за якихось десять хвилин вихопилися із Брандунгу і, Петро бачить: їхнє авто мчить кудись на схід. Пробоє за-

питати, куди це вони його везуть, і чує заспокійливу відповідь офіцерів:

— Не турбуйся, товарищу Гуркотій. За годину ми привеземо тебе назад до Брандунгу.

Котять далі. І тільки, мабуть, через годину зупинили своє авто біля броварні, що сама собі стояла на безлюдному одшибі. Петро бачить: на вершечку задимленого димаря червоніє советський прапор; біля воріт чатує озброєна варта (советські вояки); а вгорі, над ворітьми, вилискує величезний напис:

«ВРЕМЕННЫЙ ЛАГЕРЬ СОВЕТСКИХ ВОЗВРАЩЕНЦЕВ»

Здали офіцери Петра вартовим, а самі, навіть не повернувши йому його особистої посвідки, поїхали далі. Отак Петро Гуркотій, що думав був завтра вирушати до Штутгарту, опинився в таборі советських поворотців.

Життя в тому таборі, загалом, було страшне. Броварня напівзруйнована. Освітлення обмаль. Водогін зіпсований. Людей багато. Різні: колишні полонені і сствіці; такі, що самі повертаються додому, і силоміць схоплені, як оце Петро Гуркотій. Усюди тіснява. Нема де примоститися: люди сплять покотом на підлозі. Щохвилини виникають непорозуміння, сварки, навіть бійки. Проте найтяжче життя в таборі випало на Петрову долю. Як тільки поворотці почули, якою мовою Петро говорить (а він силкувався розмовляти по-російському), так одразу й обаранили його з усіх боків. Вигокують:

— Западнік! Западнік! .

— Це з тих, що мали від німців привілеї!

— Німецький любимчик!

— Зараз же послати його чепурити виходки! . .

Отож і почалися щоденні Петрові муки та поневіряння. Поворотці трохи чи не верхи на ньому їздили. Підлогу у приміщенні треба мити — «Петька-западнік»! Помії з кухні виносити — «Петька-западнік»! Виходки чепурити — «Петька-западнік»! Пробирав протестувати: «Та чого ж усе я та я?» А вони ножами йому погрожують: «Мовчи, Петька-западнік, ато на ковбаси тебе заріжемо!» А тут іще помічник комен-

данта табору, ляйтенант Селаборова, в'їлася на Петра. І за що? За те, що він неправильно вимовляє її прізвище. Як відомо, — у вимові декотрих галичан, коли вони пробують говорити по-російському, помітно апостроф і там, де його не повинно бути. Наприклад: «п'є-тух» — замість «петух», «т'єсто» — замість «тесто», «В'єра с'єла в авто» — замість «Вера села в авто». До таких галичан належав і Петро Гуркотій. Замість казати: «Ляйтенант Селаборова», казав «Ляйтенант С'єлаборова». Та ще й павзу робив посередині другого слова. Тим то в його вимові виходило: «Ляйтенант С'єла... борова», тобто, по-українському кажучи, «Ляйтенант з'їла кабана». Поворотців така Петрова вимова прізвища Селаборової дуже смішила. Вони в один голос домагалися:

— Скажи, Петька-западнік, хто є помічником нашого коменданта?

— Ляйтенант С'єла... борова, — відповідав Петро, не розуміючи, чого вони від нього хочуть.

— Скажи, Петька-западнік, голосніше!

— Ляйтенант С'єла... борова, — підвищував Петро свій голос.

— Ще голосніше! Бо всім не чути.

— Ляйтенант С'єла... борова! — трохи чи не на все таборове подвір'я вигукнув Петро.

А в цю хвилину ляйтенант Селаборова виткнулася із-за рогу. Почувши, як Петро вимовляє її прізвище, вона сказом сказала. Закричала, загорлала на нього:

— Що це за С'єла... борова? Чого ти калічиш мое прізвище? Насміхаєшся з мене? Глузуєш? Та я тобі, фашистський полигачу, кулю вліплю в лоб, як ти ще раз насмілишся сказати: «Ляйтенант С'єла... борова».

— І одразу ж кличе старшого із приміщення, де мешкав Петро. Наказує: — Призначи цього фашиста на цілий тиждень чепурити виходки. Нехай знає, як зневажати советського офіцера.

Відтоді Петро став боятися й духу Селаборової. Заглявши її здаля, мерщій тікав у найдальший закуток таборового подвір'я, поки ляйтенант піде геть. І йому тепер не виходила з голови думка про втечу з цього пекла. Але як же його втечеш, коли навколо табору стоїть сторожа? Та й папера, що свідчив би про його

особу, він при собі не має. А втікати треба. І то якнайшвидше. Бо як табір пересунеться далі на схід, тоді пізно буде думати про втечу. А покищо можна б утекти. Тільки якби якимсь чином вирватися в американську зону — до Брандунгу. Комендант табору частенько їздить туди. Часом бере з собою і когось із поворотців — на допомогу, як треба. Отож Петро поклав собі будь-що-будь звернути на себе комендантову увагу, іншими словами — чимсь піддобритися до майора Лопухова. Така нагода незабаром трапилась. Якогось дня майор Лопухов розкричався був на все подвір'я. Де ж пак! Йому край треба їхати до Брандунгу, а тут авто зіпсувалося. І серед сотень людей, що є в таборі, нема нікого, хто тямив би полагодити машину.

— Чорти б вас усіх забрали! — лаявся майор. — Били вас німці, вчили, але ви нічого не навчилися. Ще раз запитую вас: хто є тут такий, що вміє полагодити авто? Кажіть! Обзивайтеся!

— Я можу полагодити, товаришу майоре! — почувся з гурту несміливий голос.

— Хто там обзивається?! — запитує комендант.

— Петька-западнік! — загукали десятки голосів.

— Який це Петька-западнік? Може, той, що його директором виходків дражнять?

— Той самий, товаришу коменданте!

— Де ж він є? Давайте його сюди!

Петро протиснувся наперед, став наввипинки перед майором.

— Ти берешся полагодити авто? — придивляється до нього комендант. — Хіба ти щось тямив в автомобілях?

— Так, товаришу майоре, тямлю, — відповідає Петро. — Я три роки працював в автомайстерні.

— Де?

— У Брандунзі.

— Ану ходім до авта.

Пішли. Петро обдивився машину, перевірів мотор — не працює.

— Мотор, товаришу майоре, зіпсувався, — каже. — Але без майстерні не можна полагодити. Треба їхати до Брандунгу. До майстерні, в якій я працював.

— Як же ти поїдеш, коли мотор не працює?

— Причепимо авто до вантажника.

Наступного дня Петро з комендантом поїхали до Брандунгу. Назад повернулися в полагодженому авті. Відтоді майор Лопухов іншим оком став дивитися на дотеперішнього «директора» виходків. Як щось треба полагодити, то одразу ж кличе «Петра-западніка». А Петро тепер мав можливість усе ближче й ближче підкочуватися до коменданта: провів до майорової кімнати електрику, полагодив на броварні водогін, зробив лейтенантові Селаборовій дерев'яне ліжко, бо досі й вона спала на підлозі. Нарешті, коли майор Лопухов якось натякнув, що він хотів би мати мотоциклета, Петро сказав:

— Я можу дістати вам, товаришу майоре, нового мотоциклета.

— Де ж ти його дістанеш? — здивувався Лопухов. — Котрогось німця, може, думаєш пограбувати? За це тебе, Петька-западнік, розстріляють.

— Ніякого німця я, товаришу майоре, не грабуватиму, а мотоциклета, якщо ви хочете, і завтра можу вам дістати.

І Петро справдив своє слово: за кілька днів майор Лопухов дістав собі у власність один із тих мотоциклетів, що Петро колись приховав їх для себе в корівні фрав Шульц. А позавчора, випросивши у своєї колишньої господині новий костюм її покійного чоловіка, Петро подарував це вбрання комендантові, щоб майор мав у що одягтися, коли його демобілізують з армії.

Одне слово, Петро Гуркотій, або «Петька-западнік», як його й далі називали поворотці, за короткий час став улюбленцем майора Лопухова. Тепер він уже не чепурив виходків, натомість трохи чи не щодня їздив з комендантом до Брандунгу. Одначе втекти досі не зміг: майор ходив за ним наглядом.

*

Ще не було й сьомої години ранку, як червнєве сонце освітило всю обстанову майорового мешкання: ліжко, на якому, попихкуючи цигаркою, лежав горілиць Лопухов, стіл, стільці, шафу і, нарешті, мотоциклет, що виблискував у кутку нікльованими частинами.

Докуривши цигарку, Лопухов встав із ліжка, підійшов до шафи, дістав звідти цивільне вбрання — видивляється на нього. Добрий, чорт забирай, костюмчик роздобув йому Петька-западнік. Шкода — не на нього шитий: піджак широкий, а штани дуже довгі. Доведеться переробляти.

Хтось постукав у двері. Майор сховав костюм у шафу, ліг у ліжку і тільки по тому подав свій голос:

— Хто там?

— Я! Селаборова! — почулося з-за дверей жіноче контральто. — Можна до тебе, Лопухов?

— Відчиняй! Двері незамкнені! — відказав, укриваючись ковдрою, майор.

Двері відчинилися. До кімнати увійшла Селаборова. Дебела, натоптана, повногруда дівчище: френч, видно не витримавши надмірного навантаження, тріснув під правою пахвою. Замість жіночої коси — парубоцька чуприна. І, як водиться, з наганом на поясі.

— А ти, Лопухов, ще досі вилежуєшся? — глянула скоса Селаборова на майора. — Не виспався? — Не дожидаючись запрошення, сіла на стільці.

— Не вилежуюсь, Селаборова, а розв'язую одну проблему, — поворухнувся в ліжку майор.

— Яку саме проблему? — і одразу ж: — Маєш, Лопухов, цигарки?

— Маю. — Майор засунув руку під подушку — дістав цигарки. Одну подав Селаборовій, другу сам закурив.

— Якщо не секрет, скажи й мені що то за проблема? — далі допитувалася Селаборова, випускаючи з рота клубки цигаркового диму.

— Ніякий секрет. Маю цивільне вбрання. Треба ж готуватися до демобілізації. Костюмчик — картина! Та, біда, непомірний для мене. Доведеться переробляти. А кравця тут поблизу не знайти. То я оце думаю про те, щоб скакнути сьогодні в американську зону. До Брандунгу. Петька-западнік знає там доброго кравця.

— То це Петька-западнік, мабуть, костюм тобі роздобув?

— Так, він. Парубок — вухо! З-під землі викопав, а дістане.

— От чортів Петька-западнік! — вилаялася Селаборова. — Тобі він усе дістає. А як я сказала йому дістати мені мотоциклета, то, як той бик, уперся: «Не можу, товаришу ляйтенанте, дістати, ніяк не можу». Вже пробувала й на Бога його брати. Я тебе, кажу, фашисте, як того пса застрелю, коли ти не дістанеш мені мотоциклета. А він мені: «Хоч і застрельте, товаришу ляйтенанте, а мотоциклета я вам не можу дістати».

— А ти, Селаборова, дурепа! — трохи помовчавши, обізвався майор.

— Чого я, по-твоему, дурепа! — заскрипіла стільцем Селаборова. — Чого?

— Та того, що дурепа. Погрожуєш: застрелю! Ще не настрілялась. Адже ти могла б підійти до цього парубка цілком інакше.

— Тобто? Як?

— Ти сама добре знаєш, як дівчина може повернути до себе хлопця. Доводилося ж, мабуть, не одному крутити голову. Ласкаво посміхнулася б до Петьки-западніка, підморгнула б, чимсь своїм, від чого твій френч тріснув, доторкнулася б до нього. Ну, так, ніби не навмисне. То він і сьогодні дістав би тобі мотоциклета.

— Що?! — сердито блиснула очима Селаборова. — Та пішов ти, Лопухов, до всіх чортів з отакими своїми порадами! — вибухнула вона гнівом. — Я не хочу з тобою більше говорити! — Схопилася з стільця і вже була розігнана до дверей, але майор зупинив її.

— Зупинися, Селаборова! — гикнув він на неї поначальницькому. — Чуєш? Зараз же вернися на своє попереднє місце.

Селаборова зупинилася, трохи постояла біля дверей, після, видно вгамувавши себе, вернулася назад, сіла. Мовчить.

— Як ти набридла мені своїми вибриками, — кривлячи лице, заговорив майор. — Не встигнеш тобі щось жартома сказати, а ти вся так і зашкварчиш, як те сало на сковороді. Треба бути витриманішою. Адже ти не просто собі жінка, — советський офіцер.

— Так, я — советський ляйтенант! — кинула зсерця Селаборова. — А що ти, советський майоре, мені радиш? Щоб я, советський ляйтенант, якісь фіглі-міглі

з отим фашистським покидьком заводила. Ще, може, скажеш запросити його до себе в гості? Чи не так? — Селаборова пожирала майора своїми гнівними очима.

— Дурепа ти! І ще раз дурепа! — зірвав майор з себе ковдру, але зараз же знову вкрився. — «Фашист!» «Советський лейтенант!» «Запросити до себе в гості!» На чорта все оце говорити?! Так наче ти не знаєш, який з того Петьки-западніка фашист. Такий, як і тисячі нашої молоді, що її німці силоміць забрали до себе в рабство. Та й із своїм лейтенанством не носися, Селаборова. Сьогодні ти — лейтенант, а завтра, можливо, підеш доїти корови. А він, отой Петька-западнік, хлопець з отакенною головою! — майор показав руками яка завбільшки в Петра голова. — Коли потрапить до ССРСР, з нього може вийти такий інженер, що ти до його плеча не дістанеш рукою. Сама бачиш, на що він здатний. Хто нам лагодить авта? Петька-западнік! Хто відремонтував водогін? Петька-западнік! Хто провів до мого мешкання електрику? Петька-западнік! Хто зробив тобі ліжко? Петька-западнік. Хто полагодив мені годинника? Петька-западнік! Хто в нашому таборі, наче справжній німець, говорить по-німецькому? Петька-западнік!

— То що ти цим хочеш сказати? — знову схопилася Селаборова на ноги. — Щоб я таки починала крутити з Петькою-западніком роман, чи як?

— Сядь, Селаборова! — заревів до неї майор. — Сядь, кажу тобі! (Селаборова сіла). І слухай, що я тобі скажу. Я хочу, — рубав Лопухов кожне своє слово, — щоб ти сьогодні ж дістала мотоциклета. Чуєш — сьогодні! Бо завтра, можливо, буде вже пізно. Є чутка — наш табір днями має вирушити далі на схід. Сюди прийдуть чехи. Отож, не гай часу! А зараз забирайся геть. Мені треба одягатися. Через годину я поїду з Петькою-западніком до Брандунгу.

Селаборова встала з стільця, ступнула до дверей, після зупинилася.

— А мені можна буде поїхати з тобою? — запитала примирливим тоном. — Я хочу дещо собі купити.

— Збирайся. За годину будь готова. Та скажи, щоб покликали до мене Петьку-западніка.

І майор, не дожидаючись, поки Селаборова вийде з кімнати, почав одягатися.

Повернувшись до свого мешкання, лейтенант Селаборова, як та тигриця за ґратами, стала метатися з кутка в куток. Обурена, розгнівана, вона не переставала лаяти коменданта. Чорт би його забрав, отого Лопухова! Ач до чого додумався. Ласкаво посміхнулася б, каже, до Петьки-западніка, підморгнула б, чимсь своїм, від чого твій френч тріснув, доторкнулася б до нього. Ну, так, ніби не навмисне. Тобі ж, каже, доводилося крутити хлопцям голови. Що ж, не заперечую: доводилося. Ще й як крутила! Але яким хлопцям я крутила голови? Своїм, советським, а не якомусь фашистському полигачеві... А втім, якщо казати правду, то й мотоциклета кортить мати. Ой як кортить! Приїхала б — по демобілізації — додому. Сіла б на мотоциклет та й помчала б вулицями. Сусіди очі рвали б, вигукували б: «Дивіться, дивіться! Шура Селаборова на мотоциклеті з війни приїхала. От довоювалася дівчина!» А женихів, женихів було б — не перелічити. Ще б пак! Наречена з мотоциклетом. Один поперед одного залицялися б... От чортів Петька-западник! Не хоче, фашист, дістати мотоциклета. А може б, справді, спробувати закрутити йому голову. Адже це не навсправжки — удавано. Як ото в театрах діється. Актриса закохується в чужих чоловіків, обнімаються з ними, цілуються. Та я ж і не заміжня — дівчина, а Петька-западник — парубок. Що ж тут негарного — поводити хлопця за носа? І не на людях же, а в себе в кімнаті. Та й лейтенантські погони з мене не спадуть, коли я кивну чи моргну до Петьки-западніка. Тим більше, що він не якась потвора. Гожий із себе хлопець. Білолиций, ясноокий, завжди м'яко, по-дитячому усміхнений. Такого не відверотно було б і поцілувати. Спробую, чорт забирай. Сьогодні! Зараз! Бо, як сказав Лопухов, завтра може бути вже пізно.

Селаборова розперезала пояс і кинула його разом з наганом на ліжку. Зняла з себе френч — так само пошпурила на постіль. Засукала рукава прилепистої чоловічої сорочки, надітої просто на тіло, розстебнула комір. Далі, стала перед дзеркалом і покошлала всіма десятима пальцями свою парубоцьку чуприну, від чого

стала подібнішою до жінки. Напоследку відхилила двері і гукнула кудись на подвір'я:

— Ей, хто там? Покличте до мене Петьку-западніка!

Стурбований, з передчуттям чогось недоброго, наче кіт перебіг йому дорогу, наблизився Петро до дверей лейтенанта Селаборової. Стоїть. Ніяк не зважиться постукати: боязко! Адже вчора ввечорі він знову спіткнувся через оте ненависне йому «Є» — назвав її С'єла... боровою. Про це, очевидно, й буде зараз мова. Горлатиме: «Я тебе, фашистський полигачу, застрелю!» Нарешті, відважився — постукав у двері.

— Це ти, Петька-западнік? — обізвалася Селаборова.

— Я, товаришу лейтенанте, — відповів Петро.

— Увійди!

Петро відчинив двері, переступив через поріг і, дуже вражений, подався плечима назад. Що це з нею діється? Чи не збожеволіла часом? У самій натільній сорочці, розтріпана, з розкудленою головою. Рукава позасукувані до ліктів. Не інакше, як надумала вчинити над ним фізичну розправу, щоб не називав її С'єла... боровою. І Петро відчув, як йому поза коміром сипнуло холодним снігом.

— Ви мене кликали, товаришу лейтенанте? — звертається він до Селаборової тремтливим голосом.

— Так, кликала, — посміхається до нього Селаборова. — Сідай, Петька-западнік, — показує на стілець.

Петрові тепер стає ще страшніше: сидячого битиме!

— Я постою, товаришу лейтенанте, — сторожко стезить він за її рухами.

— Чого там — постою? Сідай! — Селаборова бере Петра за плече, підводить до стільця, садовить. Після, взявши другого стільця, і сама сідає навпроти Петра. Близько! Може, за чверть метра завдальшки. — Ти був, Петька-западнік, у майора? — дивиться просто йому в очі.

— Був, товаришу лейтенанте, — тримає Петро напоготові руки, щоб затулятися, коли Селаборова почне кресати його по щоках. — За годину поїдемо до Брандунгу.

— Знаю. І мені доведеться їхати з вами. А зараз я хочу попросити тебе, Петька-западнік, щоб ти дістав мені сьогодні мотоциклета. Дістанеш?

— Я вам, товаришу ляйтенанте, давно вже дістав би, але ніяк не можу, — каже Петро. — То колись можна було, а тепер уже не можна.

— Та чого там — не можна? — ближче підсувається до нього Селаборова. — Як захочеш, то й тепер дістанеш. Дістань, Петька-западнік! Я тебе прошу...

І Селаборова підсунулася до Петра трохи чи не впритул. Улеслива, приязна, солодкомовна. Ось вона бере його за одну руку, потім за другу та й далі просить:

— Дістань, Петька-западнік, мені мотоциклета. Я ж тебе прошу. Не думай, що як я на тебе гримала часом, то вже ти мені й не подобаєшся. Ні, навпаки, ти, Петька-западнік, гарний хлопець. Дістань мені мотоциклета...

Петро відчуває: Селаборова вже наступає йому на ноги. Хотів би одсунутися назад, але нікуди — стіна не пускає. Отож: спереду Селаборова, ззаду стіна — як у лещатах. Безвихідне становище! І бідолашний «Петька-западнік» починає потроху здавати свої попередні позиції.

— Спробую, товаришу ляйтенанте, дістати вам мотоциклета, — каже.

— Та чого там — спробую? Ні, ти скажи твердо: «дістану!» Ну, скажи, Петька-западнік. Скажи, моє золотко...

І не встиг Петро зрозуміти, до чого воно йдеться, як Селаборова звела догори руки, обхватила ними його за ший, похилила наперед і з такою силою притиснула до себе Петрову голову, що сніг, яким кілька хвилин тому сипнуло було парубкові поза коміром, тепер перетворився на гарячий піт. Несміливий, скромний, до речі — колишній учень монастирської школи, Петро ще зроду не був у такій ситуації, як оце зараз. Отож не знав, що йому робити: чи вириватися з обіймів Селаборової, чи й собі обнімати її за ший? Бо, коли мовчати, вона може насмерть його задушити. Запручався, бідолаха, загукав благально:

— Дістану, товаришу лейтенанте! Дістану вам мотоциклета!

— Дістанеш? — ще й далі не випускала Селаборова із своїх рук Петрової голови.

— Дістану!

— Сьогодні?

— Сьогодні

— Слово Сталіна?

— Слово Сталіна!

— Ну, то ось тобі, Петька-западнік, мій завдаток! — вліпила Селаборова Петрові в щоку такого поцілунка, від якого колишньому учневі монастирської школи остаточно запаморочилася голова: зробився наче п'яний. Після встала з стільця і каже до Петра, що так само підвівся на ноги: — Тепер іди собі, Петька-западнік. Та гляди нікому нічого не розляпуй.

— Ні, я нікому про це не скажу, товаришу лейтенанте, — запевнив Петро Селаборову.

*

До Брандунгу їхали вантажним автом: треба ж було привезти на чомусь обіцяного Селаборовій мотоциклета. Сиділи всі троє в кабіні. Майор Лопухов із Селаборовою балакали всю дорогу про труднощі, яких їм доведеться зазнати під час перепровадження табору поворотців далі на схід. А Петро, дослухаючись до їхньої розмови, думав про своє: хоч що буде, — сьогодні треба від них утекти. Бо завтра, як про це щойно натякнув комендант, табір поворотців може вирушити далі на схід. Звісно, добре було б тікати мотоциклетом. Але що ж він мав робити, коли лейтенант Селаборова, мабуть, була б задушила його в своїх обіймах, якби не домоглася свого. Довелося поступитися...

Коли вантажник уже котив вулицями Брандунгу, майор раптом гукнув до Петра:

— Подивися но, Петька-западнік, он на ту вивіску. Чи то не ресторан?

— Так, ресторан і є, товаришу майоре, — прочитавши вивіску, відповів Петро.

— Підверни до нього. Чогось перекусимо. Я не встиг поснідати.

Петро зупинив авто біля ресторану. Увійшли всі троє всередину. Їх зустрічає привітливий господар —

грубий, з кутастих підборіддям німець. Запитує — чо-го їм бажається.

— Скажи, Петька-западнік, перекусити та шнапсу випити, — наказує Петрові майор.

Ресторатор відповідає на це: перекусити він подасть, але шнапсу в нього нема. Якщо панове бажали б, то він може принести їм пляшку доброго вина.

— Нехай подає вина, — погоджується майор. — Тільки щоб найміцнішого.

— Яволь! — чемно вклоняється німець. — Я маю добре вино.

Що то за вино було — не знати. Але випивши вдвох (Петро не пив) пляшку вина, а потім іще й дві пляшки пива, майор із Селаборовою наче почманіли обоє: заговорили по-німецькому, і такою мовою, що Петро ладен був під стіл заховатися, щоб тільки не бачити, яке враження справляє їхня «німецька» мова на ресторатора.

— Да! — вигукувала слідом за Лопуховим Селаборова. — Я, конечно, ферштеен. Все ферштеен!.. — І так жестикулювала руками, що її френч тепер тріснув і під другою пахвою.

Нарешті, мабуть пригадавши про свій костюм, заради якого він приїхав до Брандунґу, майор ляпнув Петра долонею по плечі:

— Петька-западнік! — загукав. — Вези мене тепер до твого шнайдера. Шнель вези!

У кравця справу вдалося полагодити швидко. Кравець згодився переробити майорові костюм за дві години, але з умовою: пан офіцер має залишитися тут, у кравецькій, щоб він міг як слід припасувати убрання до його фігури.

— Яволь! — погодився майор. — Я залишаюся тут. А ви їдьте по мотоциклет. Та не баріться. Щоб за дві години повернулися.

— Єсть, товаришу майоре, повернутися за дві години назад! — стукнула сп'яніла Селаборова перед Лопуховим закаблуками солдатських чобіт. Потім звертається до Петра: — Петька-западнік! Гайда!

Петро був дуже вдоволений з того, що йдеться на добре: майор залишився в кравця, а з Селаборовою він якось, дасть Бог, зуміє впоратися.

По дорозі Селаборова підсунулася до Петра ближче і штовх ліктем під бік та морг до нього оком:

— Слово Сталіна, Петька-западнік? Скажи: слово Сталіна?

— Слово Сталіна, товаришу ляйтенанте, — кивнув до неї Петро, зрозумівши, що вона нагадує йому про обіцяний мотоциклет.

Цього разу Петро не зупинився на вулиці, як завжди, коли він приїжджав сюди з майором, а звернув вантажником до фрав Шульц на подвір'я. Щоб ніхто не бачив, що він тут робитиме. З хати вийшла колишня Петрова господиня. Радо вітає його (він колись ткнув крадькома їй у руку листа, в якому написав про своє перебування в таборі, звідки думає втекти).

— Фрав Шульц, — привітавшись до німкені, став просити її Петро. — Десь на горищі валяється мій піджак. Знайдіть його, будь ласка. Він мені потрібен. — Після звертається до Селаборової: — Мотоциклет, товаришу ляйтенанте, он у тій корівні. Ви постійте тут, а я піду прикочу його сюди.

І Петро пішов до корівні. Витяг із сіна мотоциклета, причепував, витер ганчіркою, налив бензини — викочує на подвір'я. Селаборова, побачивши мотоциклета, аж долонею об долоню вдарила, — так він їй, видно, сподобався.

— Новесенький! Як дзеркало! — обдивляється з усіх боків. Раптом питає: — А він справний? Можна ним зараз їхати?

— Зараз ми, товаришу ляйтенанте, випробуємо його. Але, на жаль, тут подвір'я тісне.

— То ми поїдемо он туди, — показала Селаборова кудись за ворота.

Саме в цю хвилину вийшла з хати фрав Шульц з Петровим піджаком у руках. Петро подякував, лапнув за кишені (там лежали його папери), надів піджак і як стій осідлав мотоциклета.

— Сідайте, товаришу ляйтенанте, — показав місце позад себе.

Селаборова умостилася на задньому сидінні.

— Тримайтеся за мене обома руками, щоб часом не впали, — каже Петро.

— Отак? — сперлася Селаборова Петрові на плечі.

— Ні, так ви не втримаєтеся. Візьміть мене, товаришу ляйтенанте, обома руками попід пахви... Отак. Ну, тепер поїхали.

Петро увімкнув мотор. Мотоциклет загурчав, затрясся, сплюнув кілька разів перегаром бензини, після вирушив з подвір'я на дорогу — покотив за місто. Петро набавляє швидкості. Селаборова міцно стискає його своїми руками і дедалі дужче налягає йому на плечі. Та все гукає на вухо:

— Ану швидше, Петька-западнік! Швидше! Ах, як гарно! Я мов на крилах лечу... — А за хвилину каже: — Петька-западнік! Зверни он туди, на зелену траву!

Але Петро сам знав, куди йому звертати. Проїхавши ще з кілометр, він скерував мотоциклета на бічну доріжку, що сірою смугою утікала від великої дороги вниз — аж до зелених надбережних кущів, крізь які проглядала мерехтлива річка.

— Петька-западнік! Бачиш? Річка! — радісно загукала Селаборова. — Я хочу скупатися. Мені душно. Їдь, Петька-западнік, до річки!

Петро наблизився до найгустіших кущів, вимкнув мотор, ізсочив з мотоциклета.

— Приїхали, товаришу ляйтенанте! Можете купатися. Вода в річці чиста як дзеркало. Дно — білий пісок. Злізайте! — і допоміг Селаборовій встати з мотоциклета. Дивиться на неї, а вона ледве тримається на ногах. У ресторані, випиваючи з майором, перебрала міру, а тепер, на мотоциклеті, так натряслася, що її, очевидно, починає млостити.

— Петька-западнік, — простягає Селаборова до Петра руку, — допоможи мені... Голова паморочиться... Я хочу сісти ось під цим кущем... — Петро узяв її під лікоть, повів до куща, посадив. — Дякую, Петька-западнік... Мені вже трохи полегшало... Я зараз буду роздягатися. А ти йди он туди, — кивнула п'яними очима на сусідній кущ, — і там роздягайся.

Петро пішов. Сидить за сусіднім кущем, прислухається, чи скоро Селаборова піде у воду. Через якийсь час чує: вона встала, зашелестіла в кущах, почалапала до річки. Ще за хвилину — хлюпається у воді. Потім гукає до Петра:

— Петька-западнік! Я вже купаюсь. Іди й ти.

— Я ще трохи посиджу, товаришу ляйтенанте, — обзивається з кущів Петро. — Угрівся. Треба трохи вихолонути.

— Вихолонь, Петька-западнік, вихолонь. Тільки не дивися на мене із-за куща, — застерігає Селаборова Петра. — Я буду гніватися.

Оначе Петрові було не до того, щоб виглядати на неї із-за куща. Йому голова кололася від напруженої думки: як позбутися Селаборової? Людей поблизу не видно. Якби на когось іншого, той міг би взяти нагана, що он лежить за кілька кроків, і застрелити Селаборову. Міг би завести її на глибоке і втопити. Міг би задушити у воді. Але він, Петро Гуркотій, ніколи на таке не зважиться. Єдине, що йому під силу зробити, — це відкотити потихеньку мотоциклета геть від кущів, а там сісти на нього, увімкнути мотор і помчати в напрямку великої дороги. Так треба й зробити. І зараз — негайно! Поки не пізно.

— Петька-западнік! Чуеш? — гукає з води Селаборова. — Іди вже купатися. Досить тобі вихолоняти.

— Зараз іду, — обзивається Петро. — Тільки ви, товаришу ляйтенанте, одверніться. Дивіться на протилежний берег, поки я увійду в воду.

— Не турбуйся, Петька-западнік: я дивитимуся на протилежний берег, — запевнила його Селаборова. — Сміливо йди у воду.

Петро підвівся з землі, виглянув із-за куща: так, Селаборова, занурившись по шию у воду, стоїть спиною до нього. Треба діяти. Або пан, або пропав! Перехристився і, затаївши дух, покрадьки пішов до мотоциклета. Ось він уже взявся за нього руками, рушив з місця, котить геть від кущів. Рахує кроки. Десять, двадцять, сорок. . . Коли це чує голос Селаборової:

— Чого ти так довго шляєшся, Петька-западнік? Іди вже швидше. Бо мені обридло дивитися на протилежний берег.

Але Петро цього разу вже нічого не відповів їй. Натомість мерщій сів на мотоциклета, увімкнув мотор. Мотоциклет не тільки рушив з місця, а й пробіг із сотню метрів, після, потрапивши в ямкувате багно (вночі випав дощ), загруз у ньому. Реве, стугонить, трясеть-

ся, проте наперед ані-ні не рухається: колеса буксують. Петра поняв страх. Захвилювався. Серце закалатало в грудях — от-от розскочеться. А тут, як на його нещастя, чути десь позаду голос Селаборової:

— Куди ти, Петька-западнік? Тікаєш? Зупинися!

Петро оглянувся: Селаборова, гола-голісінька, біжить навздогін за ним. Штаньми, які метляються в її лівій руці, закриває себе від стороннього ока, а нагагом, що в правиці, націляється на нього.

— Зупинися, фашисте! — ще голосніше гукає далі.

— А ні, я тебе застрелю. Чуєш? Раз! два! три! І — бах, бах, бах із нагана.

Та десь то, ще не настала година Петрової смерти: револьверні кулі продзижчали над його головою, а мотоциклет тим часом, наче злякавшись пострілів, і рвонувся ввесь, став цапки, відштовхнувся заднім колесом від чогось твердого — і вітром вилетів із багна спочатку на вузеньку, а потім і на широку дорогу. Петрові тільки тепер трохи попустило в грудях. Озирається назад: Селаборова стоїть з піднесеними догори руками, — здається, рве на собі волосся.

— До побачення, товаришу лейтенанте! — помахав Петро до неї рукою. — До побачення! Кланяйтеся товаришеві Сталінові!

І, набравши повні груди зустрічного повітря, помчав на захід сонця.

ОБОЄ — РЯБОЄ

Люди в нашому приміщенні, як і в усьому перехідному діпітаборі, мінялися майже щодня: одні виїжджали, другі, навпаки, приїжджали. І тільки ми, тимчасово затримані, вже другий місяць, мов приречені, валялися на остобісілих нам таборових ліжках. Чому ж нас затримано? Чи були на те якісь причини? Певна річ, були. У мене під час просвічування рентгенівським промінням виявлено часткове затемнення лівої легені. На Оберемченка хтось написав донос. Шепель наплутав у своїх паперах. Тепер наші справи пішли на додаткову перевірку. Але з якої причини затримано Василя Перепелицю, ніхто з нас не знав. Ще зовсім молода людина, здоровий, червоновидий, він цілими годинами лежав горілиць на своєму ліжку і безперестань свердлов очима навислу над ним стелю. Наче звідти, з отієї стелі, мала б прийти відповідь на прокляте для всієї нашої четвірки питання — чи пустять нас до Сполучених Штатів Америки, чи не пустять. Ми вже не раз пробували випитувати в Перепелиці — через що його затримано в перехідному таборі, але Василь або мовчав, або відкараскувався від нас якимсь жартом. Одначе сьогодні ми всі три, як один, обсіли Перепелицю на його ліжку — притьмом домагаємося:

— Признавайтесь, Василю, через що вас затримано? Годі таїтися від нас із своїми секретами!

— Та хто там таїться?! — руками й ногами одбивався від нас Василь.

— Ви — не хто! Що вам сталося? Когось убили? Чи, може, Гітлер доводився вам троюрідним дядьком? Кажіть! Признавайтесь! .

Бачачи, що не переливки, Василь змушений був розповісти нам про те, про що ми досі й не догадувалися.

Трапилася ця пригода позаторішньої весни. Якраз перед Великоднем. Вертався я з Карлсруе до Мюнхену. Їздив провідати своїх земляків, що жили в тамтешньому таборі. Надходив вечір, коли наш поїзд прибув до Штутгарту. Одразу ж на пероні зчинився лемент, метушня, біганина: хто висідав, хто ставав біля дверей у чергу, щоб першому потрапити до вагона. Мій подорожній сусід, що сидів біля вікна, взяв свої речі і пішов із купе, а я мерщій пересунувся на його місце. Біля вікна вигідніше сидіти: дихаєш свіжим повітрям, стежиш за рухом поїзду, видивляєшся на го-строголові німецькі селища, які то з'являються, то зникають перед твоїми очима. Я мав при собі українську газету «Неділя». Сиджу ото собі, читаю. За якусь хвилину на пероні почулося гупотіння кількох пар ніг. Тримаючи в руках газету, вихиляюся з вікна: гурт молодих хлопців наввипередки поспішають стати в чергу. Голосно розмовляють, жартують, пересміхаються. З мови чую — мої земляки. Один із них, при-садкуватий, у синьому кашкеті, задавакуватого вихва-ляється. «Не я, — каже, — й буду, коли не матиму у вагоні вільного місця!» — «Скажеш, Кузьмо, гоп, як перескочиш!» — обзивається котрийсь із його товари-шів. — «Кров із носа — перескочу!» — ще з більшим задавацтвом вигукує Кузьма. — «Німака зіпхну з лав-ки, а сам таки сидітиму».

Коли це чую — хтось знишка до мене шепоче: «Пане! Чуєте, пане?» Дивлюся донизу: молода дівчина пнеться до мого вікна. І вся задихана. Видно, дуже поспішала.

— Що вам? — нахилиюся до неї.

— Якщо біля вас є вільне місце, — пошепки каже до мене дівчина, — то дуже вас прошу приберегти його для мене.

Вона скося поглядає на чергу людей, що стоять біля дверей, і, видно, нетерпляче жде на мою відповідь.

— Вільне місце біля мене то є, — відповідаю я їй тихо, — але оті наші земляки, — показую очима на хлопців, — як помітять, можуть зчинити бучу.

— А ви скажете, що я . . . що я ваша родичка, чи що,
— далі шепоче до мене дівчина, і по її обличчю мигцем пробігають спалахи дівочої сором'язливости.

Що ж, думаю, треба допомогти дівчині. Зморена. Ще й досі ніяк не віддишеться.

— Гаразд, — кажу. — Але як же вас звати?

— Ара, — відповідає вона. — А вас?

— Василь, — не спускаю я з неї очей. — То ось що зробіть, Аро: коли хлопці дивитимуться в прогилений бік, ви подайте мені свою валізу. Я покладу її на звільнене місце.

Ара так і зробила: за кілька хвилин її валіза вже лежала побіч мене на лавці, а сама вона, метнувшись од вікна, прилучилася до черги. Тепер, трохи оддаль, мені було зручніше роздивитися на мою нову знайому. В легенькому подорожньому плащі ясножовтого кольору. Вища за середню на зріст. Смаглявата, чорноока, з густим кущем чорного, як і її очі, волосся на голові. Оголену шию обхоплює разок вишневого наміста. У руках дівчина тримає невеличку ручну торбинку. Хоч Ара зверталася до мене по-українському, проте рисами свого обличчя, особливо ж оправою очей, вона різнилася від українських дівчат. Якої вона національності — я ніяк не міг угадати.

Та ось, нарешті, пасажири, що їхали до Штуттгарту, всі вже повиходили, і черга, мов на конвайєрі, рушила до вагона. Човгають об підлогу ногами заглядають до купе, шукають вільних місць. Німці бачать Арину валізу і, не турбуючи мене, прямують далі. Тільки земляки мої, як я й гадав, не пішли далі. Ні, вони всі гуртом зупинилися на дверях нашого купе, а задавакуватий Кузьма вже націляється очима на Арину валізу.

— Вільне місце? — запитує мене по-українському, бо бачить: я тримаю в руках «Неділю».

— Ні, зайняте, — відповідаю. — Пасажир зараз прийде.

— Прийде? — бундючно надуває Кузьма свої губи. І враз до мене на «ти»: — Облиш, земляче, замилювати нам очі. Ми не сліпі. Бачили, як стороння особа подала тобі через вікно свою валізу. Прибери її геть, а то я сам приберу. . . — І вже простягає руку до валізи.

— Не займай! — перепиняю я його. — Пасажирка, що подала мені валізу через вікно, — це стороння особа. Вона... моя... дружина!

Як мені виприснуло з уст оте «моя дружина» — сам не знаю.

— Дружина! — зареготав на все купе причепа. — Чули, хлопці? — звертається він до своїх товаришів. — Каже — його дружина. От брехуняка! Та то ж... якась... якась...

Кузьма аж на виду почервонів — ото так натужився, щоб добрати якнайдошкульніше слово, яким він міг би мене причмелити, одначе бажане слово ніяк не спадало йому на думку. А тут, як на те, де й узялася Ара. Простовхом пробирається до купе. З її обличчя бачу: дівчина дуже обурена. Видно, чула нашу суперечку. Зупинилася перед Кузьмою, зміряла його своїми чорними очима. «Що це за «якась»? — запитує, а сама вся аж тремтить. — Яке ти маєш право ображати мене? І чого ти скіпаєшся до мого чоловіка? Сам же бачив: у сусідніх купе є вільні місця. Та ні — ти прийшов сюди! Чого? Щоб показати свою дурість? Забирайся геть, поки я тебе не провчила!» Далі ввічливо звертається до моїх сусідів. Звісно, по-німецькому. «Перепрошую, — каже, — панове!» По тому підступає до мене, обіймає за плечі і давай цілувати мене то в ту, то в ту щокку. «Як тобі, Васю, їздилося? Чи нічого не сталося в дорозі?» — розпитує. Та й знову — цмок! цмок! Мені аж голова йде обертом від її поцілунків. Треба ж, думаю, й собі виявляти увагу до «моєї дружини». Мерщій хапаю з лавки Арину валізу, кладу на полицю, після допомагаю Арі зняти плаща, нарешті садовлю її поруч себе.

— Ти, Арочко, мабуть, утомилася? — запитую.

— Дуже втомилася, Васю, — відповідає Ара стомленим голосом. — Поспішала. Боялася, щоб не спізнитися. П'ять кілометрів чухрала пішки. Та ще ж — цілу ніч не спала. Боліли зуби. Зараз очі мені злипаються — так хочеться спати. Читай, Васю, газету, а я трішки задрімаю у тебе на плечі.

Ара схилила голову на моє плече, заплющила очі. Її куцасте волосся розсипалося на всі боки, лоскоче мені праву щокку. Пробую читати — не читається. Та чи ж

і до читання двадцятилітньому хлопцеві, коли в нього на плечі спочиває голова гарненької дівчини. Так би, здається, й обняв її обіруч та ще ближче пригорнув би до себа. Я навіть відчував, як билося Арине серце.

Хлопці бачать — чоловік та жінка! — позадкували від дверей до протилежного вікна. Зараз вони вже зовсім не звертають на нас уваги. Тільки отой осоружний Кузьма ще й далі пасе нас своїми очима, ніби перевіряючи нашу з Арою поведінку.

Чи спала Ара, чи лише удавала з себе сплячу, — не знаю, але звела вона свою голову з мого плеча тільки тоді, коли ми вже проминули Ульм. Подивилася до дверей — нема хлопців.

— Де вони поділися? — звертається до мене.

— Вийшли в Ульмі, — відповідаю.

Арине обличчя враз відмінилося. Не та стала. Скинула очима на сусідів, що сидячи куняли, після нахилється до мене і, ледве не плачучи, починає благати:

— Дуже й дуже прошу вас, пане, пробачити мені за те, що я призвела вас до такого клопоту. Та ще ж, не дай Боже, ви одружений!

— Ні, то ви даруйте мені, — кажу. — Бо я ні сіло ні впало назвав вас своєю дружиною.

— А потім, побачивши на власні очі, яка з мене фурія, мабуть, каялися? — зніяковіло дивиться на мене Ара.

— Навпаки, — заспокоюю я її. — З такою хороброю особою, як ви, не страшно було б вирушати в найдальшу подорож.

— Мусіла бути хороброю, — випросталася Ара. — Де ж пак: «якась», — каже. Добре, що не встиг лягнути чогось непристойного. А то я була б тьопнула його торбиною по губах.

— Невже ви вмієте битися?

— Чи вмію, чи не вмію, — захищатися мушу. Життя навчило мене всього.

— А звідки ж ви, пробачте, походите?

— Та звідти ж, звідки й ви. Розмовляю ж я з вами по-українському.

— Розмовляєте то ви, справді, по-українському, але...

— Але не подібна до українок, — перехопила мою мову Ара. — Про це мені частенько доводиться чути. Одні мають мене за жидівку, а інші кажуть: грузинка, вірменка, циганка. Одначе всі вони помиляються.

І Ара розповіла дещо із своєї біографії. Родом вона з Маріюпільщини. Батько її, вчитель з фаху, був українець. Мати — грекinya. На Маріюпільщині, крім українців, здавна живуть і греки. Вона вдалася в матір. Повне її ім'я — Аріядна. Коли їй було десять років, батька заарештовано і заслано на північ. Мати незабаром умерла. Ару, десятилітню сироту завдано до табору безпритульних дітей. Чотири рази тікала звідти, але її ловили знову і повертали до табору. І тільки в 1941 році, коли почалася війна, Арі пощастило ще раз утекти. Сховалася вона у своєї тітки, що жила в Маріюполі. З тіткою удвох вони опинилися в Західній Німеччині. Живуть у Мюнхені, Београдська вулиця, 44. Зараз вона вертається із Штутгарту. Їздила до знайомих маріюпольців.

— А ви, пробачте, де живете? — запитала мене Ара.
— В таборі?

— Так, у таборі. Як приїдемо до Мюнхену, я одразу ж вирушу до Регенсбургу.

— Уночі? — здивувалася Ара. — А чому б вам не заночувати в Мюнхені? Не маєте де? То в наших господарів є вільна кімната. Вони радо дадуть вам притулок. Симпатичні німці.

І вона стала розповідати мені про своїх господарів, які, за її словами, добре ставляться до українців.

Отак розмовляємо й розмовляємо, тим часом наш поїзд давно вже проминув не тільки Авґсбург, а й Пасінґ. Німці, бачу, встають, беруть з полиць свої речі, надівають капелюхи.

— Мюнхен? — запитую.

— Так, Мюнхен, — відповідають.

Ми з Арою й собі давай швиденько збиратись. Я взяв її валізу — вона більша. Ара взяла мою. Виходимо на перон. Людей — валявою сунуть! Не пройшли ми й десяти кроків, як Ара схопила мене за руку. Що сталося? — Вона забула у вагоні свою ручну торбинку. А там же — її папери, гроші . . .

— Я вернуся, — каже Ара. — А ви йдіть. Підождете мене за ворітьми.

І — круть! Зникла в густому натовпі. А я йду далі. Власне, не йду, — мене несе з собою людська навальність. Уже недалеко й вихід з перону. Котрими ж мені ворітьми вийти? Адже їх тут аж троє: посередині, праворуч і ліворуч. Вийду, думаю, середніми. Арі легше буде мене побачити. Дивлюсь: що воно таке? Пообабіч воріт стоять поліцаї. Бачу їх тут оце вперше. Пильно придивляються до пасажирів. Декого, хто з валізами, просять стати обіч, — перевіряють, що вони везуть. У чім річ? Може, поліцаїв цікавить зброя?

Перепинили й мене. Одвели трохи обіч.

— Що у вас, пане, у валізі? — запитують.

— Не знаю, — кажу. — Не моя валіза. Моєї дружини. Мабуть, якесь жіноче вбрання.

— А де ж ваша дружина?

— Зараз прийде. Вона вернулася до вагона. Забула там одну річ.

— Гарзд, почекаємо.

Я не спускаю очей з натовпу. Де ж та Ара? Щоб не прогавити її. А в голові мені тим часом рояться хтозна-які думки. Ні, я таки не поїду вночі до Регенсбургу. Заночую в Ариних господарів. Треба ближче з нею познайомитися. Гарна дівчина! І, можливо, оця випадкова зустріч у поїзді стане початком наших ближчих з нею взаємин...

Минає хвилинка, друга, п'ята — на пероні вже нема нікого, а Ара не йде. Мабуть, вийшла іншими ворітьми.

— Що ж, пане, — підступають до мене поліцаї. — Дружина ваша чомусь не йде. Може, ви маєте ключ від валізи?

— Ні, не маю.

— Шкода! В такому разі, ми змушені будемо самі відчинити валізу.

— Прошу — відчиняйте.

Не встиг один із поліцаїв торкнутися руками заціпок, як кришка автоматично звелася догори. Від того, що я побачив у валізі, мені подвоїлося в очах. Замість жіночого вбрання, про яке я казав поліцаям, там було повно-повнісінько американських цигарок. А за торгівлю американськими цигарками тоді суворо переслі-

дували. Отож, узяли мене поліцаї до їхньої установи. Наступного дня я опинився у в'язниці. Через якийсь час судили. Дістав рік ув'язнення. От через це мене й затримано в перехідному таборі.

Фінал Василевого оповідання справив на нас неприємне враження. Особливо не сподобався він мені. Слухаючи Василя, я мав гадку, що йдеться до не абиякого роману, яким, після авторської обробки, не соромно буде прикрасити сторінки котрогось літературного журналу. А тут — непорозуміння з американськими цигарками. Та й самого Василя мені було шкода: довірливий за своєю вдачею, він через оту довірливість потрапив у таку халепу.

— Дорогенько вам, Василю, коштували Арині поцілунки! — порушив Оберемченко нашу спільну мовчанку. — А чи ж ви, коли вийшли з в'язниці, пробували розшукувати її на Београдській вулиці?

— Навіщо я мав би її розшукувати, — сказав Василь, — коли ми з нею бачилися того ж таки вечора?

— Бачилися? Де? — зацікавлені, попідводили ми з ліжок свої голови.

— У поліційній установі, — відповів Василь.

— А як же вона там опинилася?

— Так, як і я. І Ару поліцаї затримали. Тільки на других воротях.

— Затримали? За що? — дедалі дужче цікавила нас ця справа.

— Бо й у моїй валізі, що Ара мала її при собі, так само було повно американських цигарок.

Останні Василеві слова остаточно приголомшили нас. Ми, як один, поопускали голови на ліжка. Тільки Оберемченко, та й той якось нехотя, наче сам до себе, сказав:

— Виходить, обоє — рябоє.

— Виходить, — погодився з ним Василь.

МАЙК ПИЛИПСОН

З Європи до Сполучених Штатів Америки Павло Гопта вирушав з одним із перших діпістських транспортів. Початок подорожі за океан не віщував йому нічого веселого. Щойно стали зникати в понадморському тумані береги Німеччини, як Гопту огорнула незвичайна туга. Але ще тяжчу тугу він відчув, коли пароплав вийшов із Ля-Маншу в відкритий океан: тепер до його душевної депресії прилучилася ще й морська хвороба, що, мов малу дитину, поклала бідолаху в ліжку. Проте обоє ці лиха Гопта міг би перетерпіти, якби ще й не третя напасть — подорожній сусід, що містився над ним у підвісному ліжку. Ах, яка ж то була невпокійлива, навратлива та причеплива людина! І хвилинки не полежить тихо: то чогось увесь час товчеться на своєму ліжку, мов той Марко в пеклі; то плаксиво схлипує, стогне та ойкає; то вголос молиться, щоб Господь зглянувся на якусь дядину Гелен і продовжив би їй віку; то раптом, увірвавши молитву, звішує донизу голову, — тоді Гопта чує в себе над вухом його верескливий голос:

— Сусіде! Агов, сусіде!

— Що трапилося? — обзивається Гопта зозла: остобісів він йому своїм «агов, сусіде!».

— Чи скоро вже США?

— Господи! — дарма що хворий, перекидався Гопта з одного боку на другий. — Чи ви, пане, забули свою голову в таборі, чи сам я не знаю, що з вами діється?

— Та чого ж там «забув голову»?

— Аякже. Не встиг пароплав вийти з Ля-Маншу, а ви вже: «Чи скоро США?» Самі подумайте.

Сусід на якийсь час давав Гопті спокій, — тільки тепер ще голосніше молився. Перечитував усі молитви — від «Во ім'я Отця і Сина» до «Вірую». Гопту дивувало, що цей чоловік у кожну свою молитву вставляв і дядину Гелен, за здоров'я якої він так запопадливо весь час молився. Але згодом, ніби про щось згадавши, сусід переставав молитись, і тоді над Гоптиною головою знову чувся його верескливий голос.

— Сусіде! Чи ви чуєте, сусіде?!

— Ну й чого ви, пане, розсусідкалися? — вже й Гопта починав товктися на своєму ліжку. — Чого ви хочете від мене?

— Чи не здається вам, сусіде, що наш пароплав стоїть на місці?

— Мені не здається. А якщо вам, пане, таке здається, — раджу перехриститися! — гостро кидає до нього Гопта: треба ж якось дати одкоша цьому причепі.

Після такої відповіді сусід знову на якийсь час перестає турбувати Гопту своїми дивацькими запитаннями, але за дядину Гелен молиться й далі. До Гоптиних вух долітають слова його молитви: «Господи милосердний! Зглянься Ти на дядину Гелен. Пошли їй ще хоч рік прожити. А якщо не можна рік, то хоч півроку. Якже й півроку вона не дужа вижити, то хоч три місяці...» Іноді в своєму молитовному екстазі цей молитвеник діходив до сліз, — тоді, замість слів молитви, Гопта чув його притишене схлипування. Та ось сусід, ніби враз висушивши свої сльози, знову загукав до Гопти на весь голос:

— Сусіде! Чи ви, може, вже спите?

— Та не будьте ж ви, пане, свинею! — гримнув сердито Гопта: йому вже терпець увірвався чути оте «сусіде».

— Що ви, сусіде, сказали? Я не дочув.

— Не будьте, кажу вам, пане, свинею. От що!

— Ага, свинею! — захихикав дурнувато сусід сам собі під ніс. — Добре сказано. Чудово! «Не будьте свинею». До речі, сусіде: хто ви такий будете за фахом?

— А вам яке до того діло?

— Ні, справді, мені цікаво знати, з ким я маю честь говорити. Скажіть, будь ласка.

— Ну, якщо вам кортить знати, то я — зоотехнік.

— Зоо...

Друга частина цього складного слова вилетіла тому балакунові з уст тільки тоді, коли він, ніби бурею скинутий з ліжка, так і гепнувся біля Гоптиного ліжка на підлогу. Сидить, товстоший, голомозий, і, мов той кіт уночі, висвічує на Гопту своїми банькуватими очима.

— То ви, пане, і справді зоотехнік? — запитує.

— А чого б же я казав вам неправду?

— А де ж ви, дозвольте вас запитати, працювали перед війною?

— У Харківському зоотехнічному інституті.

— Може, науковець?

— Ви вгадали.

— То й на свинарстві, мабуть, розумієтесь?

— Якраз свинарство й є тією галуззю тваринництва, в якій я провадив наукові досліді.

— І по-англійському, може, вмієте говорити?

— Умію.

— О, пане мій дорогий! — аж увесь затрясся на радіщах Гоптин сусід, — от-от охопить його своїми волохатими руками і почне всього вицілювати. — Чому ж ви досі мовчали? Чому нічого не казали мені про себе?

— А хіба що? — дедалі дужче дивувався Гопта з сусідової поведінки: чи в цього пана не всі дома, чи він тільки удає з себе такого дивака?

— Ви не знаєте — що? — ще ближче нахилився до Гопти сусід. — А те, дорогий мій пане, що я весь час, можна сказати, з географічною мапою в руках шукаю такої людини, як ви. А щоб вам було відомо, з ким ви маєте діло, дозвольте мені відрекомендувати себе. Ваш земляк. Родом з Охтирських хуторів на Харківщині. Може, чули? Старий емігрант. Тридцять років, як один день, протинявся в різних закутках західної Європи. Друга світова війна застала мене в Югославії. Ще до недавна моє прізвище було — Михайло Пилипчук, але відтоді, як мені дозволено їхати до США, я змінив Михайла Пилипчука на Майкела Пилипсона. Чому? Яка цьому причина? Зараз, пане, почувете. Одначе, перед тим як почати розповідь, дозвольте полікувати вас від морської хвороби.

Пилипсон підвівся на ноги, пошарив руками в себе на ліжку, після, нахилившись, тицьнув Гопті до рук щось вологе.

— Квашене яблуко, — сказав. — З'їжте вам полегшає.

Гопта, вельми вдячний сусідові, з незвичайною жадобою доп'явся до квашеного яблука, від чого й справді став відчувати деяку полегкість; а Пилипсон, умотивившись біля його ліжка на підлозі, далі провадив свою розповідь.

— Ви, дорогий мій пане, обурюєтеся, що я набридаю вам своїми недоречними запитаннями. Ви навіть свинею мене назвали. Та воно, може б, і слід. Але якби вам, пане, таке, як мені, то й ви не влежали б мовчки. Що сталося? Чому я ладен плигнути з пароплава і вплавав пуститися через океан, аби тільки швидше опинитися на землі Вашингтона? Бачите, мій пане, за океаном живе моя дядина — покійного мого дядька жінка. Колись, ще на Охтирських хуторах, дядько прозивався — Омелько Пилипчук, а дядина — Олена Пилипчучка. Але в Америці — вони прожили там уже 45 років, — дядько з дядиною змінили свої ім'я та прізвища на американський лад: Еміл (він), Гелен (вона), обоє — Пилипсон. Дядько Еміл, значить, умер. Дядина Гелен лишилася сама одна душею. Живе вона в штаті Пенсільванія. Має, кажуть, чотири свинофарми, п'ятнадцятиповерховий будинок у Філядельфії та щось на мільйон доларів акцій різних американських компаній. Одне слово — мільйонерка. А їй уже сімдесят три роки. Не сьогодні-завтра може віддати Богові душу. Рідні в неї, крім мене, нікого нема. Отож, уважайте, Майкел Пилипсон, тобто моя скромна особа, — прямий спадкоємець дядининих мільйонів. Тим то я, мій пане, так кваплюся до США. Бо, як мене коло дядини не буде, коли вона вмиратиме, — американські ловкачі обшахрають стару. Мені від її мільйонів залишиться тільки те, що кіт наплакав. А як я застану дядину Гелен живою, та як догляну її до смерті, тоді, може, і всі дядинині добра опиняться в моїх руках. А щоб зручніше було все те оформлювати, я змінив Михайла Пилипчука на Майкела Пилипсона. Так і прошу мене називати — Майкел (або Майк) Пилипсон. Тепер скажу

вам про те, чого я так зрадив, довідавшись, що ви — зоотехнік. Майте, пане мій, на увазі — господар з мене добрий. Можна сказати, вроджений господар. Як доведеться, дам раду і чотирьом свинофармам, і п'ятнадцятиповерховому будинку, і тому мільйонові доларів, що в акціях різних американських компаній. За це голова мені не болять. Але я хотів би провадити свинарство не будь-як, не по-кустарному, а на основі найновіших наукових досягнень. Отже — мені потрібен фахівець. Про це я вдень і вночі думав. А тут, на мое щастя, ви . . . даруйте мені, не маю чести знати вашого прізвища . . .

— Гопта, — підказав Пилипсонові зоотехнік.

— А тут ви, пане Гопто, трапилися. Скажіть: ви самі їдете, чи, може, з родиною?

— Сам.

— Нежонатий?

— Так.

— До кого ж їдете? Що маєте робити в Америці?

— Ні до кого. Мабуть, митиму посуд у ресторані.

— Як? Ви, вчений свиновод, і митимете посуд у ресторані? — невдволено затовкся Пилипсон коліньми на підлозі. — Та цього ніколи не буде! Де це видано, де це чувано? Не буде, кажу вам, цього! Я беру вас до себе за свого помічника по науковій частині. Ви провадитимете на моїх свинофармах дослідницьку роботу. До ваших послуг буде все: лябораторія, прилади, препарати, кошти. Ми з вами, пане Гопто, розбудуємо таке свинарське господарство, що американці, дивлячись на нас, тільки губи облизуватимуть. Кабанів вирощуватимемо завбільшки з слонів. Свиноматки пороситимуться два рази на рік. Сало на наших свинях буде в півметра завтовшки. За допомогою науки можна творити чудеса. Чи не так, пане Гопто? Адже в Советському Союзі — я читав про це в газетах — звичайний пирій перетворено на жито; вівці там котяться по два рази на рік; а корови щороку дають по 60 000 літрів молока кожна. То хіба ми з вами, пане Гопто, не будемо творцями чудес? Запевняю вас — будемо! Побачите: про нас писатимуть усі американські газети. Але, покищо, нам треба молитися Богу, щоб Він продовжив віку дядині Гелен. Бо, коли людині сімдесят три роки,

вона щохвилини може вмерти... Ага, пане Гопто, — раптом схопився на ноги Пилипсон. — Ходімте я вас познайомлю з моєю дружиною.

— Та вже ж пізно, — відмовлявся Гопта.

— Для такого діла — ніколи не пізно. Ходімте!

Пилипсон майже виволік Гопту з каюти на чардак пароплава. Потім того сховався до жіночої каюти і привів звідти свою дружину. Сухорлява, проте з приємним, ніби завжди усміхненим, обличчям.

— Знайомся, Мері, — звернувся Пилипсон до дружини. — Пан Гопта. Учений свиновод. Уміє англійської мови. Одинак. Може бути членом нашої родини. До речі, скільки вам років, пане Гопто?

— Тридцять п'ять.

— А скільки, пак, нашій Марті?

— Двадцять п'ять, — відповіла пані Пилипсон.

— Бачите, ми лишили в Європі дочку, — став пояснювати Гопті Пилипсон. — Студіює економіку. Скінчивши студії, приїде до нас, тоді ми, крім свого вченого свиновода, матимемо ще й свого економіста. Так-так, пане Гопто! Ми вас не одпустимо від себе. Ви, кажу вам ще раз, будете моїм помічником по науковій частині. Щодо компенсації за працю, то ви, будь ласка, не турбуйтеся. Я не належу до скупих людей. Треба буде — платитиму вам і по тисячі доларів щомісяця. Нам аби тільки застати дядину Гелен живою, а тоді ми з вами заживемо на всю губу.

Відтоді Гопта з Майком Пилипсоном стали як нерозлий-вода. Куди Гопта — туди й Пилипсон, куди Пилипсон — туди й Гопта. Морської хвороби так ніби й не було в нього — зникла; туга за європейським континентом так само попустила Гоптине серце. Та й не диво: досі він не знав, що йому доведеться робити в Америці — чи митиме посуд у ресторані, чи ворочатиме каміння на якомусь будівництві, чи годуватиме свині в котрогось американського фермера. А тепер, після розмови з Пилипсоном, ситуація цілком мінялася: він працюватиме в Майка Пилипсона за своїм фахом, і працюватиме за добру винагороду. А що Майкові Пилипсонові дістануться дядинині фарми — Гопта не мав жадного сумніву. Адже йому не раз траплялося читати в газетах про випадки, коли бездітні амери-

канки, вмираючи, записують великі гроші не тільки на своїх родичів, а й на собак, котів, папуг та мавп. А Майк Пилипсон, що не казати, — рідний небіж мільйонерки. І, до того, єдиний. Певна річ — дядина схоче записати якісь кошти на добродійні цілі, як це водиться в Америці, але на те їй вистачить мільйона, що в акціях. Мало буде — додасть ще й п'ятнадцятиповерховий будинок у Філядельфії. Але чотири свинофарми — то вже Майкова Пилипсонова спадщина. А може навіть і його, Гоптина. Бо Пилипсон дуже прозоро натякнув на те, що він, Гопта, надалі буде членом їхньої родини, іншими словами — зятем. Отож — іще раз годиться сказати — Гопта з Майком Пилипсоном були тепер нерозлучні. Їм обом не сходило з уст розмови про їхнє майбутнє господарювання на чотирьох свинофармах. Та й не тільки на свинофармах, — цікавив їх і п'ятнадцятиповерховий будинок у Філядельфії, і акції різних американських компаній, що їх придбала дядина Гелен аж на мільйон доларів. Вони все те обмірковували докладно, аналізували, робили свої передбачення та висновки. Проте, найбільше їх цікавило питання, в яку суму доларів вони мусять оцінити всі маєтності дядини Гелен. Ну, — міркували Гопта з Пилипсоном, — чотири великі фарми, по 5 000 свиней, — це двадцять тисяч свинячого поголів'я. Кожна свиня має коштувати не менше як 50 доларів. Отож, 20 000 помножені на 50 — 1 мільйон доларів. Ну, а п'ятнадцятиповерховий будинок у Філядельфії теж коштує не менше як мільйон. А ще один мільйон — акції. Разом — три мільйони доларів...

— Три мільйони доларів! Три мільйони доларів! — трохи чи не на весь пароплав вигукував Майк Пилипсон. — Мені, пане Гопто, аж жижки тіпаються, коли я уявляю собі, які це великі гроші. Цілий вагон грошей! Аби тільки застати нам дядину Гелен живою. О, Господи, Вседержителю землі й неба! Зглянься Ти на дядину і продовж їй віку, ну, ще хоч на ... місяць ...

З молитвою на устах, щоб Господь продовжив його дядині віку, Майк Пилипсон побачив і американські хмаросяги. В Нью-Йорку, куди їх привезено, вони довго не затрималися. Щойно портові урядовці перевірили їхні речі, як вони одразу ж подалися на Пенсіль-

ванський вокзал, а звідти, разом з іншими діпістами, вирушили поїздом до Філядельфії.

— Болить мені серце, — скаржився по дорозі Майк Пилипсон. — Мабуть, не застанемо дядини Гелен живої.

— Чого там — не застанемо? — заспокоювала його дружина, що загалом була мовчазною людиною. — Дасть Бог, усе буде гаразд.

— Твоїми б устами та мед пити, Мері, — вдячно похитував головою до неї чоловік. — О, Господи, Господи...

І Пилипсон, може вже в тисячу перший раз за час подорожі через океан, починав молитися за здоров'я дядини Гелен, яку він уявляв собі не інакше, як такою старезною бабусею, що їй лишилося всього три чисниці до смерти.

Та ось, по якомусь часі, поїзд увігнався між кварталів двомільйонної Філядельфії, а за хвилину-дві й зовсім зупинився біля вокзального будинку. На пероні, щойно діпісти вийшли з вагона, їх обаранили репортери місцевих газет. Становлять діпістів уряд, фотографують, розпитують — хто вони такі, звідки походять, до кого їдуть, що думають робити в Америці. Просто таки не одчепитися від них. А Гопті край треба побувати в ЗАУДК-у, щоб передати ексекутивному директорові якісь важливі папери. Гопта не мав права везти їх кудись з собою.

— То ви, пане Гопто, швиденько їдьте до ЗАУДК-у, а я сам з ним поговорю, — показав Майк Пилипсон на репортера, що топцювався біля нього з записником у руках. — Він трохи кумекає по-російському. Тільки не баріться, пане Гопто! — кинув Майк Гопті навздогін.

Та хоч як наказував Пилипсон йому не баритися, Гопта таки забарився в ЗАУДК-у. І добре забарився: директора не було під той час в установі, отож довелося чекати. На вокзал Гопта повернувся, може, через годину.

— Що бо ви робите, пане Гопто? — із сльозами на очах кинувся до нього Пилипсон. — Хіба ж можна так пізнитися? Дядина Гелен може вмерти. Швидше шукайте шофера, який повіз би нас на дядинину фарму. Ось нате її адресу...

Без зайвих балачок, не виправдуючись за своє спізнення, Гопта мерщій побіг шукати потрібного їм авта. Але в Америці справа транспорту — ніяка трудність. За якихось чверть години діписти були вже за містом. Стояв теплий весняний день. Вигрівало сонце. Обабіч шляху пливли широкопросторі американські краєвиди. Але Пилипсон не звертав на ті краєвиди ніякої уваги, натомість штовхав Гопту ліктем під бік і просив сказати шоферові, щоб той швидше віз. Та шофера не треба було підганяти: його авто, аж шлях під колесами шкварчав, птахом летіло від Філядельфії на захід. По якомусь часі шофер озирнувся назад і, показавши обіч шляху рукою, сказав:

— Оце вже почалися маєтності місіс Пилипсон.

— Що він каже? — схопив Пилипсон Гопту за руку.

— Каже — це вже почалися маєтності вашої дядини, — відповів Гопта.

— Слава Тобі, Господи, слава... — забубонів Пилипсон.

Шофер сказав правду. Далі стали їм траплятися придорожні реклямні щити. На одному з тих щитів діписти побачили здоровенного білого кабана з великим та закопиреним догори писком — як ківш екскаватора завбільшки. На другому — щось із восьмеро малих поросят облягли широкоспину свиню і, тицяючись писками в її червонасте черево, шукали в мамуні природної поживи. Третій реклямний щит являв собою цілі стоси всіляких м'ясних виробів. На кожному реклямному щиті можна було прочитати напис: «Пилипсонові свинофарми». І це Майка Пилипсона надзвичайно тішило.

— Бачите, пане Гопто, який я передбачливий — змінив Пилипчука на Пилипсона. Ці самі реклямні щити можуть так і лишатися — не треба буде їх перемальовувати.

І він аж із вікна вихилявся — так йому, видно, було мило, приємно та радісно бачити на реклямних щитах своє нове прізвище.

Ще по якомусь часі шофер, притишивши мотор, з'їхав з шляху і скерував машину у великі кам'яні ворота, що їх чатували з обох боків гривасті леви. Тепер діписти побачили перед собою величезне подвір'я, яко-

му, здавалося, нема й краю. Всюди, скільки оком сягнеш, височіли товсті й гільчасті, може столітні, дерева. А проміж дерев щедра весна вже вистеляла барвисто-зеленаве стелево.

Перед триповерховим будинком шофер зупинив машину.

— Приїхали, — сказав.

З будинку, побачивши авто з чужими людьми на подвір'ї, вийшла молода дівчина — покоївка, певно, і стала питати їх — хто вони такі та чого їм треба. Гопта відповів:

— Цей пан — небіж місіс Пилипсон, а пані — його дружина. Прибули з Європи.

— Питайте, чи жива дядина? — шепотів до Гопти Пилипсон.

Гопта сказав покоївці, що небіж, мовляв, турбується за здоров'я дядини. Чи добре почуває себе місіс Пилипсон?

— Так, з нею все гаразд, — відказала дівчина. — Але зараз місіс Пилипсон нема вдома. Поїхала до Філадельфії. За півгодини повернеться. Телефонувала вже...

— Що вона каже? — не кидав допитуватися Пилипсон. — Жива дядина? Умерла? Розбив параліч? Кажіть швидше!

— Не турбуйтеся. Ваша дядина жива. Поїхала до Філадельфії. Скоро повернеться.

— Слава Тобі, Господи, слава Тобі... — з полегкістю зідхнув Пилипсон.

Дівчина запросила діпистів на веранду. Після, мабуть зважаючи на теплінь, що стояла надворі, винесла їм повний глек помаранчового соку.

— Частуйтеся, — сказала. — А мені пробачте... Я маю нагальну роботу.

І зникла в дверях. А діписти сиділи на веранді, пили помаранчовий сік та на всі очі видивлялися на величезне подвір'я.

— Краса! Розкіш! — вигукував Майк Пилипсон. — Куди тим Охтирським хуторам! Тільки треба буде всі дерева пообкопувати та побілити знизу вапном. А перед будинком — це вже твоя справа, Мері, — насадимо всіляких квітів: тюльпанів, гвоздиків, чорнобрив-

ців, м'яти, любистку... Будинок треба буде негайно пофарбувати — потріскалися стіни. Загалом, ми всьому дамо лад... Та чого ж це так довго дядина не вертається? Чи не поїхала вона часом до лікаря? Щоб не трапалося чогось, не дай Боже, по дорозі. Сімдесят три роки! Такого віку людина і в авті може вмерти.

І ось, розмовляючи, діпісти бачать: на подвір'я в'їжджає чорно-блискучий, наче в парадний фрак зодягнений, новий Каділак. Фари вогнем горять на сонці.

— Дядина Гелен їде! — схопився на ноги Пилипсон. — Тільки чи здорова? Чи не паралізована? — і до Гопти з пані Пилипсон: — Я гадаю — дядина Гелен така стара й недужа, що ми повинні на руках віднести її до хати...

Авто не під'їхало близько до будинку — чогось зупинилося поодаль. З будинку вибігла покоївка і, кинувши до діпістів: «місіс Пилипсон приїхала», бігцем попрямувала до авта. Відчинивши дверчата, вона допомогла господині вийти з машини. Підтримувана покоївкою під руки, місіс Пилипсон рушила йти в напрямку будинку. Це була висока, але добре вже згорблена, стара пані. Гарно зодягнена, з кількоповерховим, наче весільний торт, капелюхом на голові. У руках місіс Пилипсон тримала газету. Покоївка щось говорила до господині, показуючи на діпістів очима.

Настала найурочистіша для діпістів хвилина. Майк Пилипсон дуже хвилювався, аж тремтів увесь.

— Ви обоє, — наказував він Гопті та дружині, — ступайте трохи позад мене. А я, як прямий спадкоємець дядини Гелен, йтиму на чолі нашої делегації. Потім, коли я ввічливо вітатиму дядину, ви, так само ввічливо, вклоняйтеся до неї. Ну, рушаймо. Господи, благослови!

Коли це тріо наблизилося, може, за десять кроків до місіс Пилипсон, Майк широко розвів руки, ніби намірявся обняти дядину Гелен, і почав свою привітальну промову:

— Дорога наша дядино...

— А... а... «дорога наша дядино!» — зупинившись перед діпістами, люто визвірилася стара на свого небожа. — «Дорога дядино!» А хто оце так брутально мене оганьбив на всю Америку? — війнула вона газетою

перед самим Майковим носом. — Хто, питаю вас, дав вам право плескати про мене отаке язиком? «Стара», «хвора», «недужа», «на ладан дише» . . . Бач, якого наговорили репортереві газети. Та ще — коли? Саме в той день, як я виходжу заміж. . .

На Майка Пилипсона останні дядинині слова подіяли не як стусан під котресь його ребро, не як грім з чистого небе, навіть не як землетрус, — а як вибух атомної бомби. Він кілька секунд стояв заляканий, мов паралізований, з широко роззявленим ротом, і тільки тоді, коли Гопта, рятуючи становище, смикнув його ззаду за рукав, Майк знову заговорив. Але як заговорив? Насилу виштовхував язиком кожне окреме слово.

— Ви . . . дядино . . . виходите . . . заміж? — Та й знову спіткнувся, наче вдавився.

— А щоб же ви думали? — грайливо повела стара своїми згорбленими плечима, ніби й справді ще зовсім молоденька жінка. — Так, виходжу. Власне, вже вийшла. Оце їздила до міста оформлювати шлюб. Онде мій чоловік. Стефане! — гукнула вона до пана, що приїхав разом з нею, а тепер вештався коло машини. — Йди но сюди.

До гурту підійшов черевань, років, може, понад шістдесят. Темновидий, дебелий, з хвастовито закрученими вусами.

— Оце ті люди, що наговорили репортереві всіляких нісенітниць про мене. За це їх не слід би було навіть пускати на подвір'я, та вже нехай: робітники нам однаково потрібні. Попорядкуй ними. Ти ж тепер повний господар.

І навіть не глянувши на «прямого спадкочемця», місіс Пилипсон пішла з покоївкою до будинку. А черевань обдивився діпістів з усіх боків, хитромудро покрутив одного-другого вуса, після хазяїновито каже:

— Жінку я зараз одведу на кухню — там вона й працюватиме. Цей, молодий, — глянув скося на Гопту, — їздитиме до міста збирати помії для свиней. А ти, старий, — безцеремонно поплескав долонею Пилипсона по животі, — підеш чистити свининці.

Сказавши це, черевань повів пані Пилипсон кудись поза будинком, а Гопта з Майком, обидва ошелешені тим, що з ними сталося, стояли непорушні, мов ті ма-

льовані дурні. Один — «прямий спадкоємець дядини Гелен» і, ясна річ, потенціяльний мільйонер, а другий — «учений свиновод», «зять Майка Пилипсона» і так само потенціяльний мільйонер. Аж раптом Гопта бачить: Майк Пилипсон тільки блим, блим своїми набряклими від молитовного безсоння повіками — от-от заплаче, далі звертається до нього якимсь драматичним, ніби не його, голосом:

— Чи ви бачили коли таке, пане Гопто? Я, Михайло Пилипчук, змінив Михайла на Майкела, а Пилипчука, на Пилипсона... Я, Майкел Пилипсон, вдень і вночі молився Богу, щоб Він продовжив віку моїй дядині Гелен... Я, Майкел Пилипсон поспішав до Америки, щоб на смертній постелі закрити очі тій таки дядині Гелен... А вона, стара люшня, замість лагодитися на той світ, вийшла заміж... — І раптом увесь захитався: — Ой, пане... щось не тее... Тримайте мене... ой... падаю...

Пилипсон був би таки впав, якби Гопта не підхопив його під пахви та не повів до кранта, що був поблизу. Привів туди, нахилив під крант, відкрутив воду.

— Прохолоджуйтеся, — сказав, — пане Пилипсоне, а я на хвильку відвихнуся.

І, прискочивши до ганку, схопив на оберемок свої речі, після плигом подався в напрямку воріт, аж поки не опинився на шляху. А тут, як на те, шляхом котило вантажне авто. Гопта підніс догори руку — авто зупинилося.

— Друже! — звернувся він до шофера. — Підвези мене до Філядельфії. Маю нагальну справу.

— Сідай, — сказав шофер.

Тільки вихор позаду крутився. За півгодини Гопта був уже в Філядельфії. А ще за півгодини, потрапивши до Українського Дому, він знайшов там собі на ніч притулок. Що сталося з Майком Пилипсоном — чи «прямий спадкоємець дядини Гелен» таки домігся дядининих мільйонів, чи, навпаки, й до сьогодні чистить свининці, — про це ніхто нічого не може сказати.

ПАНІ СТЕФА, ВДОВИЦЯ ЗІ ЛЬВОВА

(ЛИСТ ДО РЕДАКТОРА ГАЗЕТИ)

Дорогий пане редакторе!

Христом-Богом присягаю перед Вами, що я не належу до гурту закукурічених людей, які не соромляться турбувати нашу поважну громадськість своїми особистими справами. Не встигне хтонебудь сказати такому чванькові щось накриво, а він уже поспішає до редакції газети із своїм виясненням: не правдою, каже, є, що я перший наступив панові Довбні на ногу, натомість правдою є, що пан Довбня перший наступив мені на ногу. Щодо мене, то — ще раз кажу — я людина іншої вдачі. Про мене, хоч би пан Довбня наступив мені на обидві ноги, то й тоді я не турбував би людей такою дрібницею. А якщо оце тепер наслідуюся звернутися через Вашу хвальну газету до нашої поважної громадськості із своїм виясненням, то лише тому, що поміж нас завелися паскудники, які націляються наступити мені на голову. А голова, як це Ви самі, пане редакторе, знаєте, куди важливіша частина людинячої будови, ніж нога.

Живу я в Нью-Йорку. Працюю на вечірній зміні. Додому приходжу об одинадцятій годині. Поки се та те — вже й північ. А як ляжеш о дванадцятій годині в ліжко, то хіба ж так одразу й заснеш, коли тобі в голові всілякі думки про світові події снуються. Отож тільки десь о першій годині находити на мене дрімота. Очі злипаються, щось приємне починає снитись. Аж тут раптом — др...р...р!.. — телефонний дзвінок у сусідній кімнаті. Розбурканий, устаю з ліжка, йду до те-

лефона, обзиваюсь. А в телефоні чути чийсь ехидний голос:

— Це ви, пане Щуко? — запитує.

— Так, я, — відповідаю. — Чим можу служити?

— Чи не розповіли б ви мені, пане Щуко, про те, як ви, в діпiстському таборі живши, із звичайного замітача таборового подвір'я на магістра прав перевернулися?

— Я на такі дурні запитання не відповідаю!

Кладу слухавку. Вертаюсь до спальні. Міряю температуру — підвищена! Лягаю в ліжко. Але заснути одразу не можу. Та й як же його заснеш, коли тебе після півночі турбують отакими дурними запитаннями. І тільки, може, десь о другій годині на мене поволі нападає сон. І знов якийсь приємний сон починає снитися. Коли це вдруге — др...р...р!.. — телефонний дзвінок у сусідній кімнаті. Аж увесь підкинувшись, схоплююся з ліжка, поспішаю до телефона, обзиваюсь. А в телефоні, тепер уже інший, чути чоловічий голос:

— Це ви, пане Щуко?

— Так, я. Що скажете?

— Чи не розповіли б ви мені, пане Щуко, про те, як ви, в діпiтаборі живши, звели з ума-розуму пані Стефу, молоденьку вдовицю зі Львова?

— Я на таке ідіотське запитання не відповідаю!

Кладу слухавку. Вертаюсь до спальні. Міряю температуру — ще підвищена! Лягаю в ліжко. Але чи ж можу я заснути, коли мене о другій годині ночі турбують отакими ідіотськими запитаннями? Ні, не можу! Я кручуся-верчуся, думаю, нервуюсь. І тільки, може, через годину мене починає опановувати сонна неміч. Навіть сон якийсь сниться. Аж тут знову — др...р...р!.. — телефонний дзвінок у сусідній кімнаті. Наче ошпарений, зриваюся з ліжка, біжу до телефона, кричу-обзиваюсь. А в телефоні, тепер уже ще інший, чути чоловічий голос:

— Це ви, пане Щуко?

— Так, я. Чого вам від мене треба?

— Чи не розповіли б ви мені, пане Щуко, як це ви, обманом одружившись з пані Стефою, молоденькою вдовицею зі Львова, примушуєте її родити вам одразу по двоє дітей?

— Я на таке хамське запитання не відповідаю!

Кладу слухавку. Вертаюсь до спальні. Міряю температуру — ще дужче підвищена! Лягаю в ліжко. Та вже не можу заснути до самісінького ранку. Бо чи до сну мені, коли мене о третій годині ночі турбують отакими хамськими запитаннями? І таке оті паскудники витворяють зо мною щоночі. Але цього їм замало: вони погану славу про мене пускають по всіх континентах земної кулі, де живе хоч один українець. Що я, нібито, баламута; що я, нібито, деспотично поведжуся в своїй родині; що я, нібито, примушую мою дружину родити одразу по двоє дітей. І, на жаль, є серед українок багато жінок, які ймуть віри оцим нахабним брехунам. Недарма ж я трохи чи не щодня одержую листи від сторонніх жінок. І кожний той лист сповнений найстрашніших погроз проти моєї безневинної особи. Одна пані (з Канади) пише, що вона поставила б перед образами за доляра свічку, якби я опинився на шибениці. Друга пані (із Франції) похваляється відітнути мені мою «садистичну», як вона висловлюється, голову на гільйотині. А третя пані (із США) називає мене гангстером із Брукліна, якого, тобто мене, давно б уже пора посадити на електричний стілець. Так само багато листів одержує й моя дружина, хоч уже й іншого характеру. Котрась із нью-йоркських українок (видно, галичанка) слізно плаче над долею моєї «нещасливої» дружини:

«Бідна та нещаслива моя краянко! Мені сліз бракує, щоб вилити свій глибокий жаль з приводу вашого тяжкого становища. Та невже ж Вам, моя краянко, не вистачило західньоукраїнських Щук, Окунів, Карасів, Линів та Коропів, що Ви зважились одружитися з колишньою підсоветською Щукою? Я певна, що то тепер Бог Вас карає, бо, беручи шлюб із змосковщеною Щукою, Ви, мабуть, забули про те, що не православно, а таки католицьку віру прийняв князь Володимир Великий у Києві».

Інша українка — з Філядельфії (видно, наддніпрянка), ось із такими словами звертається до моєї дружини:

«Так тобі й треба, західньоукраїнська католичко! Щоб і ти знала, що то означає, коли тобі «доводять

плян до двору». Хоч надвоє розколися, а роди щоразу двійнята. Не виконаєш «пляну» — на Сибіряку тебе запроторять! І, може, хоч тепер ти, нарешті, переконаєшся, що не католицьку, а таки православну віру прийняв князь Володимир Великий у Києві».

Отакі листи ми одержуємо з усіх кінців світу. Загалом, навколо нас обступає темна ніч — ніч пліток, брехень, наклепів, підступів та провокацій. Отож мушу боронити як своє ім'я, так і добре ім'я моєї дружини. Через це й звертаюся до поважної громадськості з нижченаведеним виясненням.

Від 1945 року, коли закінчилася війна, я протягом кількох років жив у Мюнхені на приватці. До діпітабору прибився лише на весні 1949 року. Своїх підсоветських паперів, що свідчили б про мене як про кандидата юридичних наук, я нікому в таборі не показував. Навіщо? Кому вони потрібні? Та й загалом, то був час, коли підсоветські папери треба було ховати подалі.

У перші ж дні мого перебування в таборі на мою голову посипалися всілякі неприємності. Поперше — бльоковий трохи чи не щодня посилав мене замітати таборове подвір'я. Подруге — комендант табору, коли ми з ним зустрічалися, не вважав мене за свого таборянина. Потрете — таборові поліцаї й близько не підпускали мене до воріт. А почетверте — і це було для мене найболючіше питання — пані Стефа, молоденька вдовиця зі Львова, що мешкала навпроти, в 19-ій кімнаті, не тільки не виявляла до мене будь-якої симпатії, а, навпаки, досить зневажливо висловлювалася про мою особу. Одного разу чую — котрийсь із таборян запитує її, хто ще, крім згаданих у списку осіб, мешкає в 12-й кімнаті, а вона, кепкуючи, відповідає:

— Та... якийсь хлоп із риб'ячим прізвищем.

Мені, як я це почув, наче хтось ножа застромив у серце. Боже! Та чому ж аж така неповага до мене? Адже ж вона, ота пані Стефа, молоденька вдовиця зі Львова, так мені з першого ж погляду припала до серця, що, здається, ні одна жінка так мені не подобалась. І, раптом, отаке про мене каже: «якийсь хлоп з риб'ячим прізвищем». Просто хоч іди оце зараз до Дунаю топитись. А тут бльоковий дедалі дужче напосідається: то посилав мене замітати подвір'я через день, а це вже по-

силає щодня. Правда, не сам один я замітав подвір'я: мав собі напарника. Брунькевич було його прізвище, селянин із Бережанщини. Ми з ним таки добре заприятелювали.

Якось, замітаючи подвір'я, посідали спочити. Сидимо собі на лавці, куримо цигарки. А повз нас раз-за-разом проходять цілі юрби таборян. Гомонягь, жартують, сміються. Я й питаю свого товариша:

— Що воно за знак, пане Брунькевичу? Стільки в таборі людей, а подвір'я замітати нема кому. Щодня ми тільки удвох замітаємо.

— А ви хіба не знаєте, пане, чого воно так?

— А чого?

— Бо ми з вами, пане, — хлопи, а то все — вчені люди.

— Усі вчені?

— Певно, що так.

— Ну, он той, дивіться, пан — хто він такий?

— То, прошу вас, пан доктор.

— А он той?

— То, прошу вас, пан професор.

— Ну, а он аж той?

— То, прошу вас, пан магістер.

І так, мабуть, чоловіка на сорок я йому вказав, а він мені: «пан доктор», «пан професор», «пан магістер», «пан генерал», «пан полковник», «пан сотник», «пан адвокат», «пан посол», «пан радний», «пан меценаст»...

Обурений з того, що майже всі — так, принаймні, виходило за словами пана Брунькевича, — «пани», і тільки ми з ним — «хлопи», я вже був роззявив рота, щоб сказати, що й я, мовляв, «учений», аж глянь: подвір'ям прямує пані Стефа, молоденька вдовичка зі Львова. Ота сама, що мені так дуже подобається. Та як же вона не подобатиметься, коли ж у неї все таке гарне, таке викінчене. І носик, і ротик, і підборіддячко, — ну, таке, кажу гарне, наче його світової слави різбар вирізав. А хода? Ні, то не хода — грайлива дрібушечка. А голосок? Як заговорить — ніжні звуки гавайської гітари вчуваються. Сама ж вона, чорнявочка, вся наче на пружинах ходить. Коло неї аж три кавалери викручуються. Молоді хлопці. Одяг на них із новесенького іровського сукна, що його діставали в таборі тіль-

ки «найльовальніші» до таборового уряду люди. І всі втрюх, оті кавалери, в'юнами ходять навколо пані Стефи, молоденької вдовиці зі Львова. Моргне вдовиця правим оком — вони всі три летять праворуч, поведе лівою бровою — кидаються ліворуч, а спиниться — кавалери трохи чи не падають коло неї навколішки. Видно, кожен запобігає в неї ласки. Аж тут звідкись узявся четвертий кавалер — доктор Чукійчук, — я його вже знав, — підхопив пані Стефу, молоденьку вдовицю зі Львова, під плече, кивнув до молодиків: бувайте, мовляв, здорові! — та й пішли удвох кудись поза бльоком «Д». А молодики лишилися стояти на місці. Ззираються, чухають чуби. За хвилину вертаються назад, ідуть повз нас.

— А що, спіймали, панове, облизня? — звертаюсь я до них жартома.

Вони всі три зупинилися. Нижуть мене очима. Далі один із них, білявий, насупив свої широкі брови і каже до мене зозла:

— А ти, хлопе-невмивако, пильнуй своєї мітли, коли тобі бракує розуму на щось інше.

Його товариші зареготалися — пішли далі. Я намірився був докинути їм щось услід, але пан Брунькевич смикнув мене за рукав:

— Мовчіть, пане Щуко! Нічичирк!

— А хіба що? — дивлюсь я на нього.

— Не знаєте — що? Це ж... таборова таємна поліція. Вони вам можуть усяких капостей наробити.

Почувши, що ті молодики — таборова теємна поліція, я ще дужче на них обурился. Бач бо, яка пихатість! Як я замітаю подвір'я, то вже й «хлоп-невмивака», а як вони день-у-день байдики б'ють, то вже й «пани», та ще, може, й «магістри». Стривайте ж ви, пиндючливі індики, «хлоп-невмивака» утре кожному з вас носа.

Наступного дня я взяв та й написав у списку, що висів на дверях 12-ої кімнати, де я мешкав, таке про себе:

МАГІСТЕР ПРАВ П. І. ЩУКА

А що мені? Може, хтось надумає обвинуватити мене в фальшуванні? Нехай спробує! Аджеж у моїй кишені лежать папери, які свідчать про мене, як про канди-

дата юридичних наук. Що більше: я маю при собі один примірник кандидатської дисертації, яку я захистив за кілька місяців перед початком другої світової війни. Якщо хтось поцікавиться — покажу.

Але ніхто ніяких паперів від мене не вимагав. А зміна, що сталася після того, як я оголосив себе магістром прав, перевищила всі мої сподіванки. Бльоковий, що досі не давав мені дихати — щодня ганяв мене на роботу, тепер уже не показує в моїй кімнаті свого носа. Комендант табору, який перед цим не пізнавав мене, тепер — навіть з другого кінця таборового подвір'я — гукає до мене: «Як ся маєте, пане магістре?» Таборові поліцаї, що раніше турили мене від воріт у потилицю, тепер стають передо мною «струнко». Але найбільша метаморфоза сталася з пані Стефою, з молоденькою вдовицею зі Львова, яка досі мала мене за «хлопа з риб'ячим прізвиськом». Виходжу я якось із своєї кімнати, а тут вона навпроти:

— Ах яка ж я рада бачити вас, пане магістре!

— Чим можу служити, пані?

— Та де ж пак, на цілому поверсі нема людини, яка сказала б, чи безпечно мені самій іти до Дунаю. Як на вашу думку, пане магістре?

— Я думаю, що вам самій, пані, йти до Дунаю небезпечно.

— То що ж я маю робити, пане магістре? Скажіть хоч ви, порадьте.

— Запросіть, пані, когось собі до товариства.

— Але кого ж, пане магістре, коли ж нікого такого нема.

— Якщо пані було б приємно, я міг би запропонувати їй своє товариство.

— О, пане магістре! Як вам не соромно отаке казати? Мені навіть дуже приємним було б ваше товариство.

Отож, по короткій мові, пішли ми з пані Стефою, молоденькою вдовицею зі Львова, — пішли, кажу, до Дунаю. І як пішли того разу, то вже й надалі ходили. І доходилися до того, що не тільки сам я особисто, а й моє «риб'яче» прізвисько стало пані Стефі до вподоби. Вже вона ніколи не називає мене паном магістром, а тільки «Щучкою». «Сядьмо, каже, Щучко, ось на цьому горбочку». Або: «Розкажи мені, Щучко, щось цікавого». Чи: «Заспіваймо, Щучко, «Тихо, тихо Дунай во-

ду несе». А оті колишні залицяльники пані Стефи, оті парубки з таборової таємної поліції, коли бачать нас удвох, то аж щиколотки собі гризуть — такої лихої волі на мене. А я, щоб ще дужче їх подратувати, візьму пані Стефу під плече і, випнувши наперед груди, ступаю таким Дон Жуаном, що без драбини до моєї голови не дістати. Дивіться, мовляв, тепер на мене. Чи вистачало мені розуму на щось ліпше? . .

Одне слово, в своїх стосунках ми з пані Стефою, молодою вдовицею зі Львова, дійшли до такого стану, про який у народній пісні співається: «Ніхто нас не розлучить — ні місяць, ні зоря». Одначе, щоб узяти шлюб у таборі, ми натрапили на великі труднощі. Пані Стефа не в стані була довести паперами, що її колишній чоловік уже не живе. А я, з свого боку, не мав ніяких паперів про смерть моєї дружини, яка лишилася під більшовиками. Тим то ми вирішили оформити наш шлюб у США, куди обоє зголосилися їхати. Та не так сталося, як гадалося. Правда, пані Стефа незабаром вирушила за океан, а мене затримало Сі-Ай-Сі. Затримало не на тиждень, не на місяць, — на цілий рік. А через що? Бо до Сі-Ай-Сі надійшло аж двадцять чотири доноси на мене. Понаписували їх, як я потім довідався, оті колишні залицяльники пані Стефи. У своїх дописах вони писали про мене, що нібито вся моя родина (під большевиками) — самі орденоносці: дід мій — орденоносний чабан, баба — орденоносна курятниця, батько — орденоносний чередник, мати — орденоносна доярка, жінка моя — орденоносна свинарка, а сам я — колишній орденоносний енкаведист і, до всього, фальшивник, бо в таборі зфальшував собі папери на магістра прав. Отакого понаписували про мене таборові донощики. Та — однаково — їхнє діло не вкипіло: Сі-Ай-Сі, докладно перевіривши всі мої папери, зробило позитивний для мене висновок. А ще по якомусь часі — американський консул підписав візу на в'їзд до США, де я мав зустрітися з моєю нареченою.

Але що то за зустріч була з пані Стефою, молодою вдовицею зі Львова, коли я прибув до Нью-Йорку, то мені навіть не вистачає слів, щоб до пуття про те розповісти. Скажу тільки, що то була не зустріч, а апотеоза двох люблячих сердець. Не бракувало там ні радис-

них вигуків: «Щучко!», ні міцних обіймів, ні палких поцілунків. А через якийсь час, трохи уговтавшись, ми посідали з Стефою перед телевизором і, обнявшись любенько за плечі, стали дивитися, що в телевизорі показують. А показували саме якусь таку програму, в якій фігурувало немовлятко.

— Бач, моє золотко, — звернувся я до Стефи. — Якби не оті твої залицяльники, через яких я зайвий рік змушений був сидіти в таборі, то й ми з тобою мали б собі отаку лялечку.

— А ти, Щучко, не турбуйся, — каже мені Стефа. — Я колись читала в книжці, що після революцій, воєн та інших лихоліть настає доба компенсаційної стихії, коли дітонародження значно збільшується. Не турбуйся, кажу, Щучко: природа своє надолужить.

І вона, моя Стефа, не помилилася: рівно через дев'ять місяців лелека принесла нам одразу двох хлопчиків. Та ще ж і хлопчики — красні! На котрого не глянеш — Аполон Бельведерський у мініятюрі. А до того — вроджені боксери. Ще й малі — їм тепер тільки по два роки, — а як понадівають батькові та материні рукавиці та як підуть між собою боксувати, то матері іноді доводиться розливати їх водою. А що соборники — годі й говорити: де б що котрий не згріб — навіть у сусідньому дворі — цупить до хати.

Я дивлюся на моїх синочків, на цих майбутніх чемпіонів з боксу, і кажу до дружини:

— Дуже добре, Стефко, що ми маємо таких синят. Але обидва наші хлопчики, як ти сама бачиш, удалися в мене — ясноволосі. Хотілося б, щоб у нас була ще й дівчинка-чорнявочка, ну, така, скажимо, як ти, Стефко.

— А ти, Щучко, не турбуйся, — каже мені Стефа. — Я колись читала в книжці, що в біологічних процесах темний колір, як правило, переважає над ясним. Цього разу, очевидно, сталося недотягнення. Але ти, Щучко, не турбуйся: природа виправить свою помилку.

І знову моя Стефа вийшла на угадка: через якийсь час лелека принесла нам двоє дівчаток-чорнявочок. Та ще ж і дівчатка — красуні! На котру не глянеш — Венера Мілоська в мініятюрі. А до того — вроджені голівудські кінозірки. Тепер їм усього по кілька місяців, а вони вже таке виробляють ногами, що пелюшки трохи чи не під стелю летять. А що соборниці — нема ні-

якого сумніву: щоб якій не потрапило в руки — тягне до рота.

Я дивлюся на своїх донечок, на цих майбутніх голівудських кінозірок, і кажу до моєї дружини:

— Мені, Стефко, серце радується, що нас уже шестірко. Але добре було б, щоб кількість членів нашої родини закінчувалася на непаристому числі. Якби якось округлити.

— А ти, Щучко, не турбуйся, — каже мені Стефа. — Я колись читала в книжці, що жінка, яка два рази підряд народить двійнята, за третім разом — і то вже обов'язково! — матиме трійнята.

Чи й цього разу справдяться Стефчині слова — не знаю. Але покищо ми живемо вшістьох, і живемо, можна сказати, чудово. Ну, а оті колишні Стефчині залицяльники (вони так само живуть у Нью-Йорку) про все це знають. І лютують ото на мене, і казяться, і нічні «концерти» мені уряджують щоночі. Але нехай вони зарубають собі на носі: як тільки й після цього мого вияснення не припинять робити мені капості, тоді я вдамся до Еф-Ві-Ай. Воно їх приструнчить. А нашу поважну громадськість дуже й дуже прошу пробачити мені, що я потурбував її оцим своїм виясненням. Бо мусів. Окреме прохання маю до тих пань, які, будши спантеличені провокаторами, хотіли б бачити мене або на шибениці, або під ножем гільйотини, або на електричному стільці. Шановні пані! Якщо вам часом доведеться бути в Нью-Йорку, завітайте, будь ласка, до моєї господи. Адресу мою ви знайдете в телефонній книжці. Крім мене, зразкового чоловіка й батька своєї родини, ви тут побачите і моїх Аполонів Бельведерських, і Венер Мілоських, і, нарешті, побачите пані Стефу, колишню молоденьку вдовицю зі Львова, а тепер — мою вірну, люблю й нерозлучну дружину. Як усіх нас ви побачите, та як обізнаєтеся з нашим родинним життям, то всі, в один голос, заспіваєте:

Де згода в сімействі,

Де мир і тишина, —

Щасливі там люди,

Блаженна сторона.

Завітайте, прошу вас, пані. Гостям раді!

Кандидат юридичних наук

Пантелеймон Щука

БЕЗ П'ЯТИ ХВИЛИН НЕ ШЕРЛЬОК ГОЛМС

Тількищо Максим Хоха переступив поріг клубу здоров'я, щоб, змінивши одяг, стати до праці, як перед ним виросла барилькувата постать боса.

— Стривай, Максе, — сказав бос. — Не передягайся. За хвилину сюди приїде містер Дейвіс. Він має до тебе якусь важливу справу.

Сказавши це, бос пішов далі виконувати свої обов'язки, а Максим, зацікавлений щойно почутим, лишився стояти на місці. Про що річ? Містер Дейвіс, або Боб, як його називають члени клубу, має до нього якусь пильну справу? Дивно! Адже він, Максим Хоха, — звичайний працівник клубу здоров'я, чужинець, діпі, а Боб — член цього клубу, детектив із міської поліційної установи, американець. Щоправда, містер Дейвіс, коли буває в клубі, приязно вітається з ним, встрає в розмову, вдається до товариських жартів. Але це не значить, що детектив може мати до нього якусь пильну справу. А втім, добре було б, коли б він, Максим Хоха, міг чимсь прислужитися Бобові. Адже з усіх членів клубу — лікарів, інженерів, мистців, журналістів тощо — містер Дейвіс найдужче привертає до себе його увагу. Щойно Боб увійде до приміщення клубу, Максим уже не спускає з нього своїх очей. Спостерігає: як детектив, роздягаючись біля шафи, виймає з однієї кишені револьвер, із другої — металеві наручники, з третьої — якусь кулясту річ... І Максима аж завидки беруть: чому він не детектив? Цікава праця! Звісно, детективам доводиться важити своїм життям, алеж і він, Максим Хоха, не має себе за легкодуха. От тільки прсбути

б йому п'ять років у США, щоб дістати американське громадянство, а тоді він зуміє знайти той шлях, яким люди виходять на детективів . . .

І ось, саме тоді, коли Максим міркував про себе як про майбутнього детектива, відчинилися двері, і до приміщення клубу увійшов Боб. Рухливий, бадьористий, веселий, він ще здаля гукнув до Максима:

— Доброго ранку, Максе! Як ся маєте?

— Дуже добре! Дякую, містере Дейвісе! — відказав на Бобове привітання Максим. І одразу ж до детектива: — Бос сказав — ви маєте до мене якусь пильну справу.

— Так, Максе, я маю до вас одне дільце, — зупинився біля Максима Боб. — Колись, пригадується мені, ми з вами розмовляли на мовні теми. Скажіть, чи ви достатньо орієнтуєтесь в письмі слов'янських народів?

Хоч Максим знав мови слов'янських народів лише з радіопередач, проте відказав:

— Думаю, що так.

— Гаразд. То я попрошу вас зараз же поїхати зо мною і допомогти мені розв'язати один мовний ребус.

— А леж я на праці, містере Дейвісе?

— Не турбуйтеся. Я вже полагодив цю справу з вашим босом. Їдьмо!

Максим, незвичайно зраділий з такої пропозиції, пішов слідом за Бобом. Ще б пак не радіти, коли детектив хоче мати його сьогодні за свого помічника. О, він, Максим Хоха, вживе усіх сил, а таки виправдає Бобову на нього надію.

На вулиці вони сіли в Бобове авто. Коли від'їхали геть-геть, детектив витяг із кишені згорнену вчетверо газету і подав її Максимові.

— Прочитайте, Максе, — показав пальцем на обкреслену червоним олівцем замітку — «Загадкове самогубство».

Максим узявся читати. У тій замітці писалося, що цієї ночі у Фермаунт парку знайдено труп невідомого самогубця. Біля нього лежав револьвер та складаний ніжик. На корі дерева, під яким стояла лавка, що на ній ця людина відібрала собі життя, викарбувано, — мабуть, цим самим ніжиком — якихось два чужомовних слова. У кишнях самогубця не знайдено ніяких

паперів. Отож що це за особа і яка причина її самогубства — покищо залишається таємницею.

Прочитавши замітку, Максим мовчки вернув газету Бобові. Саме під цей час вони в'їхали до воріт Фермаунт парку. За дві-три хвилини Боб зупинив авто в одній із бічних алей, і Максим побачив огрядну постать поліцая, що, очевидно, вартував на місці нічної події.

Вийшли обидва з авта. Самогубця тут уже не було — його, десь певно, забрано до трупарні, — але лавка ще досі рябіла розбризками засохлої крові, а на ясно-зеленій корі білого клена Максим одразу ж помітив викарбувані два слова.

— Дивіться, Максе, — показав Боб на стовбур дерева. — Чи розберете?

— Навіть дуже легко, — відказав Максим. Він уже встиг прочитати: «Прощай Кулино».

— Так? А що ж означають ці два слова? — виїняв Боб із кишені записника, — мабуть, щоб ногувати, що він почує від Максима.

— Самогубець прощається з якоюсь жінкою, називаючи її на ім'я.

— Але чи не могли б ви мені сказати, Максе, до якої етнічної групи мала б належати ця жінка?

— Чого ж, можу. З письма й мови самогубця я бачу: він був українець.

— Значить, ваш земляк?

— Так.

— Ще одне запитання до вас, Максе. Чи ви знаєте українців, що живуть у нашому місці.

— Не всіх, звичайно, але багатьох знаю.

— Гаразд, — сховав детектив записника до кишені. — Їдьмо далі!

За чверть години Боб з Максимом були вже в трупарні. Їх супроводив тамошній служник. Ще він не доторкнувся до покривала, під яким заховувався труп самогубця, а Хоха вже помітив, що то був не аби який здоровило. Коли ж служник ізсунув з обличчя самогубця покривало, Максима охопив не тільки холодний жах, а й незвичайне обурення. Він на своєму віку бачив самогубців, але такого дурня, як цей його земляк, йому ще не траплялося бачити. Що він собі накоїв? Стріляючись, смальнув із револьвера просто собі в рот

і цим самим так знівечив своє обличчя, що його вже важко було б визнати за людську подобу. Ні, це було не обличчя людини, а — страшна руїна, серед якої годі було запримитити бодай одну відмітну рису. Та ось служник ізсунув покривало нижче, і Хоха побачив на грудях самогубця, між викотами піджака, клинець жовтозеленого светра. Такі светри люди одержували в діпітаборах за часів ІРО. Максим починає міркувати: Кулина — українка, жовтозелений светр — діпі. . . Подає знак служникові, щоб він ізсунув покривало ще нижче. Той виконує його прохання. Максим бачить: окоренкуваті руки, лопаткуваті долоні, плесковаті пальці. . . Десь він, нібито, бачив такі пальці. Придивляється пильніше. Увагу його привертає до себе указовий палець на правій руці самогубця. Ніготь на цьому пальці геть чисто почорнілий, — мабуть, колись чимсь важким прибитий. І цей почорнілий палець когось Максимові нагадує. Знову міркує: Кулина, жовтозелений светр, лопаткуваті долоні, плесковаті пальці, почорнілий ніготь на указовому пальці правої руки. . . І раптом виникає думка: та це ж — пан Чикало! Так, так! Він не раз і не два погрозливо сварився на нього оцим пальцем з почорнілим нігтем. Він самий і є. . .

— Ну, що, як? — запитує детектив Максима.

— Ходімте, містере Дейвісе, — показав Максим йому на вихідні двері.

Коли вони вийшли з трупарні на пішоход, Боб звернувся до Максима з запитанням:

— Чого ви, Максе, так пильно придивлялися до того почорнілого нігтя?

— Бо, якби не той почорнілий ніготь, я навряд чи міг би пізнати особу самогубця.

— А хіба ви його пізнали? — зупинився Боб. — Какіть — пізнали?

— Так, пізнав.

— А чому ж ви мені там нічого не сказали?

— Я не хотів говорити про це при сторонній людині.

— Ах, так. . . Але хто ж він такий, той самогубець? Ваш земляк?

— Так. Я знав його ще в діпітаборі. Ми мешкали з ним в одній кімнаті.

— Он як! Але по чім же ви, Максе, знаєте, що це саме він? Аджеж обличчя самогубця — це, сказати б, цілковитий мінус.

— Правду кажете, містере Дейвісе, — обличчя самогубця — мінус. Але натомість я маю кілька плюсів: ім'я згаданої жінки, ріст самогубця, лопаткуваті долоні, плесковаті пальці, почорнілий ніготь на указовому пальці правої руки. Складені докупі оці плюси дали мені бажаний результат.

— О, та ви, Максе, без п'яти хвилин не Шерльок Гольмс! — поплескав Боб Максима по плечі. Після вийняв із кишені записника. — То кажіть же мені адресу самогубця.

— Адреси я його не знаю, але прізвище, вік, родинний стан — про це можу сказати.

Занотувавши собі в записнику все, що Максим знав про Чикала, детектив сказав:

— Гаразд, Максе. Дякую. Тепер ви побудьте біля авта, а я збігаю до телефона.

І, перетнувши вулицю, Боб зник у дверях аптечного магазину.

Поки детектив перемовлявся телефоном з котроюсь міською установою (може, з Соушел Сікьюріті, що реєструє всіх працюючих; може, з Місцевим Відділом іміграції та натуралізації, в якому зберігаються адреси чужинців), Максим тим часом полинув своїми думками до Європи. Баварія. Н-ський діпітабір, бльок «С», третій поверх, кімната 65, в якій йому довелося мешкати разом з Чикалами. Кажуть, про небіжчиків годиться казати тільки похвальні речі. Воно може б і так, але як Максим міг казати щось похвальне про пана Чикала та його дружину, оту саму Кулину, коли вони вкоротили йому на якихось п'ять років віку. Ах, що то за осоружні люди були! Він — грубіян, лихослів, причепа; вона — лукава, фальшива, підступна. Щоб викурити його з кімнати, до яких тільки капостей вони не вдавалися. І підливали в його чорнило води, і підмішували в цукор соли, і серед ночі, знаючи, що він нервова людина, починали обое — навмисне! — так хропти, що ліжко під ним ходором ходило. А одного разу, коли Максим був увесь день відсутній, Чикали впровадили до його радіоприймача мишу. Вер-

тається ввечері додому, вмикає радіоприймача — хоче почути Київ, але, замість Києва, коли нагрілися лампи, з нього почулася так розпачлива пискотнява, що Максимові у вухах від неї залящало. Отакі капосні люди були ті Чикали! А коли Максим зважився був поскаржитися на них до таборової управи, всни за те продражнили його «навуходоносором», тобто донощиком. Іншого ім'я для Максима у них не було — «навуходоносор». Ну й як він після того всього може сказати про пана Чикала: «Земля йому нехай буде пухка», як заведено висловлюватися про небіжчиків? Ні, не земля йому нехай буде пухка, а по твердій каменюці йому під кожне ребро!..

— Їдьмо, Максе, — почувся у Максима за плечима Бобів голос.

— Дістали адресу, містере Дейвісе?

— Так. Слонова вулиця, число 1246. Поїхали!

Коли вони приїхали на Слонову вулицю, власне, глухий завулок, і вже наближалися до кварталу, де мав би стояти будинок ч. 1246, Максим запримітив на хіднику пані Чикало: вертаючись із крамниці, вона тирила поперед себе цілий оберемок пакунків.

— Стривайте, містере Дейвісе, — звернувся Максим до Боба. — Зупиніть авто.

— А хіба що? — подивився на Максима Боб, проте одразу ж підвернув авто до хідника.

— Бачите, хідником іде пані? Ото й є дружина самогубця. Я піду спочатку сам до неї. Щоб підготувати її. Бо, знаєте, жінка... сльози... гістерика... А потім уже й вас попрошу.

— Ідіть, — погодився Боб. — Я ждатиму на вас.

Максим висів із машини і, перетнувши навскіс вулицю, вийшов до будинку ч. 1246. Тут він і зустрівся з пані Чикало. Побачивши Максима, вона виявила неабияку здивованість та, звичайно удавану, радість.

— Кого я бачу?! — вигукнула весело. — Пан Хоха! Звідки ви тут узялися? Може, до нас ідете?

— Так, пані, до вас.

— А від кого ж ви довідалися про нашу адресу?

— Люди мені сказали.

— То дуже вас прошу заходити. Ми мешкаємо на другому поверсі...

І така мила, така ласкава та привітлива — нібито й не вона із своїм чоловіком протягом цілого року варила з Максима воду.

— Дозвольте, пані, я вам трохи допоможу, — відповідає Максим ввічливістю на ввічливість. Узяв у неї з рук кілька пакунків, і вони увійшли в двері. Ступаючи сходами на другий поверх, пані Чикало розповідала Максимові нашвидку про те, що її Хома Трохимович поїхав учора до Нью-Йорку. Казав — уранці повернеться, але коли вона йшла до крамниці по харчі, його ще не було вдома. Видно, запізнився. А Хоха, слухаючи її, думав: «Поїхав твій Хома Трохимович до такого Нью-Йорку, з якого він уже ніколи не повернеться». І Максимові, хоч як вона колись наїла йому рубець, шкода стало пані Чикало. Лишилася жінка однаднісінька, сама-самісінька . . .

Другий поверх. Вони переступають через поріг. Двері пані Чикало сказала не зачиняти, бо й так, мовляв, гаряче. Вже в передпокої, Максим віддає їй пакунки, пані Чикало складає їх до шафи, а він тим часом оглядає приміщення. Невеличкий передпокій, посередині стоїть стіл, стільці. Двоє дверей: одні, видно, до кухні, а другі, мабуть, до дальшої кімнати.

— Прощу, пане Хохо, сідати, — стала запрошувати пані Чикало колишнього свого співмешканця. Максим сідає. Вона так само сідає обіч нього. Віддихується, — мовляв, утомилась, і, видно, чекає, щоб Максим сказав, чого це його до них занесло.

— Питайте, пані, чого я до вас прийшов, — починає Максим свою мову.

— Скажете, пане Хохо, — посміхається пані Чикало.

— Ви, пані, самі добре знаєте, що всі ми під Богом ходимо. Отож, прошу вас, сприйміть те, що почувете від мене, бодай з відносним спокоєм . . .

— Про що це ви, пане Хохо? — не втрималася, щоб не запитати пані Чикало. — Може, з вами, не дай Боже, щось недобре сталося?

— Ні, не зо мною, пані, а з вашим чоловіком трапилося велике нещастя. Цієї ночі його знайдено у Фермаунт парку застреленого.

— Як, застреленого? — вп'ялася пані Чикало в Хоху очима. — Таж Хома Трохимович поїхав до Нью-Йорку?

— Не знаю, пані, як це сталося, але ваш чоловік тепер уже не живе. Власне, він сам себе застрелив із револьвера. Я на власні очі бачив його труп у трупарні. Оце звідти просто до вас, щоб сказати вам про цю сумну подію.

— Боже мій! Людоньки мої! Рятуйте мене, бідную та нещасную! — не своїм голосом заволала пані Чикало. — Та що ж я тепер сама робитиму в чужій стороні? . .

Схопившись обома руками за голову, вона схилилася над столом і, ридма ридаючи, проказувала найжалісливіші слова: «Та що ж це з тобою сталося? Та на кого ж ти мене покинув? Та як же я тепер житиму без тебе? . .» А Максим, як і годиться в таких випадках сторонній людині, заспокоював пані Чикало, радив їй не побиватися за чоловіком, — не сама ж вона, мовляв, лишається в цій чужій стороні, — є ще багато людей, які стануть їй у допомозі . . .

Та ось, саме тоді, як пані Чикало, ніби похлинувшись сльозами, на хвилинку стишилась, із сусідньої кімнати почувся чоловічий голос:

— Що там таке сталося? Чого ти голосиш?

— О?! Наче хтось обіззався? — звела своє заплакане лице пані Чикало.

— Так, і мені здалося, ніби хтось заговорив, — відказав Максим, а сам собі подумав: «Це, видно, її брат», бо знав, що й брат пані Чикало живе в цьому місті.

Тоді пані Чикало встала з стільця, ступнула до дверей, що до сусідньої кімнати, дужче їх відхилила і, очевидно дуже здивована, скрикнула:

— То ти, Хомо вдома?!

— А де б же я був? — невдоволено обіззався той самий голос. — Тільки повернувся з дороги, заснув перший сон, а тут ти чогось розтужилась. Мабуть, гроші загубила?

— Та як же мені не тужити, коли пан Хоха каже, що ти цієї ночі застрелився.

— Я? Застрелився? Пан Хоха каже? А де ж він є?

— Та ось тут, у нас, — відказала пані Чикало.

Пан Чикало — ясна річ, це був він — видно, так засовався, що аж ліжко під ним загуркотіло, а Максимові від того гуркотіння підлога під ногами захиталася.

Схопився з стільця. Та що ж це таке? Чикало живий! Виходить, він, Максим, помилився. Виходить, крім пана Чикала, серед його земляків знайшовся ще хтось такий, у кого жінка називається Кулина і хто має лопаткуваті долоні, плесковаті пальці, почорнілий ніготь на указовому пальці правої руки. От так історія! Що ж він мусить тепер робити? Чи просити у пана Чикала пробачення, чи, поки він не вийшов, мерщій тікати? Аж глядь: на порозі, мов управлений у рамки портрет якогось здоровила, стоїть пан Чикало власною персоною. До пояса голий, з волохатими грудьми, з наготовленими кулаками.

— Ах, це ти, «навуходоносере»! — копнув він Максима ненависливими очима. І не встиг Хоха рухнутися з місця, як Чикало згріб його за комір сорочки, повернув лицем до дверей і так штовхнув у спину, що Максим, вилетівши за двері, перевертом покотився з другого поверху сходами донизу. На першому поверсі схопився на ноги, відчинив двері, глянув туди-сюди — чи нікого нема поблизу? — і бігцем подався в тому напрямку, де на нього дождався детектив. Відчувши — щимить правий лікоть. А Боб, побачивши Максима, вискочив із авта і вже гукає до нього назустріч:

— Як справи, Максе? Можна і мені йти?

— Сідаймо, містере Дейвісе, в авто, — зашепотів Максим до детектива.

— В авто? — здивувався Боб. — Чого ж?

— Сідаймо, прошу вас, містере Дейвісе в авто...

Коли вони сіли в авто, Максим звернувся до детектива з такими словами:

— Тисячу разів прошу пробачити мені, містере Дейвісе, але я... я... помилився.

— Тобто? — обмацує Боб Максима своїм хапким поглядом.

— Ну, виявилося, мій земляк, якого я вважав за самогубця, живий і здоровий.

— Он воно що! — дивується Боб. — То він, мабуть, надавав вам за це стусанів, га? Признавайтесь, Максе!

— Що бо ви, містере Дейвісе? — удав Максим із себе веселого. — Чи ж міг він мене бити, коли ми з ним давні друзі?

— Не бив, кажете? — і далі придивлявся Боб до Максима. — А чого ж ото у вас на правому лікті червоніє кров? (Максим мав на собі сорочку з короткими рукавами).

— Кров? Ах, це . . . — зніяковів Максим. — Та це . . . ця я ненароком вдарився об одвірок. А земляк мій навіть не сердився на мене. Навпаки, реготав . . .

— Ну, то добре. А я думав, що там щось між вами сталося.

І Боб став нотувати щось у своєму записнику. А Максим, користуючися з того, що детектив не стежить за ним, висунувся з авта — глянув на фасад будинку ч. 1246, але в ту ж хвилину і заховався: пан Чикало стояв біля одчиненого вікна і погрозово сварився на нього своїм важким кулаком.

ПРИГОДА З МІЛЬЯРДАМИ

Мені ще й вуса гаразд не висипалися, коли до моїх рук потрапила популярна брошура про революційні рухи в західноєвропейських країнах. Мало з чим обізнаний юнак, що досі нічого не чув про валютні кризи, під час яких настає здешевлення грошей, я не міг зрозуміти, чому то в роки Великої французької революції чашка кави коштувала в Парижі 3.000 франків. Нехай, гадалося мені, парижани мали в себе обмаль кави, але де ж таки видано, щоб люди платили за чашку напою такі великі гроші. Та не минуло й десяти років, коли й мені самому довелося платити тисячу рублів за шклянку чаю. Ось ця згадка і спонукнула мене розповісти про випадок, що трапився зо мною в листопаді 1922 року.

Вийшовши із приміщення «Польської їдальні», що навпроти Золотоворотського скверу, я зіткнувся вічна-віч з головним бухгалтером Дріжджівської цукроварні, Остапом Бублишним. Задиханий, в запітнілих окулярах, з полісілим, як і сам він, портфелем під пахвою.

— Остапе Гнатовичу!.. — вигукою з несподіванки.
— Якими вітрами вас сюди занесло?

— Тебе шукаю, — простягає Бублишний мені свою руку, щоб привітатися. — Твої товариші сказали — ти пішов до цієї їдальні.

— А навіщо ж я вам здався?

— Зараз узнаєш. — Головбух вийняв із портфеля листа, подає його мені. — Від Івана Архиповича, — каже. — Читай швидше. Спішна справа.

Іван Архипович — мій дядько (материн брат), директор Дріжджівської цукроварні, начальник Бублишного. Що ж він пише? Чи не трапилось в дядьковій родині якогось нещастя? Е, ні — інша справа. На цукроварні — біда! Робітники вже третій місяць не одержують належної їм платні. А тут ще й з доставниками клопіт: днюють і ночують під дверми дядькового кабінету. Хоч яловий телись, а давай їм за доставлені цукроварні матеріяли гроші. Тим часом у касі — ні копійки! Отож дядько просить мене негайно привезти до Гумані гроші, які головбух має одержати в державному банку.

— І що ж, — запитую Бублишного, — дістали якусь суму?

— Вісім мільярдів виканючив. Я залишив гроші у твоїх товаришів.

— Вісім мільярдів?! І ви залишили їх? . .

— Не турбуйся, — заспокоїв мене головбух. — гроші зашиті і заплъомбовані в чотирьох мішках. Твоїм товаришам я сказав — канцелярські блянки для цукроварні. А тепер ось що, — заметушився Бублишний. — Зараз я дам тобі двадцять тисяч карбованців — на дорогу (він одразу ж вийняв із портфеля пачку тисячокарбованцевих «метеликів»¹ і віддав їх мені), найми візника, забери мішки і коти з ними на вокзал. За півгодини вирушає поїзд на Гумань. Іван Архипович зустріне тебе на гуманському вокзалі. Дістанеш від нього нагороду — торбину цукру. Тільки гляди не спізнися. А я поїду до Харкова. Може, дістану ще кілька мільярдів.

На цьому ми й розпрощалися з головбухом. Удома, вірніше, в студентському гуртожитку, я сказав до своїх співмешканців:

— Якщо хочете, хлопці, пити сьогодні увечорі солодкий чай, то беріть по мішку на плечі і гайда зо мною на вокзал. Я маю негайно відвезти це канцелярське барахло, — показую на мішки з грішми, — до Гумані. Увечорі повернуся назад. З торбиною цукру звичайно.

Мої товариші — два медики, агроном та ветеринар

¹ Так українські селяни називали советські гроші.

— заметалися з кутка в куток: одягаються, надівають шапки, хапають мішки на плечі.

— Веди перед! — гукають до мене.

За двадцять хвилин ми, позадихувані, пригналися на вокзал. Шастаємо туди-сюди, шукаємо гуманського поїзду. Ага, осьдечки він!

— Сюди, хлопці! — показую товаришам на третій від паротяга вагон.

Хлопці — за мною. Аж тут де не візьмися кондуктор — у крик:

— Назад! Куди претесея з мішками? Здайте в багаж!

Я сторопів. Як же їх, оці мішки, здаси у вантаж, коли вже перший дзвінок задзвонив? Смикаю кондуктора за рукав, стаю з ним трохи осторонь і суну йому в руку тисячокарбованцевого «метелика». Будь, мовляв, людиною. Дозволь мені їхати з мішками. Спішна справа. Розумієш?

Кондуктор пом'якшав.

— Якщо спішно, — каже, — то вже сідай і з мішками. Тільки не в цей вагон — у котрийсь із задніх.

І пішов собі геть. А ми таки вперлися з мішками в той самий вагон. А там тиск людей. Не виходячи надвір, прямуємо вздовж поїзда далі. В сусідньому вагоні так само тісно. В третьому — ще тісніше! І тільки в останньому, хвостовому, бачу, просторіше.

— Чи є тут вільні місця? — натикаюся на парубка з забинтованою рукою, що стоїть біля вікна.

— Вистачить, — відповів парубок, не глянувши на мене.

Заглядаю за першу від дверей переділку — сидить одна-однісінька бабуся з лозовим кошиком обіч себе. Отут, думаю, мені найзручніше буде улаштуватися.

— Можна до вас, бабуся? — запитую.

— А чом же не можна? — відповідає бабуся. — Сідай, місця вистачить.

Я до товаришів:

— Запихайте мішки під лавки!

Хлопці раді старатися. Лежать мої мішки під лавками — нікому їх і не видно. Дзвонить, уже третій, дзвінок. Випроваджая товаришів, а повернувшись до вагона, сідаю навпроти бабусі на лавці. Поїзд рушає. Бабуся христиться. Я витираю хусткою спітнілого лоба.

— Угрівся? — привітно посміхається до мене бабуся. — Щось важке везеш? Може, крам до кооперації?

— Ні, не крам, — відповідаю. — Везу канцелярські папери до цукроварні.

— До якої?

— До Дріжджівської.

— Працюєш там?

— Ні. Тільки одвезу мішки. Я вчуся в Києві.

— А тобі ж заплатять за це?

— Директор обіцяв дати мені торбинку цукру.

— Так, у Києві на харчі сутужно, — зідхає бабуся.

— Я й сама оце одвезла своїй онуці трохи цукру. Вона учиться на вчительку...

Розмовляємо далі. Виявляється, моя співрозмовниця їде до Христинівки. А звідти палицею кинути до її села. Піде пішки. Бабуся розповідає мені про своє, я їй — про своє. Отож, ще поїзд не поминув Козятина, а ми з бабусею вже так заприятелювали, що хоч би й не розлучатися. Лагідна, приязна, вона за кожним словом називає мене «сином». А коли я почав скаржитися, що не взяв у дорогу цигарок, бабуся стала умовляти мене:

— Піди, сину, по вагонах. Може, натрапиш когось знайомого. Бо курити — то вже така звичка. Мій дід каже, що як довго не курить, то в нього починають пухнути вуха. Піди, сину...

Я ненароком зиркнув під лавку — на мішки.

— За мішки, сину, не турбуйся, — помітила бабуся мій погляд. — Я попильную. Та хто там і поласує на канцелярські папери. Якби крам — інша справа. Іди, сину...

Умовила мене. Пішов я шукати в поїзді знайомих курців. Бо просити в когось чужого якось не випадає. Іду та й іду. І вже аж у першому від паротяга вагоні натрапив трійку знайомих студентів. Гуманські. Їдуть додому по харчі. Дали мені закурити. Запрошують зіграти з ними в карти.

— Сідай! — присоглашають. — Зіграємо в «очко». Гумань ще далеко.

— Добре, — кажу, — хлопці. Зіграємо. Але я спершу схожу до свого вагона.

Пішов. Хвалюся бабусі — натрапив, мовляв, знайомих студентів. Дали мені закурити і дуже запрошували зіграти з ними в карти, але я відмовився.

— То чого ж ти, сину, відмовився? — з удаваним доктором дивиться на мене бабуся. — Іди до них. Пограйте в карти, посмійтеся, повеселіться. А за мішки нехай тобі голова не болить. Як свої, догляну. До самої Христинівки можеш не вертатися. Іди, сину...

Подякувавши бабусі за її співчутливе ставлення до мене, я пішов грати в «очко». Мушу чесно признатися: замолоду з мене був такий завзятий картяр, що я часом протягом цілої ночі — від сонця до сонця — просиджував за картами. А сьогодні, як на те, мені ще й чортенно щастило. Передо мною на столику вже лежить купа тисячокарбованцевих «метеликів», а я й далі банкую та банкую. Одне слово, я так захопився грою в карти, що не тільки не помічав, коли й на яких станціях зупинявся наш поїзд, а й забув геть чисто про все: і про головбуха Бублишного, і про бабуся, що має висісти на Христинівці, і про вісім мільярдів, які мені доручено відвезти до Гумані. Аж раптом чую поблизу кондукторів голос:

— Громадяне! Прошу здати квитки до Гумані.

— До Гумані? — витріщаю я на кондуктора очі.

— Та вже ж не до Одеси! Давай швидше квитка.

— А хіба ми вже проїхали Христинівку? — не перестаю дивуватися.

— Давно проїхали. Зараз буде Гумань. За дві хвилини спиниться поїзд.

Я наче й не сидів — зірвався з лавки і, навіть не захопивши виграних грошей, прожогом кинувся до дверей. Поспішаю до хвостового вагона. І відчуваю — мене починає трясти страх. Проїхали Христинівку! Бабуся висіла. Вісім мільярдів карбованців залишилися без сторожа. Можливо, вже хтось поцупив з-під лавки одного мішка з двома мільярдами. Що тоді мені буде?..

Оце вже, здається, останній вагон — хвостовий. Е, ні, тут багато людей. Значить — передостанній. Хвостовий далі. Протискаюся в самий кінець вагона, відчиняю двері — і мені аж у литках застигло: далі немає ніякого вагона! Та що ж це таке? Що сталося? Повертаюся знову до вагона. Поблизу стоїть парубок із за-

бинтованою рукою, з яким ми їхали в одному і тому самому вагоні.

— Ви, здається, їхали в хвостовому вагоні? — звертаюсь до нього.

— Так, їхав, — відказує парубок.

— А де ж він подівся? Я його тепер не бачу.

— Відчепили на Христинівці. Бо букси почали горіти.

— Відчепили... на...

Вражений почутим, я не в стані був закінчити початого речення — одвернувся від парубка, щоб він не бачив зміни на моєму обличчі, і прилип очима до віконного скла. А думки, думки — волосся на моїй голові, здається, починає від них ворушитися. Ще б пак: вісім мільярдів державних грошей залишилися у відчепленому вагоні. Як я стану перед дядькові очі? Господи! Допоможи мені: поламай біля дядькової тачанки колеса, покаліч дядькових вороньків, нашли на Дениса, дядькового кучера, курячу сліпоту... Що хочеш зроби, Господи, аби тільки дядько застряв до завтра в дорозі, доки я не з'ясую справи із загубленими мішками. А з'ясувати її можна лише за допомогою чергового службовця на гуманському вокзалі.

Поїзд зупиняється. Пасажири виходять із вагонів на перон. Виходжу й я. Насунувши капелюха аж на носа, — щоб дядько, коли він тут є, не пізнав мене, — крадькома поспішаю до вокзального будинку. Аж глядь — дядько, наче паротяг, котить навпроти мене. Високий, бородатий, у брезентовому плащі поверх пальта. З ляку я не міг утямити, що мені робити. Чи не дремнути геть з перону? Але дядько, бачу, вже наглядів мою телячу куртку, — прокладає ліктями серед натовпу дорогу до мене.

— Ага, таки приїхав! — радісно вигукує. — Не спізнився! Привіз? Скільки? ..

— Хвилинку, дядьку! — кидаю я на бігу. — Треба дещо з'ясувати. Трапилася помилка... — І біжу далі.

— Яка помилка? Де? В банку? — не відстає від мене дядько.

А за ним, хто зна де й узявшись, волочиться довгий хвіст доставників, що гадають тут таки, на вокзалі, одержати належні їм за доставлені матеріали гроші.

Я вскакую до приміщення чергового службовця на вокзалі. Дядько — туди ж. Доставники й собі товпляться біля порога.

— Товаришу черговий, — звертаюся нетолосно до чергового службовця. — Дуже прошу вас викликати телефоном Христинівку. Там відчеплено від поїзда Київ—Гумань вагон, в якому залишилися мої мішки з канцелярськими паперами. Трапилося непорозуміння...

Черговий службовець береться викликати Христинівку. А кондуктор поїзду (він стояв обіч мене і, певна річ, чув мої слова) як бевкне на все приміщення:

— Ніякого непорозуміння! — каже. — Всю дорогу грав в іншому вагоні в карти, а тепер — непорозуміння!

Цими словами кондуктор мене так торохнув по голові, що в мене від них аж у голові задзвеніло. Щоб же ти, думаю собі, сам себе за язика був укусив, як ти отаке говориш. А дядько, почувши кондукторові слова, враз наче збожеволів. Його довгасте лице ще дужче подовшало, очі вирячилися до нікуди, губи тремтять, — здається, дядько силкується щось сказати, але не в стані роззявити рота.

— Ваші мішки, товаришу, — чую голос чергового службовця, — вивантажені з вагона. Лежать на станційному пероні.

Оце й усе. Про бабусю і не згадав.

Я до дядька:

— Їдьмо!

— Куди? — ще дужче вирячив дядько на мене очі.

— До Христинівки. Заберемо там мішки. Сталося непорозуміння.

Ми не вийшли, а вибігли за вокзальний будинок, сіли там на дядькову тачанку.

— Денисе! — гукнув дядько до кучера. — Щодуху лети на Христинівку!

І ось ми вже в дорозі. До Христинівки щось із двадцять кілометрів. Денис, у сірому кобеняку, з відлогою на голові (надворі мигичить) сидить на передку; ми з дядьком — іззаду. Багно, що безперестань летить з коліс, заляпує нам обличчя. А дядько (я йому вже сказав, скільки головбух одержав грошей) не ріже, а нещадно шматує мене своїми докорами.

— Де була під той час твоя голова? Що ти собі думав? Вісім мільярдів державних грошей покинув у вагоні, а сам повівся кудись грати в карти. Вісім мільярдів! Та ти знаєш, що нам обом за це може бути? Нас сьогодні ж заберуть до Че-Ка і розстріляють! Чуєш — розстріляють! . .

А Денис періщить батогом вороньків; а тачанка, наче на вітрі, хитається на всі боки; а слідом за тачанкою женуться три вози з доставниками, що кубляться в кинутих на вози, щоб м'якше було, охалках соломи. Але мені до того всього байдуже. Думкою своєю я зараз не тут, не на тачанці, а там — на христинівському пероні, де лежать доручені мені мільярди. Чи цілі мішки? Чи не залишила їх бабуся напропале? Бо якщо, бува, залишила, то знайдуться люди, які погріють біля них руки. О дорога моя бабуся! Постійте ви, постережіть оті мільярди ще хоч одну годину. За це я вас довіку не забуду! . .

А дядько не перестає шматувати мене на частки.

— Я тебе, — каже, — вчу, я тобі допомагаю, я витрачаю на тебе гроші . . . А ти отакий нечулий, отакий невдячний, отакий безсердечний . . . Хоч би ж про моїх дітей був подумав . . .

Та ось — слава тобі Господи! — ми наближаємося до Христинівки. Я пориваю очі, щоб якнайшвидше уздріти, що діється на христинівському пероні. І, добре напруживши свій зір, бачу, як кінець перону щось із десятиро свиней оточують з усіх боків мішки з мільярдами. Бабуся (дай Боже їй сто років жити!) ганяється за чотириногими напасницями з лозовим кошиком, б'є їх, а вони, наче дратуючи стару людину, тицяють писками в мішки, — мабуть, думають, що в них кукурудза.

— Зупиніться, Денисе! — торкаю я кучера в плече, а сам скік з тачанки і навпростець лечу на перон, щоб відбити свинячу атаку. Слідом за мною, чую, гупотить дядько. Прискочивши до свиней, даю одній напасниці ніском під черево, другій підбором у рило, третю, підсвинка, хапаю за задні ноги і кидаю його назад себе, — трохи був не збив ним дядька з ніг. Свині, як одна, розбіглися геть.

— Цілі мішки? — запитую бабуся.

— Цілі, — відповідає задихана бабуся. — Алеж і каторжні свині! Думала — і мене котрась укусить.

— Це — директор Дріжджівської цукроварні. — показую я бабусі на дядька. — А це — бабуся... не знаю, як на прізвище... Ми їхали в одному вагоні з Києва.

Дядько підступив до старенької. Зняв шапку, нахилився — цілує бабуся в руку.

— Спасибі вам, бабуся, що ви постерегли мішків! Аж до неба спасибі!

— Нема за що дякувати, пане, — ніяковіючи (пан цілує її в руку!) казала стара. — Хоч і чуже, а треба приберегти його...

Тим часом до нас поприходили і доставники. Позаброховані, в пом'ятій одежі, з солом'яною потертою бородах. Проте, веселі: знайшлася пропажа!

— Берімо мішки до тачанки! — командує дядько.

Доставники кинулися до мішків — забрали на плечі. Мені вже не було чого нести. Йдемо і ми з бабусяю слідом за всіма. Біля тачанки, дядько вийняв із кишені ножа, розпорів один мішок — і пачки новесеньких «метеликів» самі просяться до рук.

— То, виходить, ти віз гроші? — дивиться на мене бабуся. — А ти ж казав — канцелярські папери?

— Мусів, бабуся, казати. Боявся, щоб хтось не дізнався, що я везу такого багато грошей.

— Скільки вам, Михайле Мойсевичу? — звертається дядько до котрогось доставника. — Два мільйони? Пишіть розписку!

Михайло Мойсевич пише розписку, а дядько відраховує йому (цілими пачками) два мільйони карбованців. А за спиною Михайла Мойсевича топцюється черга: Давид Самійлович, Наум Оврамович, Саул Ааронович, Йосип Григорович і так далі, включно до старенького Файнштейна з Тернівки, що доставляє на цукроварню мітли, віники та помийні відра.

Якось ненароком дядько оглянувся назад і, побачивши нас з бабусяю, враз засунув руку під передок — тягне звідти торбинку з цукром.

— Оце вам, бабуся, плата, — подає торбинку бабусі. Після, глянувши скося на мене, каже: — Ти вже можеш іти на станцію. Незабаром буде поїзд на Київ.

Та й знову береться розплачуватися з доставниками. Мені, звісно, прикро, що доводиться вертатися до Києва без цукру. Але сам я винен. Потихеньку прощаюся з бабусею і прямую на перон. Умившись під крантом, виглядаю з Гумані кийвського поїзду. Коли це виходить із-за рогу бабуся, наближається до мене, виймає з кошика торбинку з цукром, подає її мені.

— Візьми, — каже, — сину, свій заробіток.

— Ні, — заперечливо кручу я головою, — не візьму. То не мій, а ваш, бабусю, заробіток.

— Бери, сину, — далі умовляє мене стара. — Мені вистачає цукру. Мій дід робить апаратчиком на Верхняцькій цукроварні. Йому за роботу платять цукром. Бери, сину!..

І таки умовила. Взяв я з її рук торбинку з цукром, обняв мою рятівницю за плечі і так поцілував в зморщене лице, як її, мабуть, не цілував і люблений хлопець, коли вона дівувала.

— Велика дяка вам, бабусю! — кажу. — Ви мене, можливо, врятували від смерти.

— Та чого там — врятувала? — махає бабуся рукою. — Хіба ж ти винен, що букси у вагоні зайнялися...

А тут уже й поїзд із Гумані наспів. Ще раз прощаюся з бабусею, обережно стискаю її сухорляву руку.

— Як побачиш у Києві мою онуку, — наказує мені бабуся, — Настею Остюк прозивається, на вчительку вчиться, — то скажи їй, сину, що ти їхав з її бабою.

— Скажу, бабусю! Не забуду! І вас, бабусю, довіку не забуду!..

Коли поїзд Гумань—Київ вирушав із Христинівки, дядько, почувши гуркіт коліс, обернувся лицем до перону — випроваджує валку вагонів пильними очима. Я, стоячи на ганку, помахав до нього рукою. Дядько не відповів. Та мене це не здивувало: як ачхи, таке й на здоров'я.

КАПІТУЛЯЦІЯ ПАНА ГРАБА

Пан Граб, сімдесятилітній пенсіонер, приїхав з надтихоокеанського узбережжя до Філядельфії, щоб одвідати тут свою дочку, Ївгу Карпенко, з якою не бачився щось із десять років. Приїхав несподівано. Ївга була вже відчинила двері, щоб іти до праці (на вечірню зміну), аж бачить: далекий гість стоїть перед нею на ганку. Дочка, звісно, дуже зраділа. Обнімає батька за плечі, цілується з ним, запрошує до хати.

— Як вам, тату, їхалося? — розпитує. — Мабуть, натомилися в дорозі?

А старий, відповідаючи на доччині запитання, нишпорив очима по кімнаті, бо з листування знав: Ївга, коли брала із своїм чоловіком розлуку, залишила при собі малолітнього сина.

— А де ж це, Ївго, твій Тарас? — став запитувати. — Чи великий він виріс? Покажи його мені.

— Десь на вулиці, — відказала Ївга. — Зараз я його покличу.

Вийшла за поріг, гукнула з ганку:

— Тарі! Йди сюди. Швиденько!

За хвилину повернулася до хати удвох із сином. Приземкуватий, кругловидий, років семи-восьми хлопчина. В новому ковбойському одязі, з двома пістолями на поясі, великою бляшаною зіркою — «маршал поліції» — на грудях.

— Це — наші дідусь, — показала Ївга на батька. — Приїхали до нас у гості. Привітайся, Тарі, з дідусем.

Тарі зиркнув з-під лоба на гостя, але вітатися не квапився. Що в нього був десь далеко дідусь, про те йому доводилося не раз чути від мами. Тільки ж хло-

пець гадав, що і його «грєндфадєр» подібний до «грєндфадєрів» Чікі, Рікі та Мікі — низєнький, голємозий, безвусий, чєпурно виголєний. Тим часєм вихєдило навпакі: посєред кїмнати, ласкаво посміхаєчись, стояв висєченний дїдуган. Широкі плєчі, копичасто-сивє волєсся, волєхатї брови, довжєлезні, звислі аж на груди вуса, — все це справило на онука негативне вражєння. І Тарі, начє отєрєпатїлий, не рухався з мїсця.

— Чєго ж ти стоїш? — здивувалася мати. — Привїтайся, кажє, з дїдусєм. — Вєна торкнула сина в плєчє.

Хлопєць нарєштї, та й то спроквола, начє нехєтє, простягнув дїдовї праву руку, пробубєнівши собї під нїс:

— Гав ю ду, грєндфадєр!

Дїд одсахнувся назад. Дєтєперїшньєї ласкавєї посмішки начє й не було на його обличчї — зникла. Насупився. Лєдвє дєторкнувшись до онуковєї руки, скинув дєкїрливим поглядєм на дочку.

— Оцє так порадєвали гєстє! — похитав сумно голєвою. — «Тарі». «Гав ю ду, грєндфадєр». А чєму ж не по-українськєму? Та ти, мабуть, зєвсїм не навчєаш його рїдної мєви. . .

— Дє вам, тату, не навчєю! — з гїркїстю в голєсі скрикнула Ївга. — Щє й як навчєю!

І давай настїх розповїдати батьковї про сина. Узимку хлопєць ходив не тїльки до америкєнськєї, а й до субєтньєї школи українознавства, щє при церковній громадї. Трохи вжє навчився читати й писати по-українськєму. Купила йому — он і зараз лєжить на столїку розкритий — «Кєбзарє». Але щє вєна вдїє, коли ж у них їдєтьсє так: їй трєба вирушати до праці, а хлопєць — не замикати ж його в хатї на замок? — бїжить на вулицю. Гєсєє там з товаришами. Настєнє вєчїр — бєїтьсє сам бути в хатї: кличє товаришїв до сєбє. Всї вєни, звїсно, — дїти америкєнцїв. Бєвлятьсє гуртєм, пустують, дивлятьсє дєпїзна тєлєвїзїю. Часєм і поснєуть бїля тєлєвїзора. Тим то нєма дива, щє хлопєць швидшє сприймєє все америкєнськє, нїж сєвє рїднє.

— От тєпєр, покї ви будєтє у нас, вїзьмїть, тату, його в шєри, — звєрнула сє Ївга до батька з проханнєм.

— Будь пєвна! — пїднєсєно вигукнув старий. — Я вимєштрує твоего сина. З ньєго мєє вирєсти як не Тарєс Бульба, так Тарєс Трясило.

— Атож, навертайте його до всього українського, — казала далі дочка. І раптом захапалася, забігалась: — Пробачте, тату... Мені треба поспішати до праці. Господарюйте тут з Тар... з Тарасиком. — Потім до сина: — Покажи, Тарасику, дідусеві нашу хату. Та що їсти, що пити, де відпочити... Ну, я побігла! — І, схопивши ручну торбинку з жіночими причандалами, пішла з хати.

А дід з онуком залишилися віч-на-віч. Стоять, міряють один одного очима, наче до двобою готуються. Один — старий, з «по той бік землі» за океан прибулий; другий — малолітній, тут народжений, далі своєї «стріхи» небувалій.

— Ану показуй, Тарасе, вашу хату, — миролюбно забалакав до онука дід.

Тарі невдоволено зморщив лоба. Його поривала хіть одразу ж вислизнути з хати і гайнути до товаришів, що ще досі — він і зараз чує їхні голоси — полюють між запаркованими автами на «грабіжника», а тут клопочися з оцим вусанем, що чомусь називається його дідусем, — показуй йому хату. Одначе доведеться це зробити: мама наказала показати дідусеві хату. Ну, що ж, нехай, покаже, а потім — на вулицю!

Так Тарі й зробив: показав дідові кухню, пивницю, обидва поверхи, після розігнався був до дверей, щоб чкурнути на вулицю, але дід хапнув онука за рукав його ковбойської сорочки.

— Куди це ти? — питає.

— Туди! — показує Тарі очима на вулицю.

— Ні, ходи но, хлопче, сюди. — Дід, не випускаючи онука з рук, оступився від дверей до дивана, сів і каже: — Скидай, Тарасе, з себе оцю ковбойську примусію. Сорочку, штани... все скидай.

Тарі завагався. Скидати штани? Таж мама заборонила йому виходити на вулицю в самих підштанцях. Люди, казала, сміятимуться з нього. Отож, стоїть, не рухається.

— Роздягайся, кажу тобі! — вже суворіше grimнув дід. Далі, бачачи, що хлопець чогось мнеться, сам роздягнув онука. — Зараз же віднеси всю цю непотріб до пивниці, — наказав. — І ніколи вже не вдягай!

Тарі боляче стало від дідусевих слів. Адже мама

тільки тиждень тому купила оце ковбойське убрання, щоб він був слухняний та доглядав хати, а дідусь каже: «І ніколи вже не вдягай!» Похнюпився, заблимав повіками — от-от заплаче, проте таки змушений був виконати дідів наказ — відніс ковбойське убрання до пивниці. Після почав шукати других штанів, в яких він міг би піти на вулицю. Але дідусь, що весь час стежив за онуком очима, гукнув:

— Іди но сюди! Сідай біля мене.

— Без штанів? — запитливо подивився на діда онук.

— А навіщо здалися тобі штани? Маєш же на собі підштанці. Ото й досить з тебе. Сідай!

Тарі, невдоволений, надутий, сів поруч із дідусем на дивані.

— Читай ось цього вірша, — підсунув дід до онука розкритого «Кобзаря», показує йому пальцем наголовок вірша «Вечір».

Онук почав читати:

— «Ве...е...е...чі...чі...»

Та не встиг Тарі упоратися з наголовком вірша, як на ганку застугоніли чийсь ноги, почувися хлоп'ячі голоси: «Тарі!» «Де ти є?» «Виходь!» «Ми вже спіймали грабіжника!»

Тарі, дарма що був без штанів, смикнувся з дивана, щоб побігти до дверей, одначе дід зупинив його:

— Стривай, Тарасе! Я сам вийду. — Встав, ступив до порога, відчинив двері. — Чого вам треба?! — гукнув до хлопців. — Ніякого Тарі тут нема! Тут є Тарас! І забирайтеся звідси геть!

Хлопчиськи — їх було з десятеро — не розуміли української мови, тим то й далі, хоч уже й трохи тихіше, вигукували: «Тарі!» «Де ти є, Тарі?» «Чому не виходиш?»

Пан Граб, пригадавши, яких слів уживають американці за таких випадків, гримнув сердито до хлопчисьок:

— Гет аут! Го гом!

Тепер хлопчиськи зрозуміли: понасторожувалися всі, повітріщали очі, задкують з ганку на хідник. А пан Граб, сердито грюкнувши дверми, вернувся до хати, сів біля онука і каже:

— Не смій, Тарасе, виходити до тих вуличних шибеників. Вийдеш — вуха намну! Чуєш? А зараз читай вірша.

Тарі — ой як же йому не сподобався дідусь! — ще нижче схилився над «Кобзарем». Читає вірша «Вечір». Але то було не читання, а тяжка мука для нього. Хлопець народився і дотепер ріс у хаті, що стояла при вулиці, на якій, крім асфальту, каменю та бетону, не можна було бачити не то вишневого садка, а й навіть найдрібнішої бадиліни. Тим то Тарі ніяк не міг уторопати, що то воно за «садок вишневий коло хати», та які ті з себе «хрущі», що «над вишнями гудуть». Але вже зовсім спантеличився він, дочитавшись до «плугатарів», які «з плугами йдуть». Що то за плугатарі, де вони були, чому йдуть пішки, а не їдуть «карами», — Тарі, навіть тоді, коли дідусь силкувався пояснити йому, ніяк не міг узяти в тямки. Силкувався хлопець, натужився, наче на високу гору пнувся, від чого паморочилася голова, ставало душно, на лобі виступали краплі поту. А згадавши про те, як його товариші під цей самий час бавляться на хіднику, трохи був не заплакав. І звідки взявся на його голову оцей вусатий дідусь?..

Одначе, це був лише початок страждань малолітнього Тарі. Далі настали страшні для нього дні: поперше, дідусь сказав онукові, щоб він не смів дивитися телевізію; подруге — заборонив йому їсти кейки, пити коку-колу, ласувати кендями. Усе те, казав, коли його вживати, завдає шкоди здоров'ю людини. Нарешті, щоб хлопця не надила вулиця, пан Граб став возити Тарі далеко за місто. Висівши з автобуса, знаходив там ділянку неораної, порослої зеленню землі, водив по ній онука, показував йому різні трави, що тут росли. Он та трава, мовляв, — чебрець; вона приємно пахне. А ось ця, лопуцькувата, — козельці; її може й людина їсти. Від кейків, коки-коли та кендів можна захворіти, а від козельців — ніколи!

— На но, Тарасе, покуштуй козельця, — давав дід онукові соковитого лопуцька. — Якщо ти щодня дихатимеш свіжим польовим повітрям, грітимешся на сонці, пахатимеш чебрець та їстимеш козельці, то виро-

стеш ще більший за мене. А вуса матимеш завдовжки до пояса, — докинув жартома.

Але Тарі був байдужий до дідусевих слів. Навіщо йому здалося свіже польове повітря (повітря і в місті є), навіщо грітися на сонці (сонця і в місті не бракує), навіщо пахати чебрець (мамині парфуми куди пахучіші), навіщо їсти козельці, коли його душа болить за смачними кейками, холодною кокою-колою та солодкими кендями. Тим більше, що козельці, які радить йому їсти дідусь, недобрі, терпкі, гіркі. Він їх не їсти-ме! І таким великим, як дідусь, не хоче бути. І вусів довгих, аж до пояса, не бажає мати...

Отак міркуючи, стомлений Тарі плентався слідом за дідом, спотикався, відмахувався від настирливих комах, — вони не тільки кусали його, а й залазили хлопцеві в рот, у ніс, у вуха, — і нетерпляче позирав на небо: чи скоро вже сідатиме сонце? чи скоро вони повернуться до міста? От де безжурне та веселе життя — у місті! Вулицею раз-по-раз шугають авта, на хідниках снують люди, бавляться хлопці, дзвенять дзвінки продавців морозива. Далі: на одному розі — «мувіз»; на другому — «бейкері», де мама купує кейки; на третьому — «гросері», в якій можна купувати коку-колу; на четвертому — «драгстор», а в тому «драгсторі» є автомат з різнокольоровими кендями. А вдома: радіо, телевізор, рефриджерейтор; відчиниш його — всього там псвно, включно до смачного морозива...

Пробував Тарі скаржитися на дідуся мамі, але мама посварилася на нього пальцем:

— Облиш, Тарасику, казна-що говорити! — сказала. — Дідусь мають до тебе добрість. Слухайся, що вони кажуть.

Почувши таку мамину відповідь, Тарі зовсім занепавав на душі. Кому ж іще він може поскаржитися? Хлопцям! Рікі, Чікі, Мікі... Але як він з ними побачиться, коли дідусь заборонив йому виходити на вулицю?..

*

Козак, кажуть, не без щастя: колись таки воно йому усміхнеться. Так сталося і з малолітнім Тарі. Тієї ночі панові Грабові заболіли зуби, і дочка повезла батька вранці до дантиста. Вирушаючи з дому, дід наказав

онукові сидіти вдома і вчитися читати напам'ять Шевченкового вірша «Вечір». Але як Тарі міг всидіти в хаті, коли з вікна бачив: на протилежному хіднику, навпроти їхньої хати, зібралися всі його побратими — Рікі, Чікі, Мікі, Тоні, Джекі, Джері, Гері... — і шурбурять на всю вулицю. Він навіть чує їхні голоси.

— Шарап! — гукає гарячкуватий Рікі.

— Шарап ю! — не поступається перед ним качконогий Чікі.

І не встиг Тарі дочутися, за що хлопці не помирилися, як Рікі з Чікі взялися в ручки і, борюкаючись, попадали на хіднику — вовтузяться, качаються, перекидом перекидаються. А їхні товариші вистриба навколо ходять, заохочуючи суперечників до бійки:

— Не піддавайся, Чікі!

— Понатужся, Рікі!

Тарі аж язиком цмокнув, так йому закортіло хоч на хвилину вибігти до хлопців. Цікаво ж бо побачити, хто кого переможе — чи Рікі Чікі, чи навпаки. Та чому б і не вибігти? Вибіжить! А як часом мама з дідусем вертатимуться від дантиста, він, побачивши їх на трамвайній зупинці, хутенько повернеться до хати.

Отож, не довго думавши, Тарі вихопився з хати на вулицю і в один дух опинився на протилежному хіднику.

— Тарі! Тарі! — радісними вигуками зустріли хлопчиськи свого вуличного побратима.

І враз оточили його з усіх боків. Навіть Рікі з Чікі, кинувши вовтузитися, посхоплювалися на ноги, протискаються до Тарі. Ще б пак: не бачилися ж щось понад три тижні. Придивляються до нього, розпитують.

— Що то за старий бом¹ мешкає у вашій хаті? — випереджає всіх захеканий Рікі.

— То не бом, — відказує Тарі, — а мій грендфадер.

— Грендфадер? — дивуються хлопці. — А чого ж то в нього біля рота теліпаються коров'ячі хвости? — допитуються.

— То не хвости, а такі довгі вуса, — каже Тарі.

— А чому ти ніколи не виходиш на вулицю бавитися?

¹ Бродяга.

— Бо грендфадер не пускає мене. Каже: як підеш, вуха тобі намну!

— А що ж ти робиш у хаті?

— Читаю книжку, в якій «плугатарі з плугами йдуть».

— Плугатарі? Що воно за плугатарі?

— Я й сам не знаю. Грендфадер каже — такі люди.

— То, виходить, отой старий бом не пускає тебе на вулицю?

— Грендфадер не тільки не пускає мене на вулицю. — з сумом відповідає Тарі, — а й заборонив мені дивитися телевізію.

— Заборонив дивитися телевізію?! — скрикнули всі разом хлопчиськи. — Та він, мабуть, крейзі?

— Я не знаю, чи мій грендфадер крейзі, чи ні, але він заборонив мені їсти кейки, пити коку-колу й ласувати кендіями. А ще — возить мене далеко за місто і каже мені пастися там на зеленій траві.

— Пастися?! Як корова?! — витріщають хлопчиськи очі.

— Авжеж, як корова, — тремтливим голосом відказує Тарі.

Почувши таке, хлопчиськи підступають до Тарі впритул і ще пильніше обсервують його своїми допитливими очима.

— А може, в тебе, Тарі, від тієї трави вже росте коров'ячий хвіст? — простягає Рікі руку і мацає товариша ззаду за штанці.

— А може, вже й ріжки на голові витикаються? — пробує Чікі дістати Тарі за волосся.

— А може, на тобі, Тарі, росте коров'яча шерсть? — поспішає слідом за товаришами Тоні. — Підсмикни но догори сорочку, покажи нам своє пузо.

— Так, покажи, Тарі, пузо! — наполягають гуртом.

Тарі висмикнув з-під штанців сорочку, підсунув її догори, аж до підборіддя. Члени «консиліуму», уважно оглянувши Тарін живіт, одноголосно констатували, що в їхнього товариша на пузі ніяких ознак коров'ячої шерsti покищо нема, але, — разом із тим, зробили висновок: Тарі дуже схуд.

— Раніше Ти, Тарі, мав кругленьке пузце, а тепер став як дошка, — ляснув Рікі злегка долонею по животі Тарі.

— І пуп у тебе, Тарі, поменшав, — тицьнув Чікі пальцем у пупок Тарі.

— І ребра світяться, — зауважив Мікі.

Але найобізнанішим «консультантом» виявив себе рудобровий Гері, син медичної сестри. Притулившись вухом до Таріного живота, він авторитетно заявив:

— Бурчить у животі! Старий бом, видно, нагодував його поїзном. Тарі не сьогодні-завтра умре.

— Умре?! — сполошилися всі.

— Так, умре! — ще категоричніше заявив Гері.

Своїм висновком цей вуличний Ескулап так оголомував бідолашного Тарі, що йому від ляку затряслися руки, скривилися губи, заблимали повіки. Хлопець, мабуть би, був розплакався, але саме в цю хвилину почувся голос Тоні:

— Глянь, Тарі! Твоя мама з грендфадером вертаються додому.

Думка про неминучу смерть від поїзену де й ділася з Таріної голови. Розштовхнувши ліктями товаришів, Тарі миттю перетнув вулицю і, мов щур у нору, шурхнув у двері своєї хати. А його вуличні побратими давай висловлюватися з приводу того, як «старий бом» знущається з їхнього товариша — малолітнього Тарі.

— Якби він був моїм грендфадером, — блискав очима Рікі, — я б його застрелив із скоростріла.

— А я відітнув би йому оті коров'ячі хвости, що теліпаються в нього біля рота, — стиснув кулаки Чікі.

— А я, — почувся ляскотливий голос Мікі, — поскаржився б на нього поліції. Нехай би його забрали до в'язниці.

— А я намалював би із старого бома пікчер на плякаті і вийшов би з тим плякатом демонструвати, — не відставав від товаришів Тоні.

Отак і далі радилися — що кожний із них зробив би, коли б отой «старий бом» був би його «грендфадером».

Ну та й спритні ж та вигадливі оці вуличні пустуни! Здається, ніхто не зміг би пригадати такої телевізійної програми, якої вони не пробували б відтворити на хід-

никах: «воюють з в'єтконгівцями», «полюють на грабіжників», «ловлять проміж запаркованими автами шпигунів» «заарештовують гангстерів», «уряджують паради», «спортивні змагання», «бої з биками», «реслінги», «пікетують», «страйкують». . . А зараз ось зібралися з цілого кварталу — більші й менші, хлопчики й дівчатка — і демонструють проти «старого бома», що «знущається» з їхнього побратима. І все в них, як і в дорослих: прапори, плякати, а на тих плякатах понамальовували спотворений образ пана Граба: бугаяча голова, роззявлений рот, вирячені очі, довжелезні, схожі на коров'ячі хвости вуса. Дійшли гуртом до хати місис Карпенко (за їхньою вимовою — «Копеко»), топцюються біля ганку, лементують:

— Свободу Тарі!

— Старий бом, го гом!

Сусіди відчиняють двері, виходять на ганки, дивуються.

— І додумалися ж вуличні пустуни — демонструють! — чується чийсь голос.

— А навіщо їм думати, коли таке день-у-день бачать на телевізії, — обзивається хтось інший.

Тим часом на вулиці, виїхавши із-за рогу, появилася поліційне авто. «Демонстранти» замахали до поліцейя руками, гукають, показують йому на хату «місис Копеко». Поліцей привернув авто до хідника, виглянув із машини, запитує:

— Що сталося, хлоп'ята? Чого це ви зібралися?

— Демонструємо! — гукнули в один голос «демонстранти».

— Проти кого ж ви демонструєте?

— Проти старого бома, що мешкає ось у цій хаті, — показують на Івжину хату.

— А чим же він перед вами провинився? — ще й ще допитується поліцей.

— Він знущається з свого онука — малого Тарі.

— Як же він знущається з нього?

«Демонстранти», випереджаючи один одного, загукали:

— Не пускає Тарі на вулицю!

— Заборонив хлопцеві дивитися телевізію!

— Не дозволяє їсти кейки!

- Пити коку-колу!
- Ласувати кендями!
- Примушує пастися на траві!
- Нагодував його пойзном!¹
- Хлопець не сьогодні-завтра умре!

Почувши, що йдеться про пойзн, поліцей висів з авта, зійшов на ганок Ївжиної хати, натиснув на дзвінковий гудзик.

Ївги під той час не було вдома — пішла до праці. А дід з онуком поливали у дворику, що за хатою, квіти. До речі, досі в цьому дворіку, суцільно зацементованому, не було ані рослини, і пан Граб змушений був посадити квіти в дерев'яній скринці, щоб онук міг на власні очі бачити, як виростають живі рослини.

— Хтось наче дзвонить до нас? — нашорошив вуха Тарі. — Я побіжу подивлюся.

— Ні, стривай, я сам піду, — спинив дід онука. — Це, мабуть, оті вуличні шибеники. Зараз я їх потурю в потилицю.

Переїшовши через дві кімнати, пан Граб відчинив на вулицю двері — і враз поточився з несподіванки: перед ним віч-на-віч стоїть поліцей із записником наготові. А геть далі, на хіднику тупцюється юрба дітвори. Побачивши пана Граба, заговорили: «оце він і є! Старий бом!». Поліцей про щось запитує, але пан Граб безпорадно розводить руками: він, мовляв, мало що розуміє по-англійському. Коли дивиться — сусідка вийшла на свій ганок. Українка, стара емігрантка. Він до неї з проханням:

— Допоможіть мені, будь ласка, пані Луцька. Я не розумію, чого хоче від мене поліцей.

Сусідка перемовилася з поліцаєм, після звертається до пана Граба:

— Поліцей каже, що нібито ви знущаетесь із свого онука. Не пускаєте його на вулицю до товаришів, заборонили йому дивитися телевізію, їсти кейки, пиги коку-колу, ласувати кендями. І нібито примушуете хлопця житися зеленою травою. Навіть, каже, нагодували його пойзном.

— Брехня! Вигадка! — обурився пан Граб. — То оті вуличні шибеники такого йому наговорили. Ніхто

¹ Мова про отруйливу рослину.

хлопця не мучить, не знущається з нього. А що я свого онука тримаю в руках, то роблю це на те, щоб з хлопця виросла здорова й порядна людина, а не якийсь калікуватий убий-душа, що серед білого дня вбиватиме людей та гвалтуватиме жінок. Так і скажіть, пані, поліцаєві.

Сусідка переказала поліцаєві панові Грабові слова.

— Окей! — мовив поліцай. Глянувши на число будинку, що написано на стіні біля дверей, занотував його в своєму записнику, після рушив з ганку. За хвилину поліційне авто тільки зашуміло вулицею далі, а «демонстранти» посунули на протилежний хідник.

— Оце, пане, ви матимете тепер клопіт, — стала казати потихеньку сусідка. — Поліцай записав вашу адресу, скаже комусь там про все, і до вас прийдуть з офісу люди, щоб перевірити, чи й справді ви кривдите свого онука. В краю такого не велося. Там ви могли сміливо спустити з хлоп'яка штани і списати паском увесь зад, аби тільки видихав, і нікому до того не було ніякого діла. А в Америці не так — інакше. Бачите, зібралися шмаркачі, — скинула сусідка очима на дитвору, що юрмилася на протилежному хіднику. — Ще свого носа кожне до пуття не тямить причепурити, а вже демонструють проти старшої людини. А чому? Бо тут — «фрі кантрі».

Ще трохи погомонівши з сусідкою, пан Граб вернувся до хати. І вже не пішов поливати квіти, а сів на дивані — міркує: щоб ще й справді, як каже сусідка, не було йому якоїсь халепи. Прийдуть, скажуть, де ти тут такий розумний узявся, що хочеш одчахнути свого онука від американських дітей? Не подобається тобі тутешнє виховання? Життя взагалі? То чого ж ти сюди приїхав? Хто тебе просив? Можеш забиратися із своїм онуком туди, де нема американських дітей. Ніхто тебе тут не триматиме...

«Треба негайно ж вирушати додому — на надтихоокеанське узбережжя» — до такого висновку прийшов кінець кінцем пан Граб.

— Тарасе! — покликав онука. — Йди но сюди.

Тарі увійшов з подвір'я до хати. Зляканий: чи не гриматимуть дідусь на нього за те, що хлопці, мабуть, знову тарабанили під дверима?

— Піди до пивниці та надінь на себе все ковбойське, — наказав йому дідусь. — І швидше вертайся сюди. Підеш на вулицю гуляти.

Тарі не поняв віри.

— На вулицю? гуляти? — дивиться на дідуса. — А квіти ж поливати?

— Облиш! Я сам поллю, — сховав пан Граб від онука очі. — Іди одягайся.

За кілька хвилин Тарі стояв перед дідусем, сказати б, у «повній формі», навіть з «маршальською» зіркою на грудях. Проте на вулицю йти не квапиться: думав — дідусь жартують з нього.

Тим часом Граб вийняв із кишені доляра, віддав його онукові.

— Купиш собі на вечерю кейк, пляшку коки-коли та трохи кендів, — сказав. — А зараз іди собі на вулицю гуляти. Тільки візьми ключа від хати. — І, трохи помовчавши, додав: — Я маю їхати додому. Розумієш? Мене тут не буде. Іди, кажу, до своїх товаришів.

Переконавшись, що дідусь не жартує, Тарі пішов із хати. З протилежного хідника, як тільки він показався на ганку, почувлися оплески, залунали голоси:

— Тарі! Тарі!

*

Як і завжди, Ївга й цього разу верталася з праці вже по півночі. Ступивши на свій ганок, дивом здивувалася: світиться в хаті! Чому? Такого, відколи приїхав батько, не траплялося. Дідусь з онуком лягали спати не пізніше одинадцятої години. Мерщій відімкнула двері і, переступивши через поріг, ще дужче здивувалася: всі лампи в хаті повмикані — святкова люмінація! Телевізор «показує» пізній, останній «шов», а «телеглядачі» — їх тут троє — сплять безпробудним сном. Рікі бубликом скрутився на одному кріслі, Чікі розташувався на другому, а господар хати — схилившись на спинку дивана. У ковбойському убранні, з пістолями, з «маршальською» зіркою на грудях. На столику, що біля дивана, стоїть тарілка з рештками кейка, пляшка недопитої коки-коли, лежать кенді. Лице в «маршала поліції» щасливе, усміхнене, наче сонячним промінням осяяне, а його ковбойські штани розстебнуті на всі гудзики, — видно, наївся й напився донехочу.

Ївга ніяк не могла зміркувати, що сталося. А де ж дідусь? Рухнулася була йти на другий поверх, де мав би спати батько, аж раптом в око їй упав папірець, що лежав на ріжечку столика. Узяла до рук, читає:

«Прощавай, Ївго! Їду додому. Змушений був капітулювати. Пані Луцька про все тобі розповість.

Твій батько».

Що саме сталося — Ївга ніяк не могла зрозуміти. Ну, що ж, нехай завтра про все дізнається: сьогодні вже пізно турбувати сусідку. Сходила на другий поверх, принесла дві подушки. Одну підмостила під голову Рікі, друга дісталася на долю Чікі. Після, вимкнувши телевізор, узяла на руки Тарі, понесла його нагору. «Маршал поліції» поворухнувся, забелькотав крізь сон:

— Рік-к-кі... Чік-к-кі...

Ївга м'яко, по-материнському усміхнулася.

СПОГАДИ

ОСТАП ВИШНЯ

30. вересня 1956 року, в Києві, на Байковому кладовищі, де можна натрапити не одну могилу українських дореволюційних діячів, поховано і нашого сучасника, широкознаного письменника-фейлетоніста, автора численних «вишневих усмішок» — Остапа Вишню.

У своєму вірші, що він його прочитав над могилою небіжчика, поет Володимир Сосюра пише:

Хай він упав із смертю в серці
в путі до світлої мети,
та назавжди в народнім серці
вишневим усмішкам цвісти.

Чи так воно станеться? Чи справдяться поетові слова — «та назавжди в народнім серці вишневим усмішкам цвісти»? Чи, може, не встигне Вишнине покоління зійти з життєвої сцени, як «осиплеться з них листячко і понесе його вода»? На ці питання зможуть дати відповідь лише наші нащадки. Щождо людей-сучасників Остапа Вишні, що жили в його роки й знали небіжчика, — на них лежить обов'язок розповісти нашій молоді про те, яким рясним та буйним цвітом «вишневі усмішки» цвіли в народньому серці, коли на них ще не настали «сталінські холоди». До таких людей я залічую й себе, бо й мені довелося не тільки знати Вишню протягом десяти років, а й працювати разом із ним у кількох редакціях харківських газет та журналів. Отож, свідомий свого обов'язку, я й беруся сьогодні за перо. І нехай оці мої скромні рядки будуть вінком на могилу того, хто, вийшовши з-під селянської стріхи, своїм великим талантом проклав собі шлях до мільйонних сердець усього українського народу.

ОСТАП ВИШНЯ — ФЕЙЛЕТОНІСТ

Десь наприкінці 1924 року, в котромусь із харківських місячників, у відділі дрібних сміховин, пригадується, була надрукована і така сміховинка: «Що таке Остап Вишня?» — «І вам фейлетона? Калавур!» І в оцьому «калавур», мушу без вагання ствердити, не було ніякого перебільшення. Бож усі редакції тодішніх харківських газет та журналів, лікнепівською газетою «Геть неписьменність» починаючи і м'сячниками кінчаючи, будь-що-будь хотіли бачити на сторінках своїх видань фейлетони Остапа Вишні. А периферійна преса, що не мала змоги діставати від автора оригінальних фейлетонів, передруковувала їх із харківських «Вістей» та «Селянської правди», в яких Вишня працював як постійний фейлетоніст. Нарешті, від 1923 року, «вишневі усмішки» — так автор називав свої фейлетони — почали виходити друком як окремі книжки, що буквально за кілька днів зникали з крамничних полиць. Популярність автора «усмішок» дедалі ширшала. Редакції газет щодня одержували десятки листів, в яких читачі відгукувалися на той чи той Вишнин фейлетон, або просили друкувати їх частіше, або надсилали місцеві матеріяли, щоб Вишня робив із них фейлетони. І хоч тематика тодішніх Вишниних фейлетонів була переважно сільська, їх, проте, читали не тільки селяни, а й робітники, службовці, інтелігенція. Читали Вишнині фейлетони навіть люди, які, «ображені» українізацією, вороже ставилися до української мови.

У чому ж річ? Що було таке принадливе у фейлетонах Остапа Вишні? Аджеж були і крім Вишні фейлетоністи, як, от: Іона Вочревісуций («Вісті»), Кость Котко («Комуніст»), Павло Нечай («Радянське село»), Антоша Ко («Селянська правда») та інші. І їхні фейлетони люди читали, але такого, я б сказав, ажіотажу, який творився навколо особи Вишні, ніхто з них не зазнав. У чому ж полягає секрет Вишниних фейлетонів? На це питання можна б відповісти коротко: Вишня — великий талант. Але, як ми знаємо, часом траплялися і більші таланти, проте вони залишалися мало відомими серед широкого загалу. Тим то відповідь на поставлене вище питання має бути ширшою: треба

назвати їхніми іменами головні ознаки, які є характеристичними для Вишниних фейлетонів. Це — народність, простота викладу, лаконічність, образність та афористичність мови, фолкльорність, актуальність, деяка опозиційність до тодішньої казенної лінії (за часів НЕП це було можливим), речевість (Вишня не був прибічником «сміху для сміху») і, нарешті, м'якість Вишниного гумору. В його фейлетонах ви не знайдете ані прямолінійности, ані гострих образ на адресу того, кого він узявся висміяти в своєму фейлетоні. Ні, взявши котрись особу за об'єкт для свого фейлетона, Вишня м'яко, лагідно, з властивою йому одному усмішкою, цілою сукупністю образотворчих засобів ставить ту особу в такі «гумористичні» обставини, що вона, читаючи про неї ж написаний фейлетон, і сама починає сміятися. І оця м'якість Вишниного гумору є чи не найголовнішою ознакою його творчости. Вишня сміявся не з ненависти до людини, а з любови до неї. Та про це сам небіжчик признається в своєму «Щоденнику»:

«Умираючи, скажу вам усім: ніколи не сміявся без любови до вас усіх, до сонця, до вітру, до зеленого листу.

У моєму сміхові завжди бачив народ: хорошого чоловіка, привітну жінку, дівчину веселооку, дитину, бабу з дідом... І так мені хотілося, щоб посміхнулися вони, щоб веселі вони були, радісні, хороші...»

Як я вже казав, на початку своєї творчости Вишня писав переважно про село. Але з часом, убиваючись у колодочки та набираючись майстерности, фейлетоніст поширює свою тематику і на місто. Об'єктами для його фейлетонів, крім сільських типів, стають міські міщани, бюрократи, русотяпи, шкурники, шахраї, кар'єристи тощо. Але тоді ж таки, поруч із фейлетонами на міські теми, на сторінках харківських видань появляються Вишнині «усмішки» і на літературні, театральні та взагалі на мистецькі теми. І в 1925 році Вишня виростає на фейлетоніста великого масштабу, якому вже не бракує ані високих гонорарів, ні численних прихильників та друзів, ні широкої популярности, ба, навіть слави. Тодішній нарком освіти України, Олександр Шумський, відбувши подорож по всій країні, якось розповідав:

«Найпопулярнішою людиною на Україні є тепер Остап Вишня. Товарища Петровського мало згадують. Чубаря — так само.¹ А от про Вишню всі запитують: «А як там Остап Вишня? Що він робить? і т. д.» .

Так воно насправді й було з тим Вишнею. Пригадую один із незаможницьких з'їздів, на якому й я був присутній як співпрацівник газети. З'їзд щойно розпочинав свою роботу. Виступав з промовою Петровський, після — Чубар... А десь, так, надвечір, до президії стали надходити від учасників з'їзду записки: «А чи виступатиме тут Вишня?» «Покажіть нам Вишню»... Що ж, довелося покликати телефоном Вишню. Петровський з Чубарем зійшли з підвищення і посідали в першому ряді. А на сцену тим часом вийшов Остап Вишня. З'їзд улаштував фейлетоністові таку овацію, від якої Вишні аж вуха почервоніли. Треба бути справедливим — Петровський з Чубарем так само плескали в долоні.

Працюючи кілька років з Вишнею в одній і тій самій редакції, мені трохи чи не щодня доводилося спостерігати, яку то велику популярність мав цей славний фейлетоніст серед усіх верств українського народу. Двері, було, просто таки не зачиняються від людей, що приходили до Вишні в якихсь справах. Секретарі двох-трьох масових журналів, приміром, прийшли замовляти Вишні фейлетони. Група студентів просить Вишню взяти участь у їхньому літературному вечорі. Делегація від якоїсь сільської ради приїхала до Харкова, щоб поінформувати Вишню, що їхнє село обрало його на почесного члена сільради. Безробітний службовець, приїхавши з периферії, просить Вишню улаштувати його в Харкові на працю. Літня жінка прийшла скаржитися Вишні на незаконний арешт її сина. Інша, ще молода, але з трьома дітьми, звертається до Вишні, щоб він «нарисував» у газеті її чоловіка, бо він, «негодяй», покинув її на селі з трьома дітьми, а сам тим часом зійшовся з якоюсь харківською «пройдохою». І — треба правду сказати — усім їм, як тільки міг, Вишня допомагав. Іноді він у цих справах звертався до своїх редакторів — Блакитного («Вісті») та Пилипенка («Се-

¹ Петровський — голова Всеукраїнського Центрального Комітету. Чубар — голова Ради Народніх Комісарів України.

лянська правда»), а часом, набравшись хоробрости, сам викликав телефоном котрогось наркома чи його секретаря. Та найдивніше те, що навіть люди, які прибували до Харкова з-поза меж України, за день-два вже знали про Вишню. Тут я не можу не розповісти про два випадки, свідком яких я був.

Сиджу в першій кімнаті. Вишня — в другій. Чую — стук! стук! — хтось стукає в двері. Стукає вміло, делікатно. Кажу — «прошу!» До моєї кімнати вступає середнього віку чоловік. Низенький, огрядний, чепурно, по-акторському виголений. Під пахвою — грубезна книга. Звертається до мене російською мовою:

— «Могу лі я відеть товарища Вишню?»

— Он він там, — показую йому на другу кімнату.

Він іде до Вишні. Я чую:

— «Разрешіте представіться: народний шут Віталій Лазаренко».

Вишня вітається з ним, просить сідати. Зацікавлений «народним шутотом», я й собі йду до тієї кімнати. Виявляється, що цей «народний шут» — комедіант московського цирку, який тільки но вчора прибув до Харкова на гастролі. А ота велика книга, що «народний шут» притирив сюди, — книга автографів відомих людей. Коли він, поклавши на стіл, розкрив її перед нами, ми побачили там, крім автографів відомих російських діячів літератури, театру, образотворчого мистецтва, також і автографи Будьонного, Луначарського, Крупської та інших советських вельмож. По автограф «народний шут» прийшов і до Вишні.

Другий випадок. Цього разу нас у кімнаті сиділо троє. Раптом, бачимо, через поріг переступає якась дивовижна людина. Замість обличчя — суцільна борода — чорна, кураювата. Одежа — блаженська, поруділа, пом'ята, ніби ця людина в ній не тільки ходила вдень, але й спала вночі. В руках незнайомиць тримає, так само заяложену, паперову теку, з якої визирають аркуші паперу. Говорить, чуємо, слов'янською, але якою саме — не знаємо, мовою. І цьому нащось потрібен Остап Вишня. Кидаємо свої рукописи і, зацікавлені цією людиною, утрюх супроводимо її до Вишні. Виявляється, це — болгарин, що всього кілька днів тому прибався з батьківщини до Харкова. А чого йому треба до

Вишні? Річ у тім, що в отій паперовій теці, яку він тримає в руках, лежить його «наукова праця». В Болгарії, мовляв, нема тямущих людей, які могли б зрозуміти, що то є, і взяти його рукопис до друку. Тим то він і приїхав сюди. А до Вишні хтось скерував болгарина як до людини, яка «все може зробити», тобто допоможе йому видати його «наукову працю». Що ж то була за «наукова праця»? Болгарин розповів нам і про це. Він, мовляв, шляхом математичних числень та логічних висновків, дійшов тієї думки, що Копернік, Галілей і всі інші, хто досі твердив, що земля рухається навколо сонця, а сонце стоїть на місці, — всі вони помиляються. Насправді ж, наша планета стоїть на місці, а сонце ходить навколо неї.

Вишня викликав телефоном директора Харківської астрономічної обсерваторії професора Барабашова. Привітавшись з ним, запитує:

— Як там воно, професоре, бо вам видніше: чи ми рухаємося навколо сонця, чи сонце рухається навколо нас?

Коли Вишня пояснив професорові, про що мова, професор гукнув у телефон:

— Та женіть його в потилицю! Маніяк! Він уже був у мене! . .

Але Вишня і не думав гнати цього «вченого» в потилицю. Ні, він сказав болгарині, що справа видання його наукової праці така складна, що її можуть розв'язати тільки в Москві. А коли «вчений» натякнув на те, що він не має грошей на подорож до Москви, то Вишня виїняв із кишені гаманця і дав йому новесенького червінця (десять карбованців¹), за що, як видно було з його низьких поклонів, болгарин дуже дякував Вишні.

У 1925 році, про що попередю згадувалося, Остап Вишня як фейлетоніст уже перебував у zenіті своєї слави. Здавалося, в редакціях оцих двох газет — «Вістей» та «Селянської правди» — йому й вікувати. Однак незабаром сталися дві події, які, хоч і не відразу, поставили Вишню поза стінами редакцій згаданих газет.

¹ Після першої девальвації советського карбованця це були чималі гроші.

Перша подія — занедужавши на хворобу серця, ще зовсім молодим, умер редактор «Вістей» Василь Блакитний. А саме ж Блакитний, — колишній «боротьбіст» (український лівий есер), пізніше — комуніст, — визволив Вишню в 1921 р. з катівень Че-Ка і взяв його до редакції «Вістей» на працю. Відтоді між ними утворилася велика приязнь: Вишня в особі Блакитного мав не тільки чуйного редактора, а й свого рятівника; а Блакитний, сам причетний до літератури — поет, високо цинив Вишнин таланти. Але, як умер Блакитний, в редакторське крісло «Вістей» сів Євген Кас'яненко — відомий поборювач «петлюрівців» ще за часів Центральної Ради, а його заступником став Микола Новицький, що й сам писав фейлетони, підписуючи їх псевдонімом «Іона Вочревісущий». Відтоді ставлення в редакції «Вістей» до Вишні помітно змінилися. Редактори почали прискіпуватися до нього за зміст і форму його фейлетонів. А Новицький, звичайно по-заочі, казав про Вишню: «І не добереш, що воно за людина. Чи він за советську владу, чи, може, проти неї?» Вишня одразу ж відчув цю зміну, і з того часу щораз рідше появлялися його фейлетони на сторінках «Вістей».

Друга подія — взимку 1925-26 року, з наказу тодішнього першого секретаря ЦК КП(б)У Лазаря Кагановича, припинила своє існування газета «Селянська правда», в редакції якої Вишня протягом кількох років працював на посаді секретаря. А редактором «Селянської правди» був Сергій Пилипенко (колишній правий український есер), який, так само як і Блакитний, з великою пошаною ставився до Вишні. Зліквідувавши «Селянську правду», Каганович перевів із Києва до Харкова газету «Радянське село», що її редагував його ставленник — Веніямин Фурер. Заподіяна «Селянській правді» кривда дуже обурила Вишню, і Фурерові довго довелося ходити навколо Вишні, щоб він, бодай раз на тиждень, давав до «Радянського села» свої фейлетони. Замість 25 карбованців, що Вишня одержував за кожний фейлетон у «Селянській правді», Фурер згоджувався платити йому 100! Нарешті, Вишня погодився. Але не тому, що поласував на ті 100 карбованців, а просто побоявся, щоб його не обвинуватили як саботажника. Отож, саме з того часу, Остап Вишня

став поволі одходити від газетно-фейлетонного жанру, тим часом тіснішими ставали його зв'язки з літературою.

ОСТАП ВИШНЯ І ВЕЛИКА ЛІТЕРАТУРА¹

Тепер, після смерти Остапа Вишні, українські підсоветські літературознавці з не абиякою ретельністю заходилися позолочувати образ покійного гумориста. З колишнього «петлюрівця», в'язня Че-Ка, пізніше — «куркульського скалозуба», а ще пізніше — «ворога народу» ці фальшувальники перероблюють Вишню на советського «праведника». Згідно з їхніми твердженнями, Вишня ще на початку своєї творчості, тобто в першій половині двадцятих років, «душею сприйняв політику комуністичної партії», а в другій половині того ж таки десятиріччя він, за їхніми словами, вже «викрикував імперіялістів та їхніх вірних прислужників — українських буржуазних націоналістів». Щождо жанрів, у яких Вишні доводилося працювати, то Вишня, як торочать про це советські писаки, був не тільки «великим майстром прози», а й «драматургом-новатором». Вишніне ім'я сьогодні завжди поряд з іменами партійних письменників — Максима Рильського, Павла Тичини, Миколи Бажана та інших. І не знати, куди ж тепер дівають свої очі оті всі Полторацькі, що свого часу, невдовзі перед арештом Вишні, паплюжили славного гумориста на сторінках «Нової Генерації» за його «народницьку мову» та за інші подібні «гріхи».

Обізвалася з приводу смерти Остапа Вишні й українська еміграційна преса. Обізвалася по-різному. Якийсь вигадько «пришив» Вишні москвофільство, за що його, мовляв, убили українські націоналісти. Інший позбавляє Вишню права називатися письменником, закидаючи йому «сількорівство» та «спрощування». Третій, навпаки, підносить його на рангу «войовничого пролітфронтівця», який дружив із Хвильовим та Кулішем і «з ними пройшов увесь тяжкий шлях облоги і щоденних систематичних боїв із всезнищуючою атмосферою монопартійної диктатури». Тим часом всі ці

¹ Прикметник «велика» поставлено тут на ознаку жанрів, а не на ознаку якості літературних творів.

твердження розминаються з правдою. Бо вмер Вишня від серцевої хвороби, довго перед тим хворіючи. Був він не «сількор-спрощувач», а талановитий письменник-фейлетоніст. «Войовничого пролітфронтівця» з Вишні зроблено помилково: небіжчик насправді таким ніколи не був. Та й не міг бути. Недавній «петлюрівець», в'язень Че-Ка, позбавлений виборчого голосу, безпартійний, людина політично байдужа, теоретично майже зовсім не підкована, характером м'яка, безтемпераментна — ну, як отакий Вишня міг брати участь в «систематичних боях із всезнищочючою атмосферою монопартійної диктатури»? Ще раз кажу — Вишня таким не був. І тут більшу рацію має Йосип Гірняк, коли він у своїх спогадах про Вишню (мюнхенська «Літературна газета») пише:

«Остап Вишня у літературних герцях 20-х років участі не брав. Співчував усім, іронізував над усіма, декого палко любив і за них готовий був кожного часу і при кожних обставинах свою голову покласти».

Зрозуміло, я й не думаю заперечувати формальної приналежності Вишні до «Пролітфронту». Так, він був членом «Пролітфронту», а ще раніше — «ВАПЛІТЕ». Але, будучи «ваплітянином-пролітфронтівцем», Вишня не гірше ставився і до інших тодішніх літературних організацій. З цього приводу можна прочитати в його знаменитій «Автобіографії» таке:

«Як я ставлюся до теперішніх літературних організацій?

Ставлюся. Ставлюся до «ВАПЛІТЕ», до «Плугу», до «ВУСППУ», до «Марсу», до «Неоклясиків», до «Бумерангу» (чи як він там зветься...) До всіх ставлюся.

Ех, дорогі товариші! Був колись на світі один мудрий філософ. Звали його Йосипом, а по-батькові й на прізвище не знаю, як там він був.

То отой мудрий філософ Йосип казав:

— Мотузочка? Давай і мотузочку! В дорозі все пригодиться».

Отака була та «літературна плятформа», на якій Вишня в'їхав в українську літературу і з якої ніколи не сходив, аж поки енкаведисти не стягли його звідти. Вишню цікавила не якась спеціально «ваплітянсько-пролітфронтівська», «плужанська» чи «вуспівська» література, — ні, його цікавила українська література

взагалі. Він з однаковою прихильністю ставився і до «пролітфронтівців», і до «плужан», і до «вуспівців», і до «молодняківців». А за те й сам мав величезну повагу від усієї письменницької «армії». Я, прикладом, не зміг би пригадати ні одних загальних зборів харківських письменників, коли б Вишня, будучи присутнім, не сидів за столом президії. Обирати Вишню до президії — то був не звичай, а традиція.

Якщо говорити про дружбу Вишні з провідними письменниками «ВАПЛІТЕ-Пролітфронту», то треба починати не від «Пролітфронту», а набагато, може років сім-вісім, раніше. Бо, скажім, дружба Вишні з Хвильовим (Куліш переїхав з Одеси до Харкова в 1925-26 році) починається не в «Пролітфронті», а на літературних вечорах «Плугу». Відбувалися ті вечори кожного разу в театральній залі «Центрального Селянського Будинку» (колишній готель на Павлівській площі), куди сходилося 200-300 людей. Письменники, студенти, вчителі, викладачі вишів, службовці — всіх у ті дні цікавила українська література. Ото там, на «плужанських» вечорах, вони — Хвильовий та Вишня — виступали з читанням своїх творів. Перший — талановитий новеліст, другий — так само талановитий фейлетоніст. Там, кажу, почалася дружба Вишні з Хвильовим, а продовжувалася в редакції «Вістей», де в ті роки гуртувалися майбутні «ваплітяни-пролітфронтівці». А що Вишня опинився в «ВАПЛІТЕ-Пролітфронті», а не в якійсь іншій літературній організації, то це цілком нормальне явище. Як і кожен, зрештою, письменник, Вишня не був позбавлений особистої амбіції. Будучи широко відомим, популярним і всіма шанованим, він, зрозуміла річ, вважав за найдоцільніше для себе належати до тієї літературної організації, в якій зібралися як фахово, так і політично найсильніші письменники. Бо не треба забувати, що Хвильовий, Куліш, Яловий та й ще дехто — це були комуністи, учасники громадянської війни на боці большевиків, і до їхнього голосу тоді прислухалися не тільки в офіційних советських установах, а й у ЦК КП(б)У. А «ваплітянам-пролітфронтівцям», з свого боку, вигідно було мати в організації Остапа Вишню, з популярністю якого ніхто з них не міг би порівнятися. Щоправда, Вишня був

«малоформістом», — він на той час не написав чогось більшого: повісти, романа, п'єси, навіть оповідань, — проте багато з його усмішок, на яких позначився не абиякий талант сатирика-гумориста, давали йому повне право на перебування в передовому загоні української літератури. І ніхто з «академіків», певна річ, не вважав Вишню за «сількора» чи «спрощувача», на що спромігся один з еміграційних літературознавців.

У когось може виникнути питання: якщо Остап Вишня був справді талановитою людиною, яку охоче прийнято до провідної літературної організації, то чому ж він за все своє життя не спромігся написати чогось більшого? Чи в нього самого не було такого бажання, чи, може, хтось йому перешкодив у цьому? Бажання таке Вишня, безумовно, мав, і навіть пробував узятися до більших речей, але, як це не дивно, з його спроб нічого путнього не вийшло. Десь на початку тридцятих років з боку «Агітпропу» ЦК КП(б)У почався був тиск на письменників. Досить, мовляв, барбатися в «повзучому емпіризмі» (модне на той час слово!), беріться до монументальних полотен, які були б гідні нашої великої доби. Не прислухатися до голосу Агітпропу не можна було, бо то значило б потрапити в «еретики». Отож трохи чи не всі дотеперішні «малоформісти» почали й собі писати повісти, романи, п'єси. Узаявся до романа й Остап Вишня, бо йому зовсім не личило б пасти задніх. Чи багато він написав — не знаю, але через якийсь час уривок того «твору» побачив світ на сторінках «Червоного перцю». То була така безпорадна писанина, якої я від Вишні ніколи не сподівався. Хтось з близьких, мабуть, порадив Вишні облишити далі писати той роман, бо, крім згаданого уривка, нічого про нього вже не було чути. Пробував Вишня писати і п'єсу. Але й тут його спіткала така сама доля. Монологи, діалоги, репліки — все це зроблено блискуче, тільки не було в його п'єсі головного — дії.

Читаючи Вишніні усмішки, я часто думав про автора тих талановито написаних мініатюр. Ну, що, якби Вишня, найпопулярніший в Україні письменник, твори якого розходяться стотисячними тиражами, — що, якби він написав, скажім, комедію? Адже та річ, мабуть,

по сто разів ішла б в одному і тому самому театрі. Якось я навіть не стерпів — запитав Вишню:

— Чому ви, Павле Михайловичу, завоювавши своїми усмішками всю Україну, не спробуєте написати комедію?

— Пробував, — відповів Вишня.

— І що ж?

— Нічого не виходить.

Я витріщив на нього очі.

— Не виходить? У вас, такого талановитого гумориста, не виходить комедія?

— «Русським язиком говорю вам, громадянин, — ні черта не виходить!»

Вишня, жартуючи, часом уживав російської мови.

А одного разу, коли Вишня працював як завліт Червонозаводського театру в Харкові, він запропонував був мені написати разом із ним п'єсу.

— На тему українізації, — пояснював мені. — Я вже й назву маю — «Між двома соснами». Що, може скажете, не серйозна тема? Навіть дуже серйозна. «Між двома соснами» — боротьба двох культур...

Якби Вишня запропонував був мені писати цю п'єсу два-три роки тому, я, звичайно, з великою охотою погодився б. Але ця думка в нього виникла вже тоді, коли справи українізації помітно йшли на спад. Багато хто з харків'ян, що досі вживали української мови, переходили на російську, бо говорити українською мовою ставало «поганим тоном». Тим то я відповів на його пропозицію ось так:

— Якщо ми з вами напишемо п'єсу «Між двома соснами», то наслідки будуть такі: вас повісять на одній сосні, а мене — на другій.

Вишня безнадійно махнув рукою.

— З вами, бачу, каші не наварив, — сказав він.

Але не наварив Вишня тієї «каші» ні з ким. Навіть ніколи вже й не згадував про ті «Дві сосни».

Вертаюся знову до Вишниного — «не виходить!». Чому ж він, талановитий письменник, не спромігся написати чогось більшого? Я над цим питанням думав раніше, думаю й тепер. І схильний прийти ось до такого висновку. Вишня, безперечно талановита людина, понад десять років працював, в основному, як фейле-

тоніст. Гумористичний фейлетон — це твір лише одного виміру — площинного (стиль), тоді як більшим жанрам (повість, роман, п'єса) властиві три виміри: площинний (стиль), висотний (конфлікти та ситуації) і глибинний (характери). Виходячи з такого означення, слід зробити висновок, що Вишня-фейлетоніст був лише талановитим орнаменталістом, але ніяким архітектором. Він, як, може, ніхто інший, міг зовні оздобити готову побудову (я маю тут на увазі його переробки «Запорожця за Дунаєм» та «Вія»), але не міг її всю сам побудувати. І щоб перейти від усмішок до широких літературних полотен, Вишня повинен був би, передусім, перевести велику роботу над самим собою — перебудуватися. Але здійснити таку перебудову — для Вишні було б нелегко. Одне — його зв'язував орнаменталізм; друге — важкою колодою лежала в нього під ногами ота його велика популярність, коли, здавалося, йому вже більше нічого не треба; і третє — небіжчик був людиною надто повільної вдачі. Проте, я вірю, що Остап Вишня, якому тоді було якихсь сорок п'ять років, зчасом таки перебудувався б, і ми тепер читали б його талановиті сатирично-гумористичні повісті та дивилися б у театрах його веселі п'єси. Але, на Вишніне нещастя, ото ж і на нещастя усіх нас, саме в той час надійшли з Москви в Україну «сталінські холоди», від яких, мов від отрути, почав гинути цвіт українського народу — письменники, художники, актори, режисери, науковці. Така сама доля спіткала й Остапа Вишню.

АРЕШТ, ЗАСЛАННЯ І ЗВІЛЬНЕННЯ

«Сталінські холоди» надходили з Москви до тодішньої столиці України — Харкова повільно. Після протимосковських виступів Миколи Хвильового в пресі, коли пролунало його гостро-голосне «Геть від Москви!», знято з уряду, покликано до Москви і там заарештовано наркома освіти України Олександра Шумського, що зважився був захищати Хвильового на засіданнях ЦК КП(б)У. В 1930 році поставлено перед судом і засуджено на різні терміни ув'язнення членів Спілки Визволення України — українських письмен-

ників, учених, педагогів та громадських діячів — разом 45 чоловіка. З Москви до Харкова прибув емісар Сталіна, відомий обер-погромник української культури — Павло Постишев, і русотяпи знову заворушилися. Взимку 1932-33 року, щоб остаточно поставити українське село перед собою навколішки, Москва запровадила в Україні штучний голод, від якого вимерло понад 5 мільйонів українського населення. На весні 1933 року заарештовано колишнього президента «ВАПЛІТЕ» — письменника Михайла Ялового (літературний псевдонім — Юліян Шпол). Невдовзі після арешту Ялового, в травні, протестуючи своїм вчинком проти московських насильств над Україною, пустив собі в скроню револьверну кулю Микола Хвильовий. А ще через два з чимсь місяці, цькований протягом довгого часу агентами Сталіна, застрелився старий большевик, член Політбюро ЦК КП(б)У, нарком освіти України після Шумського — Микола Скрипник.

Того дня мені випало бути в центрі міста лише надвечір. Вийшовши на Пушкінській, коло Гоголівського скверу, з трамвая, я попрямував на Сумську — до перукарні, що обіч театру «Березіль». За десять хвилин, уже поголений, вирушаю з перукарні, а на порозі зустрічає мене Вишня. Я звернувся до нього з якимсь жартом, але він на мій жарт не звернув уваги, натомість запитав:

— Куди ви зараз ідете?

— До клубу Блакитного, — відповів я.

— Посидьте тут хвилинку, — показав він мені на стілець. — Підемо разом. — Я сів. Коли Вишня закінчив голитися, ми вийшли з ним на вулицю. Попрямували Сумською догори. Вишня був мовчазний. І тільки тоді, коли ми вже поминули редакцію «Вістей» (Сумська, 11), він, глянувши на мене скоса, запитав:

— Ви, мабуть, нічого не знаєте?

— А що ж я маю знати? — дивлюсь я на нього.

— Скрипник застрелився.

— Скрипник?! — вражений його словами, я схопив Вишню за руку. — Та не може цього бути? Де? Як?

— У своєму робочому кабінеті. Отак, — показав Вишня собі на серце.

І він почав був розповідати мені подробиці Скрипникового самогубства, але за якусь хвилину, на розі Сумської та Римарської, ми зустріли Сергія Пилипенка. Як і завжди — трохи зсутулений, похмурий, з важким портфелем у правій руці. Пилипенко, розуміється, вже знав, що Скрипник застрелився. Привітавшись, Вишня одразу ж питає його:

— Що ж тепер буде, Сергію Володимировичу?

— Що буде? — кудись набік подивився Пилипенко.

— Почнуть бити українців.

Ці Пилипенкові слова цілком справдились. І навіть дуже швидко. А між тими, що перші потрапили до катівень ГПУ та були там розстріляні, опинився і Сергій Володимирович Пилипенко — голова Спілки селянських письменників «Плуг», головний редактор Державного Видавництва України, директор Науково-дослідчого Інституту Літературознавства ім. Шевченка. Тим часом у Літературному будинку імені Блакитного, ясна річ, — з наказу відповідних органів, почали відбуватися покальні вечори, на яких письменники повинні були виявляти всі свої дотеперішні «гріхи» й каятися. Починалися ті вечори о 8-й годині, а кінчалися вже аж по півночі. Приміщення Літературного будинку — колишня архиерейська церква, щоразу було виповнене людьми по самісінькі вінця. Охочих бути свідками того, як письменники вивертали свої душі, серед харків'ян вистачало. Мені й зараз ввижається мініатюрна постать тодішнього голови Оргкомітету письменників (то був переходовий час від окремих літературних організацій до єдиної Спілки письменників України) Івана Кулика. Низький на зріст, худорлявий, з рудуватою борідкою, без піджака, в самій сорочці, з позасукуваними рукавами, — Кулик буквально лавив проміж рядами, вишукуючи кандидатів до катівень ГПУ. Нахилившись до котрогось із письменників, він шепотів йому на вухо:

— Виступайте, товаришу... Ми всі повинні виявляти свої помилки... Нічого страшного в цьому нема... Помілятися — це нормальна річ для кожної людини... Он і товариш Ленін казав: «Не помиляється тільки той, хто нічого не робить»...

І письменники, а передусім колишні «ваплітяни», зголошувалися до слова, виходили на трибуну, перелічували свої помилки, засуджували їх та обіцяли вже ніколи не звертати з того шляху, що його вказує письменникам безпомильний ЦК партії. А геть осторонь від столу президії, за невеличким столиком сиділи стенографістки. Їхні загострені олівці, аж ніби танцюючи, занотовували кожне сказане письменником слово. Закінчивши свою сторінку, та чи та стенографістка поспішала на нижній поверх, де працювали друкарниці. І за якусь півгодини, дивись, Кулик уже підсовує тому, хто нещодавно каявся на трибуні, розшифровану й переписану на машинці його промову. І знову таки Кулик пошепки навчає письменника:

— Оце, товаришу, ваша промова. Перевірте. Якщо знайдете якісь помилки — повиправляйте. А якби вам забажалося ще щось додати — допишіть. Після поставте внизу свій підпис і поверніть мені.

Так усі, хто виступав тоді з каяттям, і робили: перевіряли, виправляли, додавали, підписували... А пізніше, коли їх позаарештовувано, вони пробували довести слідчим ГПУ свою безневинність, але слідчі показували їм стенограми їхніх промов, ними ж таки, письменниками, попідписувані — і про безневинність уже годі було й говорити.

Таке сталося й з Остапом Вишнею. Він, правда, не поспішав каятися. Одначе, побачивши, що ті, з ким він був у великій дружбі, вже виступали з каяттям, і собі, нарешті, вийшов на трибуну. Похилений наперед, напівлисий, з почервонілим від хвилювання обличчям, Вишня почав свою сповідь:

— Чи помилявся я, товариші, в своїй літературній роботі? Так, помилявся. От узяти б мою переробку «Запорожця за Дунаєм». Я цю п'єсу аж надто перевантажив українськими народніми піснями. Чи йшло це на шкоду радянській владі? Безумовно. Далі. Я ще переробив і «Вія»...

І в цій п'єсі Вишня понаходив майже такі самі «помилки». Хоч вони, оті Вишнині помилки, власне, були ніякими помилками, проте він, як колишній «ваплітянин», мусів з чимсь виступати. Стенографістки стенографували і Вишнину промову. Після, як і всі, Вишня

виправляв її, додавав, підписував. А за кілька днів, рано-вранці, коли я ще лежав у ліжку, в моїй кімнаті задзвонив телефонний дзвінок. Устаю, підходжу до телефону, обзиваюся:

— Галло! Я вас слухаю...

— Це говорить до вас Маруся, — чується в телефоні тихий жіночий голос. — Маруся...

Прізвиська свого вона не називає, але я й без того знаю, що до мене говорить дружина письменника П., який живе в будинку письменників «Слово».

— Чую, — кажу я їй. — Доброго ранку! Що скажете новенького?

— Цієї ночі ГПУ заарештувало Остапа Вишню, — не сказала, а прошепотіла Маруся і — цок! — поклатла слухавку.

З першого ж дня, як тільки заарештовано Вишню, агенти ГПУ, яких не бракувало й серед письменників, почали ширити про Вишню найбезглуздіші чутки. Нібито Вишня плянував терористичні замаху на урядових осіб і т. д. Але найдалі щодо цього пішов сам голова ГПУ — Всеволод Балицький. Виступаючи на Всесоюзному з'їзді комсомолу, про що я пізніше довідався від одного з учасників того з'їзду, Балицький розповідав комсомольцям про Вишню таке:

— Пішли наші люди, щоб заарештувати українського письменника Остапа Вишню. Дивляться — в нього в кабінеті стоїть справжня польова гармата. Запитують його: «Навіщо здалася вам гармата?» — «Для надхнення!» — відповів Вишня.

Звичайно, нічого безглуздішого не можна було б і придумати, однак комсомольці, повіривши Балицькому — член ЦК КП(б)У! — нагородили промовця за оті небиліці рясними оплесками.

Опинившись в ГПУ, гуморист Вишня, проте, і там залишився гумористом. Якось пішла його дружина провідати чоловіка. Побачення відбувалося в присутності гедеушника. Перемовившись з дружиною про се та про те, Вишня раптом питає:

— А що там, Варю, про мене люди говорять?

— Кажуть, що ти вбивав людей, — відповіла дружина.

— О, я такий! — посміхнувся Вишня. — Я на все здатний. Ого!

Остапа Вишню засуджено на десять років ув'язнення в далеких північних таборах, де йому й довелося відбувати кару. На превеликий жаль, про перебування письменника в концтаборах ми, крім дуже коротких газетних згадок, нічогосінько не знаємо. Та, мабуть, ніколи й не визнаємо. Бо ні в посмертному некролозі, що був надрукований після смерті Остапа Вишні в київській пресі, ні в словах промовців, які виступали з промовами в день похорону письменника, ні, нарешті, у Вишниному «Щоденнику» — ніде ані слова не сказано про заслання та перебування Вишні в концтаборах. Можна бути певним, що нічого не напишуть з приводу цього і київські літературознавці в статті, яка відкриватиме повне видання Вишниних творів, про що є ухвала уряду УССР.

Навряд чи дожив би був Вишня до ХХ-го з'їзду КПСС, після якого почалася реабілітація декотрих репресованих письменників. Але, на Вишнине щастя, сталася друга світова війна. Советські армії, під тиском німецьких дивізій, відкотилися аж до Волги. Столиця ССРСР — Москва опинилася під прямим ударом ворога. Становище советської влади було в той час надзвичайно критичне. І большевики змушені були вжити надлюдських зусиль, щоб мобілізувати не тільки весь свій військовий потенціал, а й пропагандистські сили. Не гребували вони тепер ні «троцькістами», ні «ворогами народу», ні «українськими націоналістами». До редакції московської «Правди» посаджено троцькіста Карла Радека, що, будучи родом із Німеччини, як ніхто інший, міг орудувати журналістичним пером проти німецьких фашистів. Щодо України, то тут большевикам потрібна була людина, гостре перо якої можна було б скерувати проти «українських буржуазних націоналістів». Котрийсь із близьких до Хрущова українських письменників — Корнійчук, Бажан, Рильський — сказав Микиті Сергійовичеві про Вишню — і Вишня опинився на «волі».

Певна річ, оті пасквілі, що Вишня потім понаписував їх на «українських буржуазних націоналістів», не можуть нас не обурювати. Але, з другого боку, ми по-

винні зрозуміти й тодішне Вишнине становище. По-перше, письменник сам добре розумів, для чого його випущено з концтабору. Подруге — що він побачив, прибувши в Україну? Зруйновані доценту міста, села, фабрики, шахти, заводи... Хто це все заподіяв його Батьківщині? Ясно — з Вишніного погляду — в цьому винні були лише німецькі фашисти. А німецьким фашистам, про що день-у-день товче советська преса, допомагали й «українські буржуазні націоналісти». Ще трохи згодом Вишні довелося побувати і в західних областях України. Тут він від місцевих людей (бо й серед галичан не бракувало советофілів!) так само почув про співпрацю «українських буржуазних націоналістів» з німецькими фашистами. І, набачившись та наслухавшись отого всього, Вишня пише відому нам «Самостійну дірку».

Коли закінчилася війна, Вишня повертається до звичайної газетно-літературної роботи. На сторінках київських газет та журналів появляються його фейлетони, усмішки, гуморески. Одначе, йдеться вже, як кажуть, «не к Різду, а к Великодню». Вишні повернуло на сьомий десяток — вік, коли людині починає спотикатися серце, м'якнуть м'язи, притуплюється думка. А до того ще й хвороби дедалі настирливіше нагадують письменникові про те, що «молодість не вернеться, не вернуться літа». 8. лютого 1952 року Вишня ноує в своєму «Щоденнику»:

«І от тепер, коли сивина, коли серце з камфорою, я згадую ті часи, коли я схоплювався й записував окремі слова, фрази, думки...»

Тому то, замість колишніх фейлетонів-усмішок, повних барвистих образів, ніжно-запашної лірики, блискучих дотепів та українського кольориту, з-під Вишніного пера тепер виходять слабенькі, як на його великий талант, речі. Що більше, зчасом Вишня береться до звичайної газетної публіцистики: пише «серйозні» подорожні нариси, рецензії, статті — те, що не має нічого спільного з його сатиристично-гумористичним жанром. А якщо дехто й ці Вишніні речі вважає за «гуморески», то або він не тямить, що таке гумор, або робить це для чогось навмисне.

Окрім усього згаданого, Вишня останнім часом писав свій «Щоденник», уривки з якого надруковано в ч. 2 київського журналу «Дніпро» за 1957 рік. Хоч у Вишневому «Щоденнику» можна натрапити, особливо, коли читати його між рядками, чимало й широко-патріотичних думок та міркувань, одначе над ними преважують висловлювання, які свідчать про те, що советський письменник, навіть пишучи свій передсмертний заповіт, повинен писати його в душі «соціалістичного реалізму».

ОСТАП ВИШНЯ — УКРАЇНЕЦЬ, ЛЮДИНА, СПМ'ЯНИН

Бувши наркомом освіти України, Микола Скрипник якось у розмові з Гнатом Хоткевичем сказав: «І чого ви, Гнате Мартиновичу, з такою недовірою ставитеся до мене? Хіба я не такий українець, як і ви?» — «Такий, та не такий, — відповів Хоткевич. — Ви, Микола Олексійовичу, українець, коли вам накажуть, а я — українець без наказу». Отож і Остап Вишня належав до типу «українців без наказу». Селянського походження, українських батька-матері син, він, вирушаючи в широкий світ, узяв з собою три великі цінності: матерну мову, негасиме відчуття рідної землі та велику любов до свого народу. І з цими скарбами Вишня не розлучався до самої смерти.

Револуція застала 26-літнього Вишню на посаді фельдшера. Здавалося б, фельдшер — це такий аполітичний фах, що Вишня міг би був залишитися байдужим до всіх тих подій, що виникли на весні 1917 року в Києві. Але, навпаки, молодий фельдшер з головою поринув у бурхливих хвилях збудженої револуцією української стихії. Сам небіжчик про ті незабутні дні ось так згадує в своїй «Автобіографії»:

«Як ударила револуція — завертівся. Бігав із Центральної Ради в університет, а з університету в Центральну Раду. Тоді до св. Софії, з св. Софії до «Просвіти» на мітинг, з мітингу на збори, зі зборів у Центральну Раду, з Центральної Ради на з'їзд, із з'їзду на конференцію, з конференції в Центральну Раду... Хотілося, щоб і у війську бути, і в парламенті бути, і в університеті бути, і по всх комітетах бути, і на національний фонд збирати, і пісень співати».

І хоч трохи згодом Вишні довелося сидіти в большевицькій Чрезвычайці, він, проте, і в 1924 році, коли я вперше з ним зустрівся, та й подальші роки, залишався «українцем без наказу». Якщо взяти на увагу тодішні заходи щодо українізації, то, здається, не було найдрібнішої справи, якою Вишня безпосередньо не цікавився б. Українізація шкіл, газет, журналів, театрів, службового апарату, працівників харківського трамвая, вуличних вивісок, установських написів та таблиць і т. д. — усе те Вишня близько брав до серця, про все говорив, писав, обстоював, захищав. Брати під захист українську культуру — то для Вишні був священний обов'язок, яким він ніколи не поступався. Навіть у таких випадках, коли партійні фейлетоністи б'ялися й рота роззявити, Вишня, не лякаючись можливих наслідків, підносив з приводу тієї справи свій голос. Коли, приміром, нарком освіти РСФСР Луначарський висловив думку, що українізацію слід переводити на основі «живої мови», тобто мовного суржику, Вишня негайно висміяв Луначарського в своєму фейлетоні «Конфуз», використавши для того відомий «Лист запорожців до турецького султана». Дозволив собі російський письменник Федір Гладков (комуніст) по-великодержавницькому висловитися з приводу української літератури — Вишня, що був тоді редактором журналу «Червоний перець», містить у тому журналі карикатуру на Гладкова, якого зображено в уніформі колишнього російського жандарма. Ще один приклад. Потрапивши з групою письменників до Москви (здається, в 1932 році) і будучи присутнім на прийнятті на честь українських письменників, Вишня звернувся до тодішнього голови Совнаркому СРСР Олексія Рикова ось з такою претенсією:

— Узяли б ви, Олексію Івановичу, та й повернули нам наших українців, яких ви забрали з України до Москви.

— «Наприклад?» — подивився на нього Риков.

— Ну, наприклад, вернули б нам товариша Гринька.

Гринько — перший нарком освіти України, пізніше був переведений до Москви і там призначений на наркома фінансів СРСР.

— «Ішь-ти, какой хітрий хохол!» — посварився Риков на Вишню пальцем. — «Чего захотел...»

Звичайно, обидва вони — і Риков, і Вишня — були під той час напідпитку.

Я з великим задоволенням прочитав спогади Ів. Гавеського (літдодаток до «Свободи»), в яких автор подає характеристику Вишні як людини. Людність, чуйність, товарииськість, доброзичливість, сердешно-уважне ставлення до побратимів — ось ті риси, що були притаманними небіжчикові. Такий він був у ставленні до чужих, так він ставився і до своїх. Я знав Вишних сестер (одна — вчителька, друга — студентка), товаришував з його братом (писав під псевдонімом «Василь Чечвянський», репресований), і всім трьом їм Вишня ввесь час подавав матеріальну допомогу. В 1925 році Вишня розлучився з своєю першою дружиною, лишивши на її руках маленького хлопчика. Мене цікавила доля Вишниного сина. Я кілька разів звертався з приводу цього до Катерини Михайлівни (старша сестра Вишні) з питанням, як брат ставиться до своєї колишньої родини та чи допомагає він їй, і щоразу чув на те таку відповідь:

— Не турбуйтеся: їм обом нічого не бракує.

Тут до речі буде сказати, що й самому Вишні під той час нічого не бракувало: гроші, мов борошно з коша в мішок, сипалися в його кишеню з усіх боків — від редакцій, видавництв, театрів і т. д.

Не доводилося мені ніколи бачити, щоб Вишня з кимсь сварився. Навіть — щоб він підвищував на когось свій голос. Найбільше, на що він був здатний, розсердившись на когось, це — не говорити з тією людиною два-три тижні, або й зовсім припинити з нею стосунки. Надзвичайно чулий та товариський він був і до колег-письменників. Старших поважав, а до молодших ставився по-батьківському. Не можу я також пригадати жодного випадку, коли б Вишня — на письменницьких зборах чи на засіданнях — виступав з критикою чийхсь творів, шукав у них, як тоді казали, «бліх». Навіть будучи редактором журналу «Червоний перець», Вишня ніколи не прискіпувався до авторів за подані ними до журналу матеріали.

У вільний від праці час Вишня любив посидіти в буфеті Літературного будинку за чаркою з котримсь із його друзів. Були це як не письменники, то актори, а не актори, — художники. У свята — їздив на полювання. Частенько зустрічав я Вишню і на Харківському гіподромі, куди ми ходили дивитися на «українізованих» рисаків та рисачок. Я й досі пам'ятаю назви деяких коней: Страшна помста, Глибокий Дніпро, Запорожець, Гайдамачка, Дніпрова хвиля, Кобза тощо.

Нарешті — про родинні справи Остапа Вишні. Десь, мабуть, понад п'ять років тому мені довелося прочитати в «Українських вістях» статтю про Вишню, підписану ініціалами, яких тепер я вже не пригадую. Автор, як він сам це зазначав, писав ту статтю із слів акторки. Одне місце в тій статті мене дуже вразило, навіть обурило. Там, пригадується мені, Остапа Вишню названо трохи чи не баламутою, що звів з ума-розуму «красуню Варю». Чи відповідає це дійсності? Ні трохи! Поперше, «красуня Варя» (Варвара Маслюченко, акторка театру ім. Франка) за своїм характером належала до жінок, яких труднувато звести з ума-розуму. А подруге — «красуня Варя», коли Вишня з нею дружився, мала вже в себе на руках дівчинку приблизно такого самого віку, як і Вишнин хлопчик. Отож говорити про те, що Вишня скривдив «красуню Варю», — нісенітниця! Та й подальше спільне життя цих двох людей свідчить зовсім про інше, а не про те, що написано в згаданій статті. Бо, коли заарештовано та заслано Вишню, Варвара Олексіївна не поквапилася, як дехто інший, одружитися з кимсь, — ні, вона, навпаки, взяла свою дівчинку і вирушила з нею на північ, щоб бути ближче до свого чоловіка. А коли Вишню звільнено з концтабору, вони знову зішлись для спільного життя, і Вишня — це вже в Києві — втішався онуками, що були дітьми нерідної йому дочки. Він про неї навіть згадує в своєму «Щоденнику»:

«Маша — не моя дочка, не від мене вона народилася. Живе Маша зо мною вже тридцять літ¹, — півтора року було, коли я її побачив, — і я вам скажу, що навряд чи можна більше й дужче любити свою дитину, як я люблю свою Машу».

¹ Вірніше — двадцять літ, бо десять років Вишня пробув у концтаборі.

СМЕРТЬ ОСТАПА ВИШНІ

Остап Вишня був людиною не без щастя. Перше його щастя — революція 1917 року. Бо, якби не революція, Вишня, мабуть, усе своє життя профельдшерував би в якійсь лікарні, і ніхто б, крім хворих, що там лікувалися, не знав би навіть, що така людина існує на світі. Друге Вишнине щастя — друга світова війна. Не сталося б цієї війни — Вишня, засланий до концтабору, певно, ніколи вже не побачив би своєї Батьківщини, і його кості тліли б десь серед далеких північних лісів. І, нарешті, третє Вишнине щастя — смерть настигла письменника вже після XX-го з'їзду КПСС, коли змінилося ставлення Москви до репресованих за Сталіна українських письменників. Тільки цим можна пояснити оту «сміливість», яку уряд УРСР виявив у зв'язку з смертю Остапа Вишні.

На державні кошти уряджено величний похорон, на якому з промовами виступали не тільки письменники, актори, музики та художники, а й урядові особи.

Дружині покійного письменника видано одноразову допомогу в розмірі 15.000 карбованців, а сестрі та дочці — по 5.000 карбованців.

Протягом 1957-59 років має вийти друком повне зібрання літературних творів Остапа Вишні.

Грунському будинкові культури присвоєно ім'я Остапа Вишні — «Грунський будинок культури імені Остапа Вишні»¹.

Київська міська рада, згідно з ухвалою ради міністрів УРСР, має побудувати надгробний пам'ятник на могилі Остапа Вишні та встановити меморіальну дошку на стіні будинку, де жив і помер письменник.

У низинах Дніпра, між Херсоном та Кахівкою, курсує новий пароплав, названий ім'ям покійного письменника — «ОСТАП ВИШНЯ».

А на Байковому кладовищі, де поховано Вишню, трохи чи не щодня кияни бачать постаті селян, що, прибувши в якихсь справах до Києва, прийшли сюди подивитися на могилу, в якій знайшов собі вічний спокій великий усмішник Землі Української — Остап Вишня.

¹ Містечко Грунь Сумської області — місце народження Остапа Вишні.

ДРУГА ТРИБУНА

(ФЕЙЛЕТОНИ)

1946 — 1965

років

ЗАДЕКІЯДА

(Автобіографічний фейлетон)

МОЄ НАРОДЖЕННЯ

Кожна людина, за деякими винятками, приходять на світ Божий без будь-яких труднощів. Принесе ото лелека батькові-матері, скажім, восьмифунтового хлопчика. Попорається біля нього котресь із медичного персоналу — лікар, акушерка, а як ні, то й баба-пупорізка «оформить» його народження, — ото вже вам і народилася людина. Але мені, Мартинові Задеці, трудно було народитися. Чому трудно? Поперше, перед своїм народженням я важив не вісім, а сто вісімдесят фунтів. Подруге, в моїй кишені, — я, між іншим, народився в штанях, — під той час лежав членський квиток Спілки письменників ССРСР, підписаний Максимом Горьким. Отож, з огляду на сказане вище, лелеці довелося носитися зо мною щось із три місяці. Увесь діпконтинент облітала — ніде не могла дістати дозволу на моє народження. Знизиться ото, було, на території котроїсь діпідержави, а тут уряд тієї країни як загорає:

— Кого це ти нам знову притарабанила?

— Письменника, — відповідає лелека.

— Неси його деінде: нам потрібні шевці!

Летить лелека до другої діпідержави. А там таке саме:

— Кого це ти притирила?

— Письменника.

— Забирайся з ним під три вітри; ми потребуємо кравців!

І лише в одній-однісінькій дідідержаві (поблизу Мюнхені) знайшовся був дідімуж, що брався здійснити моє народження під «наркосою», одначе зажадав за ту «наркосу» тисячу німецьких марок. А де б же в мене тоді взялися були ті німецькі марки, коли я ще не народився. Після того мене огорнув такий важкий смуток, що я не витримав — заплакав.

Бачачи, що я плачу, лелека й собі заплакала.

— Дивні люди, — каже вона до мене крізь сльози, — оці українці. Часом мені доводиться приносити новонароджених до жидівських дідідержав. Не встигнеш приземлитися, а жиди тебе враз так і обступлять з усіх боків. Радіють, вигукують: «Наше! наше!» і беруться поратися біля народженого: один чепурить йому носа, другий суне в рот соску, а третій підставляє під нього суху пелюшку. А як в українських дідідержавах? Або гукають: «Неси його, лелеко, ік лихій годині!», або починають, мов ті енкаведисти, допитуватися: «А якого ж ти, лелеко, принесла нам українця? З котрої він України — з «цієї» чи з «тієї»? А до якої церкви ходили його батьки — до «нашої» чи до «їхньої»? А до якої партії належали — до «а», «б», «в», «г»?» У них же такого тих партій, що вже й абетки, кажуть, не вистачає, щоб їх називати. Та все ж таки не журися, в тугу не вдавайся. Дасть Бог, я тебе десь таки приткну. Он у Новоульмівській дідідержаві, кажуть, почала виходити українська газета. Понесу тебе ще туди.

І ось ми вже кружляємо над територією Новоульмівської дідідержави. Мені навіть видно згори, як на великому майдані походжає якийсь державний дідімуж. Високий з себе, без капелюха, в темносиньому убранні.

— То, — каже мені лелека, — прем'єр уряду Новоульмівської дідідержави Кирило Дацько. — І вправно, як досвідчений пілот, приземлилася біля самих прем'єрових ніг.

— Ти знову принесла когось на мою голову? — гримнув на лелеку прем'єр. — Та я ж тебе вже не раз попереджав: перенаселення!

— Правда ваша, пане прем'єре, — лагідно відказала лелека. — Ви мене попереджали. Але цього разу я при-

несла вам не звичайного діпгромадянина, а — письменника.

— Письменника? — зацікавився прем'єр. І звертається до мене: — Ви — письменник?

— Письменник.

— Український?

— Український.

— Зумієте бути мовним редактором нашої газети?

— Зумію.

На моє щастя, саме під цей час повз нас проходила молоденька пані в унрівській уніформі. Низенька з себе, кругленька, рожева на виду. Прем'єр хап її за руку:

— Пані Воронкова! Оце, — показує на мене, — новонароджений. Миттю беріться оформлювати його. Зав'яжіть йому пупа.

Пані Воронкова так уся й спалахнула.

— Та що бо ви, пане прем'єре! — загукала. — За кого ви мене маєте? Чи я вам лікар? акушерка? баба-пупорізка? За це мене можуть повісити.

А прем'єр їй на це ще категоричніше:

— Кажу вам, пані Воронкова, негайно ж беріться оформлювати його. А коли хтось спробує повісити вас, я свою голову встромлю в петлю.

Пані Воронкова оформила моє народження. Добре, сумлінно оформила, нехай їй легенько гикнеться!

А далі справа моя пішла як по маслу. Того ж таки дня мене охристили. За хрищеного батька був міністер освіти та культури Новоульмівської діпідержави — Іван Дубинець. Хрищена мати — Марина Василівна Воскобійник. Назвали мене Мартином, та ще й Задекою, — на честь того самого Мартина Задеки, про якого Олександр Пушкін писав:

«То был, друзья, Мартын Задека,

Глава халдейских мудрецов,

Гадатель, толкователь снов».

По христинах моя хрищена мати, замість сунути мені в рот соску, нагодувала мене смачним унрівським борщем. Наївшись того борщу, я відчув себе таким льояльним громадянином Новоульмівської діпідержави, що одразу ж вирушив з візитами до найвидатніших державних діпімужів. Передусім відвідав президента, полковника Долуда, в його президентській резиди-

денції. По тому побував у всіх міністрів. Найбільшу увагу та пошану виявив до мене міністер внутрішніх справ, пан Худий: він, крім усього іншого, показав мені і державну д'іпітюрму...

Тільки пізно ввечері повернувся я до хрищеної матері. Вона озброїла мене великою, з Миргороду привезеною подушкою, і я пішов спати до приміщення «Українських вістей». Що мені тієї ночі снилося — не пам'ятаю. Одне тільки впомку: народився я, Мартин Задека, в травні 1946 року. А кількома днями пізніше з'явилася на світ Божий і моя Єва.

ПРАЦЯ В «УКРАЇНСЬКИХ ВІСТЯХ»

Доки ми з Євою впорядковували свої побутові справи, прем'єр Новоульмівської д'іпідержави Кирило Дацько, людина незвичайно рухлива й спритна, встиг пересісти з прем'єрського крісла в крісло директора видавництва «Українські вісті». У друкарні, що містилася за межами нашої д'іпідержави, порядкував Петро Майсюра. А над нерегулярним виходом газети, так само нерегулярно, трудилися: Павло Маляр, Василь Кубрик та ще, здається, частково Михайло Воскобійник. До них пристали й ми з Євою: я — мовний редактор, а разом і фейлетоніст, вона — друкарка. Невдовзі, емігрувавши з якоїсь іншої д'іпідержави, до нас прибув Іван Багрянний, що досі навідувався сюди лише наїздами. А ще через якийсь час до нашої редакції прибилися два «іноземці»: Дмитро Чуб та Юрій Кошельняк. Працював у нас, правда то вже трохи пізніше, і Юрій Дивнич — громадянин Міттенвальдської д'іпідержави. Хто з нас усіх був редактором, а хто звичайним редакційним працівником — важко було добрати. Всі ми писали, всі редагували та корегували, хоч справжньої журналістичної роботи ніхто з нас ніколи й не нюхав. Та, не зважаючи на те, протягом короткого часу ми перетворили нерегулярну дотепер газету на регулярний тижневик, а згодом і на півтижневик. «Українські вісті» стали званою газетою не тільки на території Новоульмівської д'іпідержави, а й на цілому д'іпиконтиненті. Відчувши під ногами ґрунт, ми почали були видавати — додаток до «Українських вістей» — «Літера-

турний зошит», над яким згодилися працювати «іноземні» редактори: Улас Самчук та Григорій Подоляк. Ще трохи-трохи — і ми мали намір зробити з «Українських вістей» щоденну газету. Але не так склалось, як гадалось. Одного дня на території нашої діпідержави розляглася голосна козацька пісня. Здавалося, цілий полк співає:

Засвистали козаченьки
В похід з полуночі...

Ми, працівники «Українських вістей», дуже були пораділи. Думали: генерал Омельянович-Павленко, що був нашим приятелем, вирушає із своїми козаками походом на червону Москву. І ті з нас, кому вже доводилося нюхати порох, забігалися були, щоб перемінити свої пера на шаблі та рушниці. Одначе даремні були наші радощі. Незабаром з'ясувалося, що тієї козацької пісні співали не козаки генерала Омельяновича-Павленка, — співало її «блискуче відокремлення». І «засвистало» воно «в похід з полуночі» не з метою йти походом на Москву, а лише тому, що надумало повоювати редакцію «Українських вістей».

Початком наступу на нас стала холодна війна. Яких тільки напастей ми не зазнали.

Трохи чи не щодня над нашою газетою запроваджувано цензуру.

Трохи чи не щодня на нас писано до УНРА-ІРО доноси.

Трохи чи не щодня нам погрожувано депортацією за межі Новоульвівської діпідержави.

А що виробляли з нами «художники блискучого відокремлення», то того, мабуть, не всяк може собі уявити. Озброївшись квачами, вони малювали з нас портрети таких більшовицьких чортів, побачивши яких, люди починали христитися та читати «Воскресного Бога». Мав я, прикладом, сусіда по ліжку. Гриць Блажків на прізище. З-під Дрогобича. Симпатичний, коректний, ввічливий, він з великою повагою ставився як до мене особисто, так і до Єви. І ось, якось у неділю вранці, прокинувшись, бачу: Гриць читає свіже число «Українських вістей». Що ж саме він читає? Мій фейлетон «Мораль пані Дульської» — про Зенона Пеленського, який нещадно обстрілював нас із мюнхенської «Укра-

їнської трибуни». Спостерігши, що я вже не сплю, Гриць питає мене:

— І яка воно, пане редакторе, більшовицька сволоч отаке пише?

Річ у тім, що я був записаний у кімнаті під іншим прізвисьцем, і мій симпатичний сусід по ліжку, мабуть, ще й до сьогодні не знає про те, як він протягом трьох років спав поряд з «більшовицькою сволоччю».

Згодом, видно переконавшись, що засобами холодної війни їм нас не повоювати, «блискучі відокремленці» перейшли до гарячої війни. Першою жертвою впав директор нашого видавництва Кирило Дацько. Одного разу, пішовши до друкарні, він повернувся до редакції з опухлим обличчям, наче його оси покусали.

— Що з вами, Кириле Васильовичу? — питаємо.

— Патруль «блискучого відокремлення» обстріляв мене кулаками в куцах, коли я йшов до друкарні.

— А ви ж пізнали котрогось? З нашої діпідержави?

— Ні, рейдуючі.

Тобто такі, яких спеціально викликано для зиконання цього «патріотичного акту» з якоїсь іншої діпідержави.

Наступні дві жертви — Іван Багрянний та Павло Мляр: артилерія «блискучого відокремлення» — це трапилось вночі — піддала нещадній бомбардировці камінням вікна в їхніх мешканнях. Нарешті, якось увечорі «блискуче відокремлення» почало зосереджувати свої збройні сили поблизу кордонів редакції «Українських вістей». З усього було видно: готується збройна інтервенція. Не гаючи часу, ми оголосили в себе загальну мобілізацію. І не помилилися, зробивши це. Бо невдовзі «блискучі відокремлівці» рушили наступати на нашу територію. Попереду йшли розвідники. У кожного в руках — подушка. За розвідниками рухався авангард, озброєний матрацами. А ще далі — там сунула головна колона ворожого війська, прикрита з обох боків залізними ліжками. Ми й собі стали до зброї. Навіть наші жінки, тримаючи напоготові свої «ундєрвуди» та «ремінгтони», не мали наміру капітулювати перед напасниками. Настрій у всіх був піднесений, бадьорий, воявоичий. Отож, коли перші загони напасників переступили поріг нашої редакції, ми заспівали:

До бою сміливо стаєм —
Нас чоловіка з двісті!
І всі, як один, умрем
За «Українські вісті».

Одне слово — в повітрі запахло роз'юшеними носами, розквашеними губами, а може навіть понадкушуваними вухами. Та, на наше щастя, до збройного удару діло не дійшло. Хтось із діпігромадян сповістив про можливі бої на нашій діпітериторії американців. Примчали емпісти. Армія «блискучого відокремлення» де й ділася, наче її лизень злизав. Геть чисто вся їхня зброя — подушки, матраци, ліжка — залишилася нам як трофеї.

Але це ще не був кінець. Ні, «блискуче відокремлення» й далі провадило проти нас війну, але вже іншими засобами. І, мені здається, теперішні редактори «Українських вістей» повинні б нагородити нас, учасників тієї кількарічної війни, хоч би ськими-такими орденами чи медалями.

ШЛЯХ ЗА ОКЕАН

1949 рік. Починається масова еміграція наших діпігромадян до інших країн: США, Англії, Франції, Бельгії, Бразилії, Канади, Аргентини, Австралії. Однак консули віддають перевагу людям фізичної праці, тим часом нами, інтелігентами, мало цікавляться. Ото саме тоді котрийсь Новоульмівський діпіінтелігент і кинув клич «Нумо, панове, інтелігенти, перекваліфіковуватися на людей іншого фаху». Відтоді в нашій діпідержаві почалася така перекваліфікаційна метушня, що ми один одного трохи чи не збивали з ніг. Не пас задніх і я. Біжу ото, лечу, на всі боки роздивляюся — стоять черги людей. Питаюся біля однієї:

— Що тут робиться?

— Переробляють професорів на мулярів.

Біля другої:

— ?

— Переробляють магістрів на свинарів.

Біля третьої:

— ?

— Переробляють письменників на городників.

Я так і влип у чергу майбутніх городників. Ось уже й двері, що ведуть до приміщення пана «перекваліфікатора». Переступаю через поріг і бачу за столом огрядну постать Луки Петровича Заболотного-Витвицького. Авторитетна людина: агроном з освіти, він видав був у нашій діпідержаві книжку «Городництво», а на його діпигороді щоліта виростали помідори завбільшки з кулак. На столі перед паном «кваліфікатором» лежала купою всіляка городина: буряки, морква, петрушка, пастернак, цибуля тощо.

— А ви чого сюди прийшли? — здивувався Лука Петрович.

— Щоб ви зробили з мене городника. Хочу їхати до США.

— Городника? А вам же доводилося працювати на городі?

— Що там — працювати! — починаю я бундючитись. — Я маю вищу городницьку освіту.

— Яку саме ви маєте городницьку освіту, дозвольте вас запитати? Яку? — допитується пан «перекваліфікатор».

— Поперше — я закінчив середню городницьку школу. Подруге — вчився в городницькому інституті. Потрете — захистив кандидатську дисертацію на тему «Яка різниця між цибулею та часником». Що більше, коли я від городництва перейшов до літератури, то й тоді не цурався своїх колег-городників: написав про них великий роман. Геть чисто всі герої в тому романі називаються городницькими термінами: Мак, Кабак, Буряк, Пастернак, Квасоля. Бараболя...

— Маєте якісь папери про освіту? — перебив мене Лука Петрович.

— На жаль, не маю... Погоріли під час бомбардування.

— Шкода, — почував потилицю Лука Петрович. — Доведеться вам скласти невеликий іспит.

І давай показувати мені пальцем на різну городину, щоразу запитуючи: «Що це таке? А оце?»

Я на всі його запитання, здавалося, відповідав правильно, але Лука Петрович чогось то червонів на виду, то совався на своєму стільці, наче його хтось смикав рукою з-під столу. Далі каже:

— Хоч ви, пане Задеко, не тямите відрізняти капусти від салати, петрушки від пастернака, а редиски від редьки, одначе я дам вам городницьку посвідку. Їдьте собі з Богом до США.

І таки дав, спасибі йому, ту посвідку. Та ще ж яку посвідку — трьома мовами написана: німецькою, французькою й англійською. Мені від тієї посвідки просто таки орлячі крила вирости. Прибіг до Єви, показую той папер, вигукую:

— Бачиш оце? Трьома мовами написано! Тепер перед тобою стоїть не мовний редактор «Українських вістей», не фейлетоніст, — ні, перед тобою стоїть городник, якому стелеться шлях прямісінько за океан.

— Не дуже то й стелеться, — скептично посміхнулась Єва.

— А хіба що?

— А те, Мартине, що консули не звертають уваги на всілякі «посвідки» та «матрики», бо всі вони, мовляв, фальшиві.

— А на що ж вони звертають увагу? — цікавлюся.
— На що? Кажі!

— На голови. Як тільки в кого голова сива, того відпихають назад. А в тебе, Мартине, дарма що ти народжений 1946 року, вся голова в інеї.

— То що ж я, на твою думку, маю робити?

— А те, що й усі роблять. Ідуть до лікаря, беруть у нього рецепти на потрібну рідину, купують ту рідину в аптеках. Хіба ти не бачиш, що майже всі сивоголові поробилися то брүнетами, то руськими, а деякі навіть рудими. Отож, іди й ти до лікаря. Тільки проси в нього рецепт на таку рідину, від якої ти став би чорнявий. Розумієш? Бо як, не дай Боже порудієш, то мені тоді краще в Дунаї втопитися, ніж мати рудого чоловіка.

Пішов я до лікаря. Прошу його:

— Дорогий Дмитре Івановичу! Напишіть мені, будь ласка, рецепт на рідину, від якої почорніло б мое волосся.

Написав лікар мені рецепт. Купив я тієї рідини. Почав щодня мазити нею свою голову. І, хоч вірте, хоч не вірте, через якийсь час став чорний як грак. Яюсь походжаю під вікнами приміщення, в якому жили росяни, і чую — мати каже до дочки:

— «Посматрі, Люсенька, какой жгучій брюнет прагудівається под нашімі окнами».

І ось, після довгих турбот, біганини, переживань, та хвилювань, ми, нарешті, дочекалися довгожданого дня: вирушаємо до Сполучених Штатів Америки.

Як же я розлучався з Новоульмівською діпідержавою? Як себе почував під час від'їзду за океан? Приблизно так, як колись почував себе український козак, коли йому довелося вирушати з України. Про того козака співається:

Вийжджавши, шапку знявши,
Низенько вклонився:
«Ой, прощайте, слобожане,
Може з кимсь сварився!»
Хоч сварився, не сварився,
Аби попростився,
Як виїхав на битий шлях —
Слізоньками вмився.

Шкода мені було залишати Новоульмівську діпідержаву. Хоч економічно і залежна від УНРА-ІРО, вона, проте, була куди сувереннішою за УССР щодо політики, релігії та культури. Уряд, церкви, школи, лікарні, театри, преса, література — все те було в ній не чуже, силоміць кимсь накинуте, а таки наше, рідне, українське. І можна бути певним, що багато кого наша Новоульмівська діпідержава перетворила з малоросійських Савлів на українських Павлів...

— Чи ти, Мартине, пам'ятаєш «філософію» Купер'яна-цехмайстера? — раптом запитала мене Єва.

— Якого це Купер'яна-цехмайстера? — прокинувся я від своїх думок.

— Та того, що за всяких обставин казав: «Якось воно буде».

Я зрозумів — Єва пробує розвіяти мій сумний настрій, і відповів:

— Так, правда твоя, Єво: якось воно й з нами буде.

І вже більше не дивився в той бік, де залишилися кордони Новоульмівської діпідержави.

Був травень місяць 1949 року.

1962 р.

ГОЛУБИ МИРУ

Нетерплячий повівся тепер народ. Не встигли голуби миру злетітися до Парижу, щоб знести там колективне яйце світового миру, а вже звідусіль залунало:

— Чого вони так довго вмощуються? Швидше б уже поралися з тим яйцем!

Отаке говорять. Їм байдуже про те, що, коли поспішати, замість колективного яйця світового миру, можна наробити колективної яєшні. Але розкажу все ладом.

Колись голуби миру були зовсім інші: в пір'ї, з крилами, з хвостами. Живилися вони зерном, пили воду, яйця несли кожен собі окремо. До партій не належали. Ніяких світоглядних принципів не проповідували. Бльоків не творили. А про мир сповіщали людей маслиноюю галузкою, що вони її тримали в дзьобі, літаючи над землею.

Зовсім не такі теперішні голуби миру: безкрилі, безхвості, а замість пір'я носять шикарні убрання. Літають на аероплянах найновішої конструкції. Слідом за кожним голубом миру летять довжелезним хвостом його заступники, радники, консультанти, секретарі, перекладачі, кореспонденти і, нарешті, летить особиста варта голуба миру.

Живляться теперішні голуби миру не зерном, а біфштексами, шніцелями, рагу та іншими м'ясними стравами; п'ють здебільшого дорогі вина, кон'як, ром, лікери. Правда, декотрі не цураються і звичайної сивухи. Багато хто з голубів миру належать до різних політичних партій, обстоюють той чи той світогляд, творять бльоки.

Про мир на землі теперішні голуби миру сповіщають людей не маслиною галузкою, як колись, а колективним яйцем світового миру, що вони його мають спільно знести на мировій конференції.

От і тепер голуби миру злетілися з цілого світу до Парижу. Люксембурзький палац уже другий місяць кишить цими родовитими птахами.

Що вони роблять? Чому ще й досі не знесли колективного яйця світового миру?

Ясна річ — чому: знести колективне яйце світового миру — це, як уже сказано, надзвичайно складна справа. Цілий місяць голуби миру витратили лише на розмови про яєшну процедуру, тобто про те, як їм, голубам миру, пристосуватися, як умотитися в гнізді, щоб зручніше нести те яйце; а також, щоб, знісши його, не наробити одразу ж колективної яєшні. Отож — обирали комісії, підкомісії, комітети, підкомітети. Радилися, сперечалися, сварилися, мирилися і знову радилися: отак підходити до гнізда, отак сідати, отак нести те яйце. Нарешті, уже ніби все гаразд. Пробують сісти у те гніздо — і враз:

— Ой! Ґвалт! — вихоплюється голос грецького голуба миру.

— Що вам, шановний пане голубе? — з усіх боків.

— Советський голуб миру хоче розсістися на все гніздо.

— Як? Советський голуб?! — зривається на ноги англійський голуб миру. — Яке він має на це право.

Ну, звісно, всі голуби миру, один по одному, вилітають із того колективного гнізда. Зчиняється така голуб'яча буркотня та вимахування крилами, що стіни Люксембурзького палацу починають на всі боки хитатися.

— Ви загрожуєте мирові! — вигукують одні.

— Ні, ви загрожуєте мирові! — кричать інші.

А чому отаке діється? Невже й справді хтось когось загрожує? Ні! Йдеться про те, що одні будь-щобудь домагаються, щоб те колективне яйце світового миру було демократичне, а другі — комуністичне. От за це й сварка. В цьому всі труднощі.

Проте, через якийсь час, дійшовши згоди, голуби миру знову заходжуються — чи не в сотий уже раз!

— сідати в колективне гніздо. Мовляв, тепер уже все гаразд. Умоцнюються. І раптом знову:

— Ой! гвалт! — цього разу вже голос югославського голуба миру.

— Що вам, шановний пане голубе? дивуються всі.

— Американський голуб миру сідає мені просто на голову!

— Як? Американський голуб?! — випростується советський голуб миру. — Хто дав йому на це право?

І знову всі голуби миру вилітають із гнізда, і знову починаються суперечки, і знову чути:

— Ви загрожуєте мирові!

— Ні, ви загрожуєте мирові!

Отаке діється на тій світовій конференції голубів миру. Одначе мусять же вони колись знести колективне яйце світового миру. Яке воно буде — міцне чи неміцне, демократичне чи комуністичне — це інша справа, але знести, кажу, мусять. На те вони голуби миру.

1946 р.

НЕЗВИЧАЙНА ПЕРЕВІРКА

Большевики вилучають із репертуару театрів драматичні твори іноземних авторів, які, на їхню думку, деморалізують громадськість всіми буржуазними, антисоветськими ідеями. З газет.

Але перш ніж вдатися до такого заходу, треба було, ясна річ, перевірити отих «чужинців». Я уявляю собі цю перевірку приблизно такою.

Ранок. Коло дверей до приміщення Комітету в справах мистецтв стоїть величезна черга. Кого тільки тут нема: Отелло, Макбет, Юлій Цезар, Ромео та Джульєтта, Тартюф, Нора, Фігаро, Дон Жуан і багато-багато інших осіб, що їх знає цілий культурний світ, — усі вони прийшли на перевірку. А в приміщенні Комітету сидить за великим столом перевірочна комісія. Голова тієї комісії гукає до дверей:

— Хто там далі? Увійдіть!

Входить повільною ступою якась замріяна людина. Зупиняється перед столом комісії.

— Як називаєтесь?

— Фавст.

— Як називався ваш батько?

— Гете.

— Звідкіля походите родом?

— З Німеччини.

— Ваш фах?

— Доктор філософії.

— Чи ви належали до націонал-соціалістської партії?

— Ні.

— Чи ви визнаєте СЕД — 'об'єднану партію Німеччини?

— Так.

— Чи ви студіюєте твори Карла Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна?

— Так.

— Можете йти.

Фавст виходить. Комісія, порадившись, ухвалює:

«Зважаючи на те, що д-р Фавст поступово переходить на рейки комуністичної ідеології, залишити за ним право і надалі виступати на советській сцені».

— Хто далі? Увійдіть!

Входить жвава молодиця. Рясна спідниця на ній аж шумить. Молодиця лукаво посміхається, ба, навіть підморгує до членів комісії.

— Як називаєтесь?

— Мірандоліна.

— Як називався ваш батько?

— Гольдоні.

— Звідкіля походите родом?

— З Італії.

— Ваш фах?

— Господиня заїзду.

— У фашистській партії були?

— Ні.

— Хто у вашому заїзді ночує?

— Всякі люди ночують. Але здебільшого — графи та маркізи.

— Можете йти.

Мірандоліна виходить. Комісія ухвалює:

«Беручи на увагу, що громадянка Мірандоліна, не зважаючи на 29-літнє існування колгоспної системи, ще досі не позбулася власницьких тенденцій — має свій власний заїзд і дає притулок графам, маркізам та іншій буржуазії, — позбавити її права виступати на советській сцені».

— Хто там далі? Увійдіть!

До приміщення вступає молода дівчина. Незвичайно весела, наспівує грайливої пісеньки.

— Як називаєтесь?

— Кармен.

— Як називався ваш батько?

— Бізе.

- Звідки походите родом?
- З Еспанії.
- Ваш фах?
- Робітниця тютюнової фабрики.
- Як ви ставитися до режиму Франко?
- Негативно.
- Чи ви член профспілки?
- Так.
- Берете участь у громадській роботі?
- Член фабзавкому.
- Можете йти.

Кармен виходить. Комісія ухвалює:

«Зважаючи на пролетарське походження та її громадську активність, дозволити товарищі Кармен і надалі виступати на советській сцені».

— Хто там далі? Увійдіть!

Входить чоловік з довжелезною сивою бородою. Зупиняється. Кашляє.

- Як називаєтесь?
- Едіп.
- Як називався ваш батько?
- Софокл.
- Звідкіля походите родом?
- З Греції.
- Ваш фах?
- Цар.
- За кого ви голосували під час недавнього референдуму в Греції — за короля чи за республіку?
- За короля.
- Як ви ставитися до перебування англійського війська на території Греції?
- Позитивно.
- Можете йти.

Едіп виходить. Комісія ухвалює:

«З огляду на те, що цар Едіп належить до грецьких монархістів, а також беручи на увагу, що він запродався англосаксам, позбавити його права виступати на советській сцені і водночас порушити питання перед органами НКВД про висилку царя Едіпа за межі ССРСР».

І знову:

— Хто далі? Увійдіть!..

1946 р.

ТЕЛЯ НА ТРИБУНІ

Про телят люди здебільшого висловлюються зневажливо: «дурне теля», «тупоголове теля», «наївне теля». . . Їм і не туди то, що поміж телятами трапляються такі спритні й догідливі істоти, що двох мамок ссуть.

От пригадаймо недавнє минуле. Заходите ви, було, в Кракові до Українського Допомогового Комітету — стоїть довжелезна черга людей. А в тій черзі топцюється таке собі рябеньке телятко. Ви до нього:

— А тобі чого, бицю?

— Мо-о-о-ні! — мекне воно до вас, звісно, по-українському.

Другого дня ви заходите до Польського Допомогового Комітету — там так само стоїть черга. А в тій черзі топцюється те саме рябеньке телятко. Запитуєте:

— А тобі чого, бицю?

— Мле-е-чка! — мекне воно до вас, цього разу по-польському.

Ще через день ви заходите до Російського Допомогового Комітету — теж бачите чергу. А в тій черзі топцюється знову ж таки те саме рябеньке телятко. Ви до нього:

— А тобі чого, бицю?

— Мо-ло-чка! — мекне воно до вас, тепер уже по-російському.

Отаких спритних теляток доводилося мені самому бачити: всюди вони встигали поживитися «молочком». Одначе такого теляти, як от про нього пише російський журнал «Огни», я ще ніколи не бачив. Ні, ні! Це

вже не просто догідливе теля, а — феноменальна істота! Такі телята рідко коли родяться. З'явилося це теля на з'їзді російських еміграційних письменників, що недавно відбувся в Шляйсгаймі. І не тільки з'явилося в залі, а й вийшло на трибуну. Думаєте, хтось з учасників з'їзду, ображений присутністю теляти, нагримав на нього, тюкнув, погнав його з трибуни палицею? Ані-ні! Навпаки, журнал «Огни» пише про це теля з незвичайно великою пошаною:

«Тарас Константинович...»

«Известный украинский журналист и общественный деятель».

Отака шана тому теляті!

І ви думаєте, що воно, оте Тарас Константинович, вийшло на трибуну, покрутило перед присутніми своїм телячим хвостом, облизалось, мекнуло, та й пішло собі геть? О, ні! Не з таківських це теля. Воно виголосило перед присутніми письменниками цілу промову. П'ятнадцять хвилин говорило. Та ще й як говорило!

«...на своем прекрасном языке, не испорченом примесью польско-галицийского наречия, — языке, от которого так и веяло Диканькой, Тарасом Бульбой, Шевченко...»

Чуєте, яку, як пишуть «Огни», «проізвело сенсацію» оте теля! Ні, це не теля — Ціцерон! Та ще який Ціцерон — малоросійський!

А про що ж, ви собі гадаєте, говорило теля? Ну, ясно, про що:

— Мо-о-ні!

А щоб мамка припустила дужче тієї моні, теля ввесь час крутило хвостом та мекало про те, що ніякої, мовляв, України нема, і що воно, теля, знає одну-однісіньку «єдиную неделімую» мамку, і що воно, теля, як оце захопило в рот дїючку цієї мамки, то вже аж до смерті її з рота не випустить...

А яке колосальне враження справило теля своєю промовою на присутніх! Декотрі, кажуть, плакали, декотрі сміялися, звісно з радощів, а декотрі, не втримавшись, захопливо вигукували:

— «Ах, какой замечательный теленок!»

— Ах, какой очаровательный теленок!»

— Ах, какой гениальный теленок!»

Але найбільшого ефекту теля досягло наприкінці своєї промови. Присутні тут письменники та журналісти перебували в телячому екстазі від його промови. Один із них запропонував:

— «Предлагаю, господа, прекратить на страницах газет всякую полемику по так званому русско-украинскому вопросу, которого не существует».

Ви думаете, хтось заперечував? Де вам! Охоплені телячим екстазом, ухвалу прийняли одногolosно.

Отаке враження справило теля на «маститих» діячів російської еміграційної преси та літератури. Ну, просто, зачарувало людей.

Звісно, з теляти не доводиться дивуватися. Теля е теля, хочби воно й Тарасом Константіновичем звалося. Покажіть йому дійницю з молоком — воно побіжить за вами навіть на з'їзд китайських письменників. З нього, кажу, годі дивуватися. А от що можна сказати про учасників з'їзду? Культурні ж, здавалося б, люди, родовиті, шляхетні, з не абияким мистецьким смаком, з прапрадідівськими традиціями — і раптом: теля перед ними на трибуні!

Ні, тисячу разів не мав рації Микола Васильович Гоголь із своїм: «Скучно на етом свете, господа!» Навпаки, весело. Навіть дуже весело! А особливо тоді весело буває, коли на трибуну виходить малоросійське теля.

1947 р.

ТАНЦЮВАЛА ВАРЕНИЦЯ З ВЕРГУНОМ

(ВІДПОВІДЬ ПАНОВІ ВЕРГУНОВІ)

Вальмишановний пане Вергуне!

Листа Вашого, в якому ви називаєте мене «преступником», «расчленітелем Россії» і навіть «разбойником с большой дороги», я одержав. Дуже вам дякую за нього. Найдужче вразило мене у Вашому листі те місце, де Ви пишете про самого себе таке:

«Хотя все мои предки родились, жили и умерли на Юге России, я, тем не менее, предпочитаю для себя быть кем-угодно, но только не украинцем».

Що ж, пане Вергуне, «предпочитать» то Ви, звісно, можете, але що Ви є людина українського роду, цього ніхто не може заперечити. Аджеж не про кого — саме про Вашого предка співається ось у цій українській пісенці:

Танцювала варениця
З вергуном,
Загубила калиточку
З тютюном.

От і спробуйте Ви після цього заперечувати, що Ви не українець. Даремна річ! Не заперечите ніяким способом. Одначе, якщо вам уже так хочеться бути «кем-угодно», аби тільки не українцем, то дуже Вас прошу. Я навіть можу допомогти Вам деякими порадами. Ось послухайте.

Надумали, скажім, Ви переличкуватися під росіянина, — пишіть своє прізвище отак:

ВергунОВ.

Бачите? Тільки дві літери додати, а яка колосальна зміна. Та Ви з таким прізвиськом можете навіть мріяти про те, що Вам колись доведеться бути намісником Сталіна на Україні (ХрощОВ, МельникОВ, ВергунОВ).

Хочете удавати з себе поляка, — пишіться:
ВергунОВСЬКИЙ.

Чи це прізвисьце гірше від прізвиська маршала Роковського? Нічим!

Або, скажім, забажалось Вам перевернутися на жиди, — пишіться:

ВергунСОН.

Віза на в'їзд до Ізраеля Вам буде забезпечена.

А хочете породичатися з німцями, то й це легко зробити, — пишіться:

ВергунБАХ.

Або ще так:

ФОН-ДЕР ВергунБАХ.

Тут уже й сам чорт не докопається, що Ви липовий німець.

Французи Вас надять, прошу, — пишіться:

Вергунье (наголос на останньому складі).

Надумали до румунів перекинутися, — пишіться:

ВергунЕСКУ.

До італійців?

ВергунІНІ.

До греків?

ВергунОПУЛО.

А якщо Вам набриднуть усі європейські прізвиська, тоді перекиньтесь до китайців, — пишіться:

Вергун-ПХУ-ТЬХУ-ЧХУ-ПХИ-ЧХИ-АЧХИ.

Як бачите, пане Вергуне, Ви маєте широченну можливість хоч і щодня міняти своє національне обличчя. А якщо Ви, можливо, з недовірою ставитися до моєї компетенції в ділянці назвознавства, тоді прошу звернутися з цього приводу до Мовознавчої Секції Української Академії Наук. Та я певен, що й там Вам те саме скажуть.

Оце й уся моя Вам відповідь, пане Вергуне.

Проте наприкінці я не можу втриматися, щоб ще раз не нагадати Вам пісеньку про Вашого забутого предка:

Танцювала варениця
З вергуном,
Загубила калиточку
З тютюном.

Ні, Ви таки українець, пане Вергуне. Їйбогу ж то,
українець!

1952 р.

ПРО ДАМУ З ГЕНЕРАЛЬСЬКИМИ ВУСАМИ

Про дам досі написано безліч творів: «Дама з камеліями», «Дама з собачкою», «Дама з бородавкою на носі» і т. д. А мені оце випадає писати про даму з генеральськими вусами.

Ви її можете бачити на сторінках «Нового Русского Слова», куди вона час від часу виходить, щоб подихати «свіжим повітрям». Виходить, як і личить дамі з генеральськими вусами, сувора, насуплена, сердита.

Надто ж сердитою з'явилася дама з генеральськими вусами на другій сторінці «НРС» 9. березня. Не дама — чорна хмара! Та як їй і не бути «чорною хмарою», коли ж «остервенелие шовіністи» називають у своїх газетах київську княгиню Ольгу «українкой». Що за нахабство? Поперше, княгиня Ольга — «северянка» з походження, а подруге:

«Я полюбопытствовала заглянуть в исторические книги и энциклопедии — старорежимные и современные, и нигде не нашла названия «Украина» применительно к Киевской Руси тех времен. Ведь не даром говорится, что «из Киева Русь пошла есть».

І далі, ще сердитіше:

«Но никакая история не может повлиять на остервенелый шовинизм новорожденных «древних» народов. Не удивлюсь, если они Петра Великого произведут в украинца или Ивана Грозного — в казакийца».

Сказано «сильно». Так могла сказати тільки дама з генеральськими вусами, погляди якої на походження росіян і українців, мабуть, зводяться ось до такої «концепції»:

РОСІЯ — РОСІЙСЬКИЙ НАРОД

Росія народилася над Дніпром. Первісна її назва була — Русь. Ту маленьку Русь, як і всяке немовля, доглядала нянька. Годувала її з соски, міняла під нею пелюшки, колихала, приспівувала:

«Спи, младенец мой прекрасный.

Баю, баюшки-баю!

Тихо смотрит месяц ясный

В колыбель твою».

Коли Русь піросла, її перехрищено на Київську Русь. А як та Київська Русь ще піросла і стала вже «мамою», тоді лелека почала приносити їй «діточок». І наносила їх чимало: Новгородська Русь, Суздальська Русь, Південно-західня Русь, Мала Русь, Біла Русь, Фінляндська Русь, Кавказька Русь, Туркестанська Русь, Сибірська Русь, — про них свого часу писав покійний Остап Вишня. Але «мама», дарма що вже добре підтоптана, ще й далі збільшує свою «невеличку, але чесну сімечку». Тим то за останні 10-12 років появилися на світ: Литовська Русь, Латиська Русь, Естонська Русь, Польська Русь, Чехословацька Русь, Угорська Русь, Румунська Русь, Болгарська Русь, Східнонімецька Русь. Навіть сьогодні, як твердять про це «генікологи», «мама в інтересном положенні», і ми можемо бути свідками «народження» якоїсь чергової «Руси». Отож, з усього сказаного видно, що росіяни — це древній народ, — народ, який має свою історію, своїх князів, царів, міністрів та генералів.

УКРАЇНА — УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД

України ніколи не було, нема і не може бути. Назва «Україна» — це вигадане слово, що його «остервенелие шовіністи» прикладають «пріменітельно к Югу Россіи».

Київська Русь — «колибель русского народа».

Київ — «мать русских городов».

Київські князі — «русские князья».

Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Виговський — поляки.

Запорозька Січ — гніздо степових грабіжників.

Тарас Шевченко — мужик.

Іван Франко — австріяка.

Михайло Грушевський — мазепинець.

Петлюра — бандит.

Населення території, «пріменительно» до якої «остервенелие шовіністи» прикладають назву «Україна», — «сплошь і рядом русское».

Українська еміграція в Німеччині — німецький ерзац.

Українська еміграція в США — «галічане».

Отож — ще раз: ніякого українського народу ніколи не було, нема і не може бути. А якщо так, то логічно, ніколи не було й українських царів, князів, міністрів та генералів. Тим то «остервенелие шовіністи» з такою завзятістю присвоюють собі київських князів. А далі, дивись, візьмуться й до російських царів, міністрів та генералів.

Найдужче ж, очевидно, дама з генеральськими вусами боїться, щоб українці часом не присвоїли собі генерала Денікіна. Адже він, як відомо, «освобождал» від большевиків «Южную Россію», «пріменительно» до якої «остервенелие шовіністи» прикладають назву «Україна». Ну, а як присвоять генерала Денікіна, що тепер уже не живе, то, мабуть, присвоять і колишню його дружину — Ксенію Денікіну, яка живе в Нью-Йорку. Та ще добре, як тільки назвуть українкою, ну, а як візьмуть та й перелицюють її із Ксенії на Оксану й оберуть за голову Союзу Українок Америки. Від них, отих «остервенелих шовіністов», можна всього сподіватися.

От чого, мабуть, найдужче боїться дама з генеральськими вусами. Але ми можемо запевнити «її превосходительство», що нічого подібного з нею не станеться. А княгиню Ольгу, хоч вона й «северянка», ми маємо підставу називати українською княгинею, бо вона князувала в Україні-Русі, так само як росіяни Катерину II, дарма що вона стопроцентна німкеня, називають «русской імператрицей». Але російських царів нам не треба. Міністрів та генералів — так само. Щождо Ксенії Денікіної, яку ми нібито мали б перелицювати із Ксенії на Оксану й обрати за голову СУА, то й вона може спати собі спокійно. СУА має свого голову — Олену Лотоцьку, що першій-ліпшій генеральші з вусами може втерти носа.

1957 р.

„РУССКАЯ КАЛУГА“ В КИЄВІ

Слухаючи українські радіопередачі з Києва, Петро з Орисею, молоді американці українського роду, думали, що в Україні не тільки люди розмовляють українською мовою, а що там і кури кудкудакають та жаби квакають по-українському.

І поклали собі молодята на власні очі побачити нищню Україну. Вирушили в туристичну подорож до ССРСР. Відвідали Москву, Ленінград, а після потрапили й до Києва. Тут, навіть не відпочивши до пуття, мерщій подалися ганяти вулицями міста, щоб на власні очі бачити тутешніх українців та розмовляти з ними рідною мовою. Заходять до однієї крамниці, звертаються до продавця українською мовою, а він відповідає їм по-російському. Заходять до другої — так само. У третій крамниці — не краще.

— Та що ж це воно за знак? — дивується Орися. — Де це ми є, Петре: чи в українському Києві, чи в російській Калузі?..

Петро, нарешті, не стримався — запитав одну продавчиню:

— Скажіть, будь ласка, громадянко: чого це ми ніде не чуємо в Києві української мови?

— «А вы хотели бы слышать украинский язык? — обізвалася продавчиня. — В таком случае, выйдите километров на несколько из Киева, — там крестьяне говорят, пишут и читают исключительно на украинском языке».

— Що ж, давай, Орисю, вийдемо «на несколько километров із Києва», — сказав Петро. — Бо треба ж нам

побачити українців, які розмовляють, пишуть і читають «ісключітельно на українском язике».

Вирушили в напрямку Святошина. Ось вони вже за містом. Прямують дорогою Київ—Гостомель. Обабіч стоїть ліс. Виспівують пташки. Весело!

Раптом Петро вигукнув:

— Дивись, Орисю! Придорожна табличка Щось на ній написано. Мабуть, по-українському?

Підходять до тієї таблички. Петро читає:

«Иди же в свет, плод моего друга,
И вербуй друзей нашему зеленому другу (лесу),
Красе и богатству нашей родины».

— По якому воно написано? — цікавиться Орися.

— «Ісключітельно на русском язике!» — посміхається Петро.

— То це, мабуть, тому, що ми ще недалеко відійшли від Києва. Ходімо далі.

Ідуть. Знову — табличка. Читають:

«Лес — это культура поколений,
А потому береги его от огня».

— Знову на «ісключітельно русском язике?» Ходім ще далі!

Ідуть. Третя табличка. І цю читають:

«Входя в лес, не ломайте ветвей,
Не вносите страданий в природу.
Вы ломаете силой своей,
Нарушаете радость свободы».

— І ця «ісключітельно на русском язике!» — вигукує Петро.

— Знаєш чому так, Петре? — каже Орися?. — Бо ці таблички, видно, писані спеціально для туристів-росіян. Вони, росіяни, мабуть, подорожуючи отут, «ломают ветві», «вносят страданія в пріроду» та «нарушають радість свободи». Бо якби це стосувалося до українців, то, зрозуміла річ, писалося б по-українському.

— Ходімо, Орисю, далі. Повинні ж ми з тобою побачити «українскіх крестьян», які розмовляють «ісключітельно на українском язике».

Ідуть. Натрапляють ще й четверту табличку:

«Кто тебя, о чудный лес,
Взрастил так величаво?
Я творца хочу хвалить,
А бросившего папиросу осудить!»

— Ну, — сказала Орися Петрові, — як собі хочеш, Петре, а я далі не піду. Бо, мабуть, скільки б ми з тобою не ходили, всюди зустрічатимемо таблички на «ісключітельно русском языке». Вертаймося до Києва.

Вернулися. А другого дня, не побачивши українців, які розмовляють «ісключітельно на українском языке», Петро з Орисею вирушили до США. Тепер їхні знайомі запитують:

— Ну, як там, у тій Україні? Чи то правда, що там навіть жаби квакають по-українському?

— Квакати квакають, — відказує Петро. — Тільки не по ставках, а на київських радіостанціях вони квакають. Бо в самому Києві ми чули «ісключітельно рускій язык».

Не думайте, читачу, що оті «ісключітельно рускіє» віршики — моя вигадка. Ні, ви самі можете прочитати їх у ч. 14 журналу «Перець». А під тими віршиками редактори-перчани подали ось таку примітку:

«Хороші думки, слухні поради, але викладено їх такою духовно-семінарською мовою, наче писав це старенький батюшка-пенсіонер».

Добре сказано, але не цілком вірно. Адже з певністю можна сказати, що оті «ісключітельно рускіє» віршики писав не «наче батюшка-пенсіонер», як пишуть перчани, а таки справжній «батюшка-пенсіонер», що прибув до Києва прямісінько з Калуги. Бо їх, отих «батюшок-пенсіонерів» із Калуги, дедалі більше в Україні. Чого вони сюди сунуть? Чого їм треба? Та того, читачу, про що колись писав декабрист Пестель:

«... беспрестанно должно непременною цель иметь в виду, чтобы составить из всех населяющих Россию племен только один народ и все различные оттенки в одну общую массу так, чтобы обитатели целого пространства российского государства все были русские... А для сего потребно, чтобы на целом пространстве российского государства господствовал один только русский язык... а вся Россия чтобы на целом своем пространстве являла бы вид единордства, единообразия и единомислия».

Ось чого калузькі «батьюшки-пенсіонери» хмарою сунуть із Калуги до Києва. Їхнє завдання — впроваджувати в тутешнє життя «ісключітєльно русское еді-нородство, едінообразіє та едіномисліє», щоб таким чином перетворити і всю Україну на «ісключітєльно русскую Калугу».

1959 р.

СОЛОМОН МУДРИЙ І УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

Якщо ви, читачу, не в стані уявити собі, що могло б трапитися, коли б під оцей час жив Соломон Мудрий, то я охоче розповім вам про це.

Трапилося б таке. Пішли б до Соломона Мудрого прихильники і супротивники нашого академічного правопису, кланяючись низенько, почали б його благати:

— Царю великий та мудрий, розсуди нас, бо ми ніяк не можемо помиритися за наш правопис.

І почався б Соломонів Суд.

Соломон М. (до супротивників правопису). Чому вас не задовольняє український академічний правопис?

Супротивники. Як же він може нас задовольняти, царю, коли ж його впорядковувалося під московським диктатом. Тим то він, отой правопис, і не академічний, і не соборницький, і не є в згоді з духом українського народу.

Соломон М. (до прихильників правопису). Що ви на це скажете?

Прихильники. Якщо наш правопис, як це твердять супротивники, і не академічний, і не соборницький, і не є в згоді з духом українського народу, то чому ж вони, поза межами ССРСР живши, не спромоглися впорядкувати кращий правопис, а ждали на наш?

Соломон М. (до супротивників). Далі?

Супротивники. — А тим паче, що цей правопис упорядкували не фахівці, а мовознавці в лапках, крім одного — професора Кримського.

Соломон М. (до прихильників). А ваша яка думка з приводу цього?

Прихильники. Якщо наш академічний правопис упорядковували мовознавці в лапках, то що ж під той час робили їхні мовознавці без лапок? Чому вони, ще раз кажемо, досі ще не спромоглися на кращий правопис?

Соломон М. (до супротивників). Як би ви хотіли переробити правопис?

Супротивники. Насамперед, ми вимагаємо викинути з нього оте недоладне США (Сполучені Штати Америки), що нагадує нам московське США («Соединенные Штаты Америки»), і замість нього поставити ЗДА (З'єдинені Держави Америки).

Соломон М. (до прихильників). Чи згодні ви на таку зміну?

Прихильники. Ніколи в світі. Поперше, Америка складається не з держав, а з штатів — територіальних одиниць, а подруге — оте їхнє «З'єдинені» куди ближче до польського «Zjednoczone», ніж наше «Сполучені» до російського «Соединенные».

Соломон М. (до супротивників). Кажіть далі.

Супротивники. Особливо гідкі й неприродні для нашої мови, введені москалями в наш правописний лексикон німецькі слова з московською транскрипцією звуку «ю»: Мюнхен, Мюллер, фюрер. По-українському треба писати: Мінхен, Міллер, фірер.

Соломон М. (до прихильників, що вибухають сміхом). Чого ви смієтесь?

Прихильники. Та як же нам, царю, не сміятися, коли ж наші супротивники мають куценьку пам'ять. Аджеж не хто — їхні мовознавці без лапок писали в 1943 році («Український правопис» Івана Зелінського) таке: «Німецьку голосівку «ü» та французьку «u» передаємо українським «ю»: Мюнхен, Мюллер, Нюрнберг».

Соломон М. (до супротивників). Ще що маєте додати до сказаного?

Супротивники. У так званому академічному правописі навіть слово «натхнення» подано на московський копил — надхнення, що нагадує нам московське «вдохновение».

Соломон М. (до прихильників). Чи згодні ви змінити літеру «т» на «д»?

Прихильники. Ніколи ми такої профанації не допустимо. Бо не хочемо, щоб від наших поетів та поетес, замість надхнення, тхнуло б, часником оселедцями, цибулею...

Соломон М. (до всіх). То я вас, панове, помирю. Пишіть ви в згаданому вище слові обидві літери: надтхнення або натдхнення?

Супротивники. І чути про таке не хочемо!

Прихильники. І вуха від такого позатуляємо!

Супротивники. Тільки — натхнення!

Прихильники. Тільки — надхнення!

Супротивники. Т... т... т!..

Прихильники. Д... д... д!..

І, сперечаючись отак за одну-однісіньку літеру, зчинили б такий галас, що Соломон Мудрий, не стерпівши, сказав би:

— Я протягом свого життя мирив людей різних націй, але вас, українців, як сам тепер бачу, мені не помирити. Ідіть собі, люди добрі, ідіть. Може, котрийсь московсько-комуністичний цар вас помирить.

І пішли б супротивники з прихильниками нашого академічного правопису від Соломона Мудрого. Пішли б, кажу, кожен своїм шляхом. А що б вони робили далі? Те ж саме, що вони до сьогодні роблять.

Один пише:

А й з е н г а у е р.

Другий:

А й з е н г а в е р.

Третій:

А й з е н г о в е р.

Коли цьому настане кінець?

Мабуть, як рак свисне!

1959 р.

ЖЕНИХАННЯ МОСКОВСЬКОГО ВОЗНОГО

Хоч московський Возний багато чим відрізняється від свого полтавського колеги, проте є між ними дещо й спільне. Полтавський Возний — щоправда, лише на театральному кону — настирливо женихається до Терпелишиної дочки Наталки, а московський Возний — реально, в житті — протоптує собі стежку до серця заокеанської «капіталістичної акули». Бо це ж він упродовж останніх трьох років тільки те й робить, що, залицяючись до неї, виспівує:

Підійду я під віконце — стукну!

Підійду я під другеє — грюкну!

Чи не вийде кохана моя...

А заокеанська «капіталістична акула» не виходила. Натомість відспівувала:

Ой не стукай, баламуте, не стукай,

Піди собі сателітки пошукай.

Та дарма: московський Возний стукав і далі. Навіть атомними бомбами постукував. І таки достукався: обізвалася заокеанська «капіталістична акула». Добре, каже, вийду.

Отож, як про це тепер увесь світ трубить, незабаром має відбутися зустріч московського Возного з заокеанською «капіталістичною акулою». Що він говоритиме, як жинихатиметься до неї, — послухайте.

Возний. Кхи, кхи, кхи! Блаженного і мирного пребивання, дорогенька капіталістична акуло!

«Акула». Здоровенькі були, містере Возний!

Возний. Містере? Я хотів, щоб ти звала мене — тее то як його — не вище пом'янутим іменем.

«Акула». Я вас зову так, як усі вас величають. Бо ви ж велике советське цабе: і генеральний секретар КПСС, і голова уряду СРСР, і вождь, ба навіть — цар Микита І, як дехто починає вас титулувати.

Возний. Не о сем, дорогенька моя капіталістична акулонько — тее то та як його — хлопочу я, но желяю з медових уст твоїх услышать умілітельное названіе, сообразное моему марксо-ленінському чувству. Послухай:

От юних літ не знав я любові,
Не ошущал возження в пролетарській крові,
Как вдруг предстал акули вид ясний,
Как райський крін душистий, прекрасний:
Утробу всю потряс,
Кров пролетарська взволновалась,
Душа комуністическая змішалась,
Настав мій час!
Безмірно люблю тя, дівицю,
Как жадний волк младую ягницю...

Я даже не в состоянні поставити на вид тобі сили любові моєї. Когда би я іміл — тее то як його — стільки язиков, скільки страниц в «Капіталі» Карла Маркса, альбо скільки цифр у советському семілетньому плане, то й сіх не хватило би на восхваленіе красоти твоєї... Сй, ей, люблю тебе, або твоєю мовою кажучи, ай лав ю!

«Акула». Бог з вами, містере Возний! Що бо ви говорите? Я речі вашої не розумію.

Возний. Лукавиш — тее та як його — дорогенька капіталістична акулонько, ти добре все розумієш. А ежели мої слова кажуться тобі непонятними і подозрительними, то я тобі всьо в надлежащем порядке об'ясню: обуяний марксо-ленінською любовію до тебе, я хочу мирно сосуществовать з тобою. Розумієш?

«Акула». Як це — сосуществовать? Що це означає, містере Возний?

Возний. Сіє значить, що ми з тобою, не взірая на разницю наших государственных систем, можемо любовно обніматися, пригортатися і даже горячо цілуватися. Вот так, к приміру казавши...

«Акула». О, ні, містере Возний! Рукам волі не давайте. Бо це вам не в Празі, Букарешті чи в Східньо-

му Берліні... А я не належу до гурту ваших сателіток, про яких ви задавакувате співаєте:

«Три деревни, два села,
Восемь девок — один я!»

Я вам не «девка», і прошу поводитися зо мною гідно.
Возний. Та то я — тее та як його — по-пролетарському.

«Акула». Власне, саме це й дивує мене, містере Возний. Чи ж випадає вам, пролетареві, обніматися, пригортатися та цілуватися зо мною?

Возний. А почему — тее та як його — не випадає?

«Акула». Бо я ж — капіталістична акула!

Возний: Нічево!

«Акула». Експлоататорка!

Возний. Нічево!

«Акула». Паразитка!

Возний. Нічево! Все ето нічево, дорогенька моя капіталістична акулонько, ібо ізложеніе тобою ре-зони, с точки зренія марксо-ленінської діялектики, суть нічтожни. Мой совіт тобі буде ніжеследующій: лікві-діруй ти твої воєнніе бази, давай мені довгостроковіі позики і вообщє — тее то як його — сущєствуй со мною, як жена з її вірним мужем. Скажи: согласна ти? Промов одно слово: «люблю вас, містере Возний» — і я виконаю присягу о мирном і вічном союзі з тобою, моя дорогая, привелебная і серцю моему пролетарському мила, капіталістична акулонько!

Отак приблизно женихатиметься московський Возний до заокеанської «капіталістичної акули». А які наслідки будуть цього женихання — побачимо.

1959 р.

ПРО ГРИЦЯ ПОЦІЛУЙКА ТА КИЇВСЬКОГО АЛІЛУЙКА

Одна з київських шкіл. У класі відбувається навчання з української мови. Учителька перевіряє чи вміють її учні відмінювати іменники. Ось дійшла черга і до Гриця Поцілуйка.

— Поцілуйко!

— Я, Тетяно Гнатівно.

— Відмінюй іменник «півень».

— Називний: хто, що? «певень». Родовий: кого, чого? — «певня». Давальний: кому, чому? — «певневі». Знахідний...

— Стривай, стривай, Поцілуйко! — перепиняє його вчителька. — Що це за «певень»? Чому ти калчиш українську мову?

— Я не калічу, Тетяно Гнатівно, — відказує Гриць, — тільки зближаю українську мову з російською.

— Зближаєш з російською? А хто тобі казав робити таке?

— Ніхто мені не казав. Я сам добре знаю — треба зближати.

— Облиш, Поцілуйко, свої витівки. Відмінюй іменник «спідниця».

— Називний: хто, що? — «сподниця». Родовий — «сподниці»...

— Та що бо це з тобою, Поцілуйко? Ану відмінюй іменник «дзвіниця».

— Називний: хто, що? — «дзвониця»...

— Відмінюй іменник «паляниця».

— Називний: хто, що? — «піляниця». Родовий: кого, чого? — «піляниці». Давальний — «пілянице». Знахід-

ний — «піляницю». Орудний — «піляницею». Місцевий — на «пілянице». Кличний — «пілянице».

Учителька, облишивши питати далі Гриця, мерщій поспішає до директора школи.

— Миколо Петровичу, — каже йому, — я вся тремчу . . .

— А що трапилось? Знову якийсь хуліганство?

— Ні, не хуліганство. Страшніше! Один мій учень, Гриць Поцілуйко, здається, збожеволів.

— У класі? Під час навчання?

— Так.

— Дереться на стіну?

— Страшніше! Я кажу йому: «Відмінюй іменник «півень», а він каже: «певень». Я йому — «спідниця», а він мені — «сподниця». Я йому — «дзвониця», а він мені — «дзвониця». Я йому — «паляниця», а він мені — «піляниця». Жах!

— Ходіть до нього.

Ідуть до класу. Директор звертається до Гриця:

— Здоров був, Поцілуйко!

— Доброго здоров'я Миколо Петровичу!

— Скажи мені, Поцілуйко, ось таке речення: «Півень кукурекає».

— Певень кукурекаєть.

— Скажи: «Вівця мекає».

— Вовця мекаєть.

— Горобець цвірінькає.

— Воробець цверенькаєть.

— А тепер ще раз повтори ці три речення:

— Певень кукурекаєть, вовця мекаєть, воробець цверенькаєть.

— Сядь, Поцілуйко! (до вчительки). Питайте інших. А я тим часом викличу автомобіль швидкої допомоги. Нехай заберуть його до психіатричної лікарні.

Отож, за якоїсь півгодини Гриць Поцілуйко опинився в психіатричній лікарні. Лікарі викликали Грицьового батька. Розпитують його, чи не сталося з хлопцем чогось незвичайного. А може, хтось із їхньої родини хворів на психічну хворобу? Після залишили батька з сином. Поговорить, кажуть, наодинці.

— Що це з тобою, Грицю, сталося? — питає батько.

— Нічого, тату.

— Добре — нічого! Ти ж сам бачиш, куди тебе привезено. До лікарні для божевільних.

— Лікарі, мабуть, думають, що в мене не всі дома?

— А як же їм не думати, коли ти ка-зна-що верзеш. Чого ото ти на півня кажеш «певень, на спідницю — «сподниця», на дзвіницю — «дзвониця», а на паляницю — «піляниця»?

— Та то ж я, тату, так зближаю українську мову з російською.

— Зближаєш? А який же то дурень учив тебе такого? Від кого ти чув? Де читав?

— Де? А ось де! — Гриць витяг із своєї кишені число газети «Радянська Україна». — Бачите, тату? Ось тут кандидат філософських наук І. Кравцев надрукував статтю «В. І. Ленін про російську і національні мови нашої країни». У цій статті товариш Кравцев пише, що в СРСР відбувається зближення національних мов з російською мовою. І це, пише він, явище цілком позитивне. А хто, — пише він далі, — намагається зберегти окремішність своєї національної мови, той є буржуазний націоналіст. Отож, щоб і мене, тату, хтось бува, не назвав буржуазним націоналістом, я вирішив зближати українську мову з російською. Але, я, тату, не збожеволів. Ні, ні! У мене всі дома...

Одначе, як бідолашний Гриць не намагався довести, що в нього «всі дома», йому все ж таки довелося пробути кілька днів у психіатричній лікарні.

А шкода! Дуже шкода! Бо, власне, не Гриця Поцілуйка, а кандидата філософських наук І. Кравцева треба було б спровадити до психіатричної лікарні. Нехай би він, одягнений в гамівну сорочку, зближав там, скажім, російську «юбку» з українською спідницею, «тьолку» — з телицею, «Євфросінію» — з Пріською, «сноху» — з невісткою, «дядю» — з дядьком, чи вуйком, а самого себе — з московським алілуйком!

1960 р.

БРЕХЛИВИЙ КОРОВАЙ

Учинила, замісила, зробила й спекла цей коровай куховарка із львівської літературної кухні. А щоб мої читачі мали змогу покуштувати його, я спробую одломити для них кілька шматочків.

Шматочок перший:

Ото дорвався американ,
Той Діфенбейкер, хитрий пан,
На Асамблеї до трибуни
І ну крутить, і ну давай
Проти Радянської комуни
Місить брехливий коровай.

Що ви скажете, читачу? Глевкуватий? Правда ваша: глевкуватий! Так і відчувається, що місила його й спекла якась нечупайда. Бо на Асамблеї, про що ми краще від львівської куховарки знаємо, місив брехливий коровай не пан Діфенбейкер, — місив його «кукурузний Нікітушка». Місив усіляко: і кулаками, і ногами, і навіть знятим із ноги черевиком. До такого стану домісився, що сам він геть чисто вимазався в тісто. Тим то, повернувшись із Нью-Йорку в Москву, «кукурузний Нікітушка» мерщій подався до Чорного моря купатися.

Шматочок другий:

Кружляйте, пане, взимку й літом
Круг Вашингтону сателітом,
Неначе чорт круг казана.
Руду Америці за центи
Продасте ви під проценти,
Копальні вигрібши до дна.

Ех, львівська куховарко! Чи чули Ви колись ось цю народню приказку «Чия б гарчала, а чия б і мовчала»? Таж з Вами, як Ви кружляете круг Москви, ніякий чорт не зміг би конкурувати. Комуністична Москва не тільки «вигрібає до дна українські копальні», а й «ви-гребла» сім мільйонів ваших батьків, матерів, братів та сестер, замучивши їх голодною смертю, тим часом Ви ще й далі по-холуйському виспівуєте:

О Партія, ласкава наша мати,
Прийми любов, що в пісню перейшла.

Шматочок третій:

А, може, й справді, хто вас знає?
Вам не потрібні ті гаї,
Бо і поетів в вас немає,
І не співають солов'ї.
Хіба зальотні, шолудиві,
Як той Багрянний — хай їм грець!
Бо не для людських він серцець
Складає віршики брехливі.

Як воно в тій Канаді ведеться з поетами та солов'ями — мені невідомо. Але я напевно знаю, що ні тих, ні тих канадський уряд не обвинувачує в «буржуазному націоналізмі» і не засилає їх до концтаборів, як це робиться в ССРСР. Щождо Багряного, то йому не доводиться писати «брехливі віршики». Чого б він мав брехати, коли кожен, хто живе у вільній країні, може писати так, як йому велить його совість. Інша справа — писати вірші в ССРСР. Там, справді, поетам доводиться на кожному кроці брехати, бо ніхто з них не сміє забувати гасла: «Хто не бреше, той не їсть».

Шматочок четвертий:

Ми вас не просимо на свято,
Самі ж — збираємось в Москву
Читати вірші і співати
Й кувати правду вікову.

Ну, чого Ви, львівська куховарко, збираєтесь в Москву, ми добре знаємо. З цього приводу Тарас Шевченко понад сто років тому писав:

Щоб то ближче стати
Коло самих: може, вдарять,

Або дулю дати
Благоволять — хоч маленьку, аби тільки
Під самую пику.

От чого Ви, львівська куховарко, збираєтеся в Москву: щоб «кукурузний Нікітушка» тицьнув Вам під ніс дулю. Бо Ви знаєте: як дістанете від Хрущова під ніс дулю, то завтра ж усі львівські холуйчики зроблять з Вашого носа «всесоюзне світило». Ще б пак: до того носа доторкнулася дуля самого Микити Сергійовича!

Шматочок п'ятий:

Та ви б заглянули, панове,
Хоча б в один концертний зал,
Як там луна українське слово...

І що ж то за така дивина — в концертній залі чути українське слово? Та таке слово можна було чути в концертній залі і за царських часів. Ви сказали б нам, львівська куховарко, як те українське слово лунає на вулицях Києва, Львова, Харкова, Дніпропетровського, Одеси... На заводах, фабриках, шахтах, руднях. У школах, в установах, на транспорті... «Радянська Україна» з цього приводу якось писала:

«У травні в Кривому Розі відбулося перше міське свято пісні і танцю. Понад сорок тисяч чоловіка зібралося на новозбудованому стадіоні рудника ім. XX партз'їзду. Свято відкрилося виступом тритисячного хору, який майстерно виконав пісні: «Ленин всегда с тобой», «Дружба всего дороже», «Песня о родине», «Гимн демократической молодежи», «Подмосковные вечера».

Ото так «лунає» українське слово не тільки в самому Кривому Розі, а й по всій «самостійній», «незалежній» і сто раз «суверенній» Українській Соціалістичній Республіці.

Чи ще хочете, читачу, куштувати цей брехливий ко-
ровай? Я маю його досить! Ще шматків із двадцять мо-
жу вам одломити. Вистачить, кажете? Глевкий? Не-
стравний? Гаразд! Кінчаю. Крапка.

1960 р.

ВСЕСОЮЗНА СВИНОЗІРКА

Так воно вже ведеться в наш кінофікований вік. На небі кожної культурно розвиненої країни висвічують її вітчизняні кінозірки. Але на есесерівському небі, крім советських кінозірок, виблискує сила-силенна ще й інших вітчизняних зірок, як от: свинозірки, доярозірки, кукурудзозірки, птахозірки тощо.

Звідки ж беруться оті советські «небесні світила»? Як вони виникають та яке їхнє походження?

Щоб відповісти на ці питання, не треба бути астрономом: про це, навіть дуже легко, можна довідатися із советської преси.

Є, прикладом, на Львівщині Золочівський район. Як і над кожним советським районом, так і над Золочівським височить районне небо. Сіре, безбарвне, без ознак будь-якого «небесного світила». Тільки в одному місці, якраз над свинофармою колгоспу ім. Шевченка, донедавна можна було спостерігати невелику туманність, що як своїм розміром, так і формою скидалася на по-стать присадкуватої людини з люлькуватим носом. І більше нічого!

Та ось, у грудні минулого року до Золочівського району завітав товариш Хрущов. Оточений почетом республіканських, обласних та районних керівників, він відвідує колгоспи. Розмовляє з людьми: про врожаї кукурузи, про годівлю свиней, про те, чи вже скоро вони, золочівці, наздоженуть Америку... Аж раптом зирк Микита Сергійович на районне небо — бачить там згадану вище туманність. Звертається до районних керівників.

— А що то, товариші, за туманність на вашому районному небі?

— То не туманність, Микито Сергійовичу, — відповідає секретар райпарткому. — То — свинар колгоспу імени Шевченка пораяється коло доручених йому свиней.

— Свинар? Хто ж він такий?

— Ярослав Чиж на прізвище. Донедавна не вмів навіть розписатись, а тепер — член партії, парторг...

— А що ж він у вас за таке велике цабе, що удостоївся бути з своїми свиньми на районному небі?

— Знатний свинар.

— Чим же він знатний?

— Сам-один доглядає й годує п'ятсот голів свиней, але від високої платні відмовляється. Ми повинні, каже, дбати не за своє особисте, а за добро цілої нашої держави.

— Так і каже?

— Так і каже, Микито Сергійовичу.

Почувши, що той «небесний свинар» згоден працювати якнайбільше, а платню за те одержувати якнайменшу, Хрущов аж ногами затопотів на районних керівників, сердито вигукуючи:

— То чого ж ви досі мовчали?! Адже зниження собівартости колгоспної продукції — це надзвичайно важлива справа. Про цього вашого Чижя треба говорити, треба писати в «Правді»...

Отож, відтоді з Ярославом Чижем почало діятися таке, як ото діється з головним героєм у п'есі Бомарше — «Шалений день, або весілля Фігаро». Пригадуєте? «Фігаро тут, Фігаро — там»...

Ярослава Чижя викликають до Москви.

Ярослав Чиж виступає на грудневому пленумі ЦК КПСС.

Ярослав Чиж дістає звання героя соціалістичної праці.

Ярослав Чиж дістає ордена на груди.

Ярослав Чиж їде делегатом на XXI з'їзд Комуністичної партії України.

Ярослав Чиж, дарма що він тільки оце тепер ліквідував свою неписьменність, виступає з промовою на

пленумі правління Спілки письменників України, повчаючи літераторів, як треба писати художні твори.

Про Ярослава Чижга галасують газети всього ССРСР.

А шляхом, що веде до свинофарми, де свинарнює прославлений Ярослав Чиж, хмарою сунуть досі небачені тут ніколи люди. Кореспонденти газет (навіть закордонних!), письменники, фотографи, художники, кінооператори, делегації свинарів та свинарок з усіх кінців ССРСР. Усяк поспішає побачити всесоюзну свинозірку, усяк хоче з нею розмовляти, усяк, зустрівшись із цією цяцею, ходить перед нею, як писав Шевченко, «і задком, і передком».

Кореспонденти:

— Дозвольте, Ярославе Семеновичу, дістати від вас інтерв'ю.

Письменники:

— Дозвольте, Ярославе Семеновичу, написати про вас оповідання, повість або роман.

Фотографи:

— Дозвольте, Ярославе Семеновичу зфотографувати вас біля ваших свиней.

Художники:

— Дозвольте, Ярославе Семеновичу, намалювати з вас портрет.

Кінооператори:

— Дозвольте, Ярославе Семеновичу, зафіксувати ваш образ на кіноплівці.

Свинарі та свинарки:

— Дозвольте, Ярославе Семеновичу, навчитися у вас, як треба по-модерному годувати свиней.

А що діється тепер серед колгоспників Золочівського району, того ані словами розказати, ані пером написати. Кожне хоче мати Ярослава Чижга за свата, за найближчого друга. Батьки, в яких народжуються хлопчики, не хочуть називати своїх новонароджених синів ніяким іншим іменем, — тільки: «Ярослав». Учителі в школах загадують учням відмінювати ім'я та прізвище прославленого свинаря.

Називний — хто, що?

Ярослав Чиж.

Родовий — кого, чого?

Ярослава Чижга.

І так далі.

Учні останніх класів семирічок в один голос заявляють, що вони не думають вчитися ні на вчителів, ні на агрономів, ні на лікарів: закінчивши середню освіту, всі, як один, підуть на свинофарми свинарювати.

А сільські дівчата тепер уже не співають, як ото колись:

Котилася ясна зоря з неба...

Тільки ось так:

Котилася свинозоря з неба

Та й упала додолу.

І про місяць дівчата вже не згадують, як раніше:

Зійди, зійди ти, ясен місяцю...

Ні, тепер вони співають:

Зійди, зійди ти, ясна свинозоре,

Як млиновеє коло.

До цього всього треба додати ще й таке: люди на цій Львівщині тепер не потребують ні свічок, ні каганців, ні навіть «лямпочки Ілліча», бо вдень і вночі їм присвічує всесоюзна свинозірка.

1960 р.

НЬЮ-ЙОРКСЬКА ЧУДАСІЯ

«Ой ти, брате мій Мусію, чи ти бачив чудасію...
що багатий мужик комарами орав».

З фольклору.

Звичайно, на вулицях Нью-Йорку подібної чудасії ви ніколи не побачите. Бо ніхто тут нічим не оре: ні мухами, ні комарами, ні волами. Але в приміщеннях, ніде правди діти, таке трапляється. Там люди іноді орють — хто пером, хто олівцем, а найчастіше — язиками. От узяти б, для прикладу, чудасію, яка нещодавно трапилася на засіданні Російського політичного комітету. Цей комітет розглядав під той час проєкт резолюції про створення окремого постійного Комітету в справах поневолених націй, що конгресмен Фолд запропонував її Палаті представників. Власне, присутніх на засіданні цікавила не так резолюція, як доданий до неї список поневолених комуністичною Москвою націй. Голова (тримаючи в руках список):

— Резолюція конгресмена Деніела Дж. Флода називає всі території, що опинилися під комуністичною владою, — «червоною Російською імперією». Ми, панове, повинні в листовній формі проти цього запротестувати. Отож давайте переглянемо список так званих поневолених націй — кого в ньому залишити, а кого викреслити. Прикладом, Польща?

— Викреслити! Поляків поневолив міжнародній комунізм.

— Чехословаччина?

— Викреслити! З тих самих мотивів.

— Угорщина?

— Викреслити також!

— Румунія?

— Викреслити!

— Болгарія?

— Викреслити!

І так далі викреслювати, аж до Куби включно.

Та ось голова зборів почав називати ті країни, що лежать ближче до Москви.

— Естонія?

— Поставити знак запитання!

— Латвія?

— Знак запитання!

— Литва?

— Знак запитання!

— Україна?

— Викреслити! Україна — «южная часть Росії», а Київ — «мать городов русскіх».

— Білорусь?

— Викреслити! Білорусь — «западная часть Росії», а Менськ — «отец русскіх городов».

— Грузія?

— Викреслити! Грузія — «закавказская часть Росії», а Тбілісі — «брат русскіх городов».

— Вірменія?

— Викреслити! Вірменія — «тоже закавказская часть Росії», а Еріван — «сестра русскіх городов».

— Азербейджан?

— Викреслити! Азербейджан — «третья закавказская часть Росії», а Баку — «племянник русскіх городов».

І так аж до онуків та правнуків «русскіх городов».

Голова (переглядаючи «виправлений» список):

— Ми, панове, переглянули список так званих поневолених націй. Тепер він виглядає так: єдиною поневоленою нацією є російський народ.

У приміщенні загриміли гучні оплески, залунали вигуки: «Хай живе перша жертва комуністичної агресії — російський народ!» «Хай живе єдина і неділима Росія!» «Хай живе...»

Вигадка! — переб'є мене котрийсь із читачів. — Невже таки російські емігранти могли «дооратися» до такої нісенітниці? Вигадка!

Вигадка — кажете?

Ну то я пораджу вам дістати ч. 17613 «Нового руского слова» і прочитати в ньому текст «пам'ятной запискі», що її, разом з листами, єдинонеділимці надіслали державному секретареві та головам комісій чужоземних справ. У тій «пам'ятной записке» ви прочитаєте й таке:

«Мы приветствуем создание постоянного Комитета и призываем этот Комитет к отказу от руссофобской тенденции, мы призываем его задуматься над судьбой первой жертвы коммунизма, русского народа, и помочь его освобождению. С освобождением русского народа оковы всех других порабощенных наций падут сами».

От вам, читачу, і вигадка! Ні, це не вигадка, а справжня нью-йоркська чудасія. Куди тому мужикові, що ото колись орав комарами! Тут, у Нью-Йорку, «орють» не мужики, — князі, графи, генерали... Ото вони й «дооралися» до такої чудасії, що навіть кури не втримаються — будуть сміятися.

1961 р.

МИКОЛА-БІЛОЧОЛА

(КАЗКА)

Миколі Понеділкові присвячую

Не за царя Левка, коли земля була глевка, одначе й не за цариці Насті, що натягала на людей напасті, а вже за наших часів — десь, здається, року 1922-го, — народився в сім'ї херсонського степовика хлопчик. Панотець дав дитині ім'я — Микола, а батько-мати приточили до нього ще й своє назвисько: Білочола. Бо хлопчина був білявенький на личку. Отож і росте та великий виростає серед херсонського степу отой Микола-Білочола. Холодною росою вмивається, вранішнім повітрям утирається, від чорнозему сил дужих, багатирських набирається. І, можливо, з нього виріс би був силак-багатиряка, як, прикладом, київський Микита Кожом'яка, але сталася світова війна, і Микола-Білочола, якийсь час поблукавши світом, опинився аж за океаном — у великому американському місті, яке Нью-Йорком називається. Але що це за життя для нього, вродженого степовика? Ані подувів розгонистого степового вітру, ні рідного поля, ні зеленого спорищу посеред подвір'я, на якому можна було б полежати, покачатися, почухати об нього спину. Куди не піде, куди не погляне — бетон, камінь, залізо. І відчув Микола-Білочола, що йому від цього великоміського життя починає нездужатися: кволіє, в'яне, втрачає своє здоров'я. Йде він до американських лікарів, просить їх, благає:

— Скажіть ви мені, панове лікарі американські, Ескулапи заокеанські, що в мене за хвороба і чим від неї лікуватися?

— А що ж вам, Миколо-Білочоло, болить? — запитують його лікарі.

— На мене, — відповідає Микола-Білочола, — напала страшна хвороба. Удень мені не їсться, вночі не спиться, а як і задрімаю, то погребний дім Петра Яреми сниться.

Лікарі розпитують хворого, обстукують, обмацують, Рентгеновим промінням просвітлюють.

Один каже:

— Гемералопія! Заживайте, Миколо-Білочоло, вітаміну «А».

Другий каже:

— Неврастенія! Заживайте, Миколо-Білочоло, вітаміну «Б».

Третій каже:

— Анемія! Заживайте, Миколо-Білочоло, вітаміну «Ц».

Отож і почав Микола-Білочола лікуватися «ВІТАМІНАМИ». Їх у нього трохи чи не повна кімната. У шафі, на книжковій полиці, на столі, під столом, — усюди лежать стоси «ВІТАМІНІВ». А як лягає спати, то й під голову собі кладе «ВІТАМІНИ». І не сам-один він їх заживає, а й гостей своїх припрохує до «ВІТАМІНІВ». Їжте, мовляв, на здоров'ячко! Коли ж проміж гостей трапиться молода дівчина, Микола-Білочола, тримаючи на тарільці «ВІТАМІНИ», приспівне їй:

Ой дівчино моя,
Твистом зморена!
«ВІТАМІНІВ» скуштуй,
Надрагсторена.

Отак він і лікується. На лікування забрав усі свої заощадження із щадниці; між стосами «ВІТАМІНІВ» таргани справляють веселі вечорниці; але колишне його здоров'я назад не вертається. Знову йде Микола-Білочола до лікарів. Цього разу — до українських. Просить їх, благає:

— Скажіть ви мені, лікарі українські, Ескулапи діпістські, що в мене за хвороба і чим від неї лікуватися?

— А що ж вам, Миколо-Білочоло, болить? — цікавляться лікарі.

— На мене, — відповідає Микола-Білочола, — напала страшна хвороба. Удень мені не їсться, вночі не спиться, а як задрімаю, то погребний дім Петра Яреми сниться.

Українські лікарі розпитують хворого, обстукують, обмацують, Рентгеновим промінням просвітлюють.

Один каже:

— Гіпотонія! Їжте, Миколо-Білочоло, борщ із свининою.

Другий каже:

— Дистрофія! Їжте, Миколо-Білочоло, борщ із лининою.

Третій каже:

— Тетанія! Їжте, Миколо-Білочоло, борщ із кониною.

Приходить Микола-Білочола додому. Голова йому обертом іде. Що ж його робити? З чим борщ варити: чи з свининою, чи з лининою, чи з кониною? І нараз голову його осяяла геніяльна думка: «Варитиму «СОБОРНИЙ БОРЩ», в якому було б усе — і свинина, і линина, і конина». Отож, заходився Микола-Білочола варити «СОБОРНИЙ БОРЩ». По три кастрюлі щодня наварює. Снідає «СОБОРНИЙ БОРЩ», обідає «СОБОРНИЙ БОРЩ», і вечеряє так само «СОБОРНИЙ БОРЩ». Та й не сам один він його споживає, а й гостей припрохує до «СОБОРНОГО БОРЩУ». Їжте, мовляв, на здоров'ячко! Коли ж проміж тих гостей трапиться молода дівчина, Микола-Білочола, тримаючи перед дівчиною кастрюлю з «СОБОРНИМ БОРЩЕМ», приспівне їй:

Ой дівчино моя,
Дрібен дощику!
Покуштуй ти мого
«СОБОРБОРЩИКУ».

Проте і з цим ліком Миколі-Білочолі не щастить: не видужує він!

І прочув Микола-Білочола від когось — у Брукліні живе столітня діпі-баба. Вона, кажуть, так добре лікує людей від усяких хвороб, що навіть доктор Міллер із Ньюарку не витримує її конкуренції. Отож іде Микола-Білочола до тієї столітньої діпібаби, просить її, благає:

— Скажіть ви мені, столітня діпібабусю, що в мене за хвороба і чим від неї лікуватися: чи «ВІТАМІНАМИ», чи «СОБОРНИМ БОРЩЕМ», чи, може, «Кока-колою»?

Подивилася столітня діпібаба Миколі-Білочолі в його ясні очі, та й каже:

— Не допоможуть тобі, сину, ні «ВІТАМІНИ», ні «СОБОРНИЙ БОРЩ», ні «Кока-кола», бо в тебе не тілесна, а душевна хвороба. Одірвано тебе, хлопче, від рідної землі, від батьківського поля. Та дарма: я й на цю твою хворобу дам тобі пораду. Йди, сину, до своїх людей і розповідай їм про те, про що «ГОВОРИТЬ ЛИШЕ ПОЛЕ». Розумієш?

Послухався Микола-Білочола столітньої діпі-баби — пішов розповідати своїм землякам про те, про що «ГОВОРИТЬ ЛИШЕ ПОЛЕ». Розповідає день, тиждень, місяць, цілий рік розповідає. І, на свою превелику радість, відчуває, як йому повертається його колишне здоров'я. А зчасом і зовсім видужав. Тепер йому і їсться, і спиться, а замість погребного дому Петра Яреми щонаочі танцювальна зала на «Союзівці» сниться. Коли ж Микола-Білочола зустрине десь молоду дівчину, то вже не згадує їй ні про «ВІТАМІНИ», ні про «СОБОРНИЙ БОРЩ», — натомість, молодецьки взявшись у боки, витанцьовує та приспівує:

На Бродвеї жук, жук,
На Бродвеї чорний.
Подивися, дівчинонько,
Який я моторний.

1962 р.

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ДІЯЧІВ КУЛЬТУРИ УССР

Шановні земляки!

Хочу кількома словами озватися на Ваше «Слово», з яким Ви нещодавно звернулися до нас, українців, на землі Вашингтона сущих.

Коли я читав те Ваше «Слово», то мені перед очима ввесь час стояв образ Матюші з комедії Карпенка-Карого «Суєта». Скаже йому батько: «Катай, Матюшо, «Гусі» — і Матюша, аж очі йому вилазять з-під лоба, поспішає катати російських «Гусей».

Приблизно так доводиться й Вам, шановні земляки, робити.

Скаже Москва: «Катайте, товариші українці, «Гусі» — і Ви старанно катаєте московських «Гусей».

Скаже Москва: «Катайте, товариші українці, «Індюкі» — і Ви поспішаєте катати московських «Індюков».

Навіть коли Москва скаже Вам: «Катайте, товариші українці, «Свінью под дубом вековим», то Ви й від московської «Свіньї под дубом вековим» не посмієте відмовитися.

Звісна річ, я не маю наміру докоряти Вам за це, бо добре знаю, що значить жити в країні «іде так вольно дишет человек».

От візьмімо справу побудови пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні.

Щойно стало відомо про те, що українці мають побудувати пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні, як Москва (пригадайте но, земляки, першу статтю з цього приводу в московському журналі «Советская культура») гукнула до Вас:

— Катайте, товариші українці, «Гусі»!

І Ви — щоправда, не всі, — випереджаючи один одного, взялися катати тих московських «Гусей». І з такою ретельністю катали, що в Києві, кажуть, не вистачило ні квачів, ні мазниць, ні дьогтю, яким Ви нас старанно бруднили. Якщо Ви, можливо, вже забули ті «епітети», що ними Ви «обкладали» українську еміграцію, то я Вам деякі з них нагадаю:

«Націоналістичне сміття».

«Покидьки людства».

«Зрадники українського народу».

«Наймити американських капіталістів».

«Мерзенні запроданці».

«Стерв'ятники, скажені пси, виродки».

І тому подібні «перли» вживаної Вами тоді термінології.

І це все лише за те, що ми надумали побудувати за наші трудові гроші пам'ятник Т. Г. Шевченкові в американській столиці, на що досі ще не спромоглася «всесоюзна столиця» ССРСР — Москва.

А потім, очевидно похрипнувши від отих московських «Гусей», Ви всі мов поніміли. Ми збираємо гроші на пам'ятник Шевченкові — Ви мовчите. Ми оголошуємо конкурс на проект пам'ятника Шевченкові — Ви ні слова. Ми демонструємо модель майбутнього пам'ятника — Ви нічирк. Ми урочисто визначаємо місце під пам'ятник Шевченкові — Ви наче води в рот понабірала...

Та ось, раптом, — «новина»! Одна з американських газет — «Вашінгтон Пост» — вихопилася, мов той Пилип із конопель, і давай протестувати проти побудови пам'ятника у Вашингтоні. Почувши про цю «новину», Москва, що ніколи не забуває російської приказки: «Не зевай, Хомка, — на то ярмарка», одразу ж загукала до вас:

— Катайте, товариші українці, «гусі»! Але катайте їх не так, як ви катали їх два роки тому. Катайте по-новому! Згідно із сьогоднішнім ставленням ССРСР до США.

І Ви, шановні земляки, взялися катати московських «гусей» по-новому, згідно з наказом Москви. Замість називати нас, як ото два роки тому, «зрадниками укра-

їнського народу», «наймитами американських капіталістів» та «скаженими собаками», Ви в своєму «Слові» називаєте нас лише «буржуазними націоналістами», «деякими людцями», ба, навіть «дорогими земляками». Що ж, і за це спасибі! Хоч робите Ви нам цю «поступку», ясна річ, з «благословення» матушки-Москви.

Коли ж мова про Ваше «Слово», то найдужче сподобався мені в ньому ось цей уступ:

«Полум'яне слово Кобзаря і сьогодні наводить жах на тиранів та катів, таврує ганьбою поневолювачів усіх мастей...»

Добре сказано! Сильно! Адже пишучи про поневолювачів «усіх мастей», Ви, я не маю в цьому сумніву, мали на увазі і комуністичних поневолювачів, а насамперед — Москву, що поневолила Україну. Щождо «тиранів та катів», то, і в даному разі я не маю сумніву, Ви залічете до них і Сталіна, і Хрущова...

А коли говорити про те, що мені не подобається у вашому «Слові», то не подобаються ось ці рядки:

«Дорогі земляки!

В дружньому Посланні «землякам моїм в Україні і не в Україні!» Великий Тарас урочисто заповідав:

І чужому навчайтесь, —
Свого не цурайтесь...»

І чого Ви адресуетесь з цими Шевченковими словами до нас? Куди корисніше було б нагадати про це «землякам, в Україні (навіть у Києві!) суцям». Нехай би вони оті Шевченкові слова повиписували на стінах у своїх установах, де останнім часом щораз більше ось таких «українських» написів:

«**Да здравствует великое нерушимое единение партии с народом.**»

Щождо нас, то ми не тільки пам'ятаємо згадані вище Шевченкові слова, а й пам'ятник — і то без дозволу Москви! — будуємо йому на землі Вашингтона.

На цьому й кінець. Бувайте здорові та щасливі! І обличте Ви, нарешті, катати московських «Гусей»!

Ваш «дорогий земляк»

1964 р.

Мартин Задека

КУДИ МИ ЙДЕМО, КУДИ ЗАВЕРТАЄМО?

З цього приводу редактор Богдан Романенчук нещодавно писав у журналі «Київ» таке:

«Сьогодні в українській літературі жінки ведуть перед, перш за все кількісно, але вони змагають і за якість. Головою роду чи матріярхою є Галина Журба, а поруч неї стоїть Докія Гуменна, як ідеолог.»

І пан Романенчук мав усі підстави отак писати. Бо не сліпі ж ми, щоб не бачити, якими швидкими темпами жінки опановують територію нашого літературного Олімпу. Взяти б, прикладом, Докію Гуменну. Ця олімпійка посідає на Олімпі такі великі розміром маєтності, що на них починають заздрити — хто б ви думали? — американські мільйонери. А Гуменна ж у нас не одна: олімпійок є стільки, що й у сотню не вбереш. І кожна щось пише, і кожна щось друкує, і кожна, аж спотикаючись, дряпається на вершечок Олімпу, і кожна поціляє наступати нам, чоловікам, на ноги. Що більше, не за горами той день, коли наші олімпійки вийдуть масово демонструвати проти чоловіків, і тоді ми почуємо ось такі їхні гасла:

- Наздогнати й випередити чоловіків!
- Утерти чоловікам носа!
- Угробити отих штаньків, щоб і духу їхнього не залишилося на Олімпі!

Господи милосердний! Та куди ж це ми йдемо, куди завертаємо? Жінки похваляються угробити нас, чоловіків, по-хрущовському. Чи знає про це президент Олімпійської літературної держави? Куди дивиться олімпійське еФ-Ві-Ай? Повинен же хтось приструнчи-

ти оцих Мао Цзе-дунів у спідницях! Бо коли так ітметься й далі, то, прокинувшись якомсь уранці, ми почувемо страшну для нас новину — олімпійки вчинили вночі державний переворот: скинули з президенства нашого законного президента, розгромили приміщення еФ-Бі-Ай і, що найстрашніше, проголосили на Олімпі диктатуру матріярхаток. У президентському кріслі, де ще вчора сидів достойний Григорій Костюк, тепер уместилася ота «матріярха», як її називає Богдан Романенчук, — Галина Журба. А Докія Гуменна створила матріярхатське НКВД і вже заходжується ліквідувати чоловіків, як ворожу клясу. І для нас, чоловіків, настане страшна година. Багато кого матріярхатки закинуть до концтаборів, інших пошлють будувати канали, а ще інших — освоювати цілину. Знайдуться між нами й такі великомученики, яких Галина Журба з Докією Гуменною власними руками поставлять до «стенкі».

Щоправда, декотрі чоловіки, льояльні до нового режиму, тобто зміновіхівці, і надалі залишаться на літературному Олімпі, але їх тоді не можна буде пізнати.

Поперше: матріярхатки попереінакшують їхні імена та прізвища на жіночі. Прикладом, з гумориста Івана Керницького, якщо він виявиться зміновіховцем, жінки зроблять Іванну Керницьку. Перелицьований Микола Понеділок виглядатиме приблизно так: ім'я його надалі буде — Миколина, а прізвище, замість чоловічого — Понеділок, він матиме «жіноче» — Середа, або П'ятниця, чи Субота, а може, навіть, Неділя.

Подруге: матріярхатки спеціалним декретом зобов'яжуть чоловіків ходити у спідницях чи сукнях (дарма що самі ходитимуть у штанях!) і щосуботи відвідувати жіночі «б'юті сальони», де майстри косметичного мистецтва перемальовуватимуть зміновіховцям волосся та, взагалі, робитимуть ім «мейк ап», щоб їхні «фейси» були б подібні до жіночих.

Потрете: ці нещасні раби матріярхатського режиму вже не писатимуть ні романів, ні віршів, ні повістей, ні оповідань, — натомість їхнім обов'язком буде: «шапінг», «кукінг», «клінінг», «вошінг». А декому, пере-кваліфікованому з письменника на «бейбі сіттера», до-

ведеться доглядати «Дітей чумацького шляху» Докії Гуменної.

Ось куди ми, на мою думку, йдемо, куди завертаємо.

А втім, мені не йметься віри, щоб оті ворохобниці перемогли нас. Ні, тисячу разів — ні! Якщо буде на те потреба, то ми не завагаємося вжити проти них навіть атомної зброї, а демократичний лад на Олімпі таки вдержимо, Та, можливо, наші олімпійки і не зважаться на подібну авантуру. Адже ми живемо в другій половині ХХ-го сторіччя, коли обставини життя так усіх нас — чоловіків і жінок — невілювали, що іноді з першого погляду і не розпізнати, хто ото йде вулицею — чи Адам, чи Єва, чи, може, якась чоловічо-жіноча комбінація.

То чи ж слід нам, олімпійцям та олімпійкам, після цього між собою ворогувати, загострювати взаємини? Воювати? Чоловічо-жіночу, чи навпаки, кров проливати? Їйжебогу, не слід! І давайте ми, як брати із сестрами, візьмемося за руки і на весь світ проголосимо:

— Хай живе вічна дружба між олімпійцями та олімпійками!

— Хай живе мир на нашому літературному Олімпі!

1965 р.

ЗМІСТ

ОПОВІДАННЯ

Стор.

Ромео та Джульєтта	9
Серед степу широкого	27
Сміх і сльози	47
Люди в звірячих шкурах	61
В облозі страху	77
За лаштунками Мельпомени	93
Земляки	105
Сандра	129
«Петька-западнік»	147
Обое — рябое	167
Майк Пилипсон	175
Пані Стефа, вдовиця зі Львова	189
Без п'яти хвилин не Шерльок Голмс	199
Пригода з мільярдами	209
Капітуляція пана Граба	219

СПОГАДИ

Остап Вишня	235
-------------	-----

ФЕЙЛЕТОНИ

Задекіяда	261
Голуби миру	271
Незвичайна перевірка	274
Теля на трибуні	277
Танцювала варениця з вертуном	280
Про даму з генеральськими вусами	283
«Русская Калуга» в Києві	286
Соломон Мудрий і український правопис	290
Женихання московського Возного	293
Про Гриця Поцілуйка та київського алілуйка	296
Брехливий коровай	299
Всесоюзна свинозірка	302
Нью-йоркська чудасія	306
Микола-Білочола	309
Відкритий лист до діячів культури УССР	313
Куди ми йдемо, куди повертаємо?	316

